

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Φιλολογίας

Τομέας Κλασικής Φιλολογίας

Π.Μ.Σ Κοραής

Κατεύθυνση Λατινικής Φιλολογίας

*Η εξέλιξη της λατινικής επισεσυρμένης γραφής στους
παπύρους από τον 1^ο π.Χ. - 6^ο μ.Χ.: «Παλαιογραφική
ανάλυση»*

ΜΑΡΓΑΡΩΝΗ ΠΕΛΑΓΙΑ ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ (Α.Μ. 1090)

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΣ ΠΑΠΑΘΩΜΑΣ

ΣΟΦΙΑ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2019

Η φυγή δεν είναι νίκη, τ' όνειρο είναι τεμπελιά, και μόνο το έργο μπορεί να χορτάσει την ψυχή και να σώσει τον κόσμο...

Ν. Καζαντζάκης

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας την διπλωματική μου εργασία και τις σπουδές μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών *Κοραής*, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επόπτη μου, καθηγητή του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Αμφιλόχιο Παπαθωμά, ο οποίος με μύησε στην επιστήμη της Παπυρολογίας ήδη από τα πρώτα χρόνια της φοίτησής μου στην Φιλολογία Αθηνών και αποτελεί καθημερινή πηγή έμπνευσης για εμένα, Ακόμη, ευχαριστώ θερμά τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, την κ. Σοφία Παπαϊωάννου καθηγήτρια του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και τον κ. Ανδρέα Μιχαλόπουλο καθηγητή του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, για την άριστη συνεργασία και τις πολύτιμες συμβουλές τους. Ευχαριστίες οφείλω, τέλος, στην οικογένειά μου για την αστείρευτη στήριξη, πίστη και αγάπη τους προς το πρόσωπό μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	4
Κεφάλαιο Α΄:	
Η αρχαία ρωμαϊκή επισεσυρμένη γραφή.....	7
ChLA XLVII 1420 (25π.X-25μ.X.).....	10
ChLA X 418 (41-54μ.X.).....	17
ChLA XI 477 (1-299μ.X.).....	23
ChLA III 200 (166μ.X.).....	28
ChLA X 408 (100-299μ.X.).....	35
Κεφάλαιο Β΄:	
Η νέα ρωμαϊκή επισεσυρμένη γραφή.....	42
ChLA X 430 (301-399μ.X.).....	45
ChLA XIX 687 (317-324μ.X.).....	51
<i>P. Vindob. lat</i> 122a (489μ.X.).....	59
ChLA III+XLVIII 181 (572μ.X.).....	67
Συμπέρασμα.....	77
Παράρτημα.....	80
Βιβλιογραφία.....	83

Εισαγωγή

Η λατινική γραφή εν γένει υποστηρίζεται ότι προήλθε από το ετρουσκικό αλφάβητο.¹ Αρχικά, έως και τον 3^ο αιώνα μ.Χ. το λατινικό αλφάβητο αποτελούνταν από εικοσιένα γράμματα (A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U και X) και αργότερα, στα τέλη της ρωμαϊκής δημοκρατικής περιόδου, προστέθηκαν σε αυτά τα Y και Z, τα οποία απαντώνται κυρίως σε ελληνικά κύρια ονόματα και ελληνικά δάνεια.² Η γραφή ήδη από τον 3^ο αιώνα π.Χ. άρχισε να μεταβάλλεται ώστε να μπορέσει να εξυπηρετήσει τους σκοπούς της.³ Έτσι, ένα μέρος της απέκτησε μία σχεδόν κανονιστική μορφή που θα αποτελούσε την *βιβλιακή* γραφή (μία «κεφαλαιογράμματα» ως προς τη μορφή της γραφή, προορισμένη να εξυπηρετεί επαγγελματικές υποθέσεις –πχ. ένα λογοτεχνικό έργο), ενώ ένα άλλο μέρος της έδειξε έναν πιο δυναμικό χαρακτήρα,⁴ αποκτώντας κατ’ αυτόν τον τρόπο τον χαρακτηρισμό *επισεσυρμένη* (πρόκειται για μία ιδιωτική γραφή, προορισμένη να εξυπηρετεί τις καθημερινές ανάγκες των ανθρώπων –πχ. την αλληλογραφία τους).⁵

Στην εργασία αυτή θα μελετήσω την λατινική επισεσυρμένη εννέα παπυρικών αποσπασμάτων και θα την κατηγοριοποιήσω με βάση τις αλλαγές που παρατηρούνται στη μορφή της κυρίως από τον 3^ο αιώνα μ.Χ. και έπειτα. Έτσι, θα υιοθετήσω τον χαρακτηρισμό *αρχαία ρωμαϊκή επισεσυρμένη*, για εκείνη τη γραφή που χρησιμοποιήθηκε σχεδόν αποκλειστικά έως τον 3^ο αιώνα μ.Χ., και τον χαρακτηρισμό *νέα ρωμαϊκή επισεσυρμένη*, για την γραφή εκείνη που σταδιακά θα αντικαταστήσει την *αρχαία*, παραλαμβάνοντας από εκείνη τη βάση πάνω στην οποία θα εξελίξει τη μορφή της, τελειοποιώντας κατ’ αυτόν τρόπο την επισεσυρμένη της μορφή μέσω της πρακτικής των συνενώσεων.⁶

¹ Bischoff (1990), 54 και Hornshøj-Möller (1980), 171.

² Bischoff (1990), 54 και Hornshøj-Möller (1980), 171-72.

³ Καθώς ο λόγος αναπτυσσόταν, πιθανώς υπήρξε η ανάγκη διαχωρισμού και του ύφους γραφής, προκειμένου αυτή να συνάδει με την θεματική του κειμένου, οπότε και διαχωρίστηκε σε *επίσημη* και *ιδιωτική* [Hornshøj-Möller (1980), 172].

⁴ Hornshøj-Möller (1980), 172.

⁵ Ως *επισεσυρμένη* χαρακτηρίζεται η γραφή εκείνη που σχηματίζεται μέσω της συνεχόμενης ροής της γραφίδας επάνω στο υλικό γραφής. Με άλλα λόγια, καθώς η γραφίδα δεν ανασηκώνεται συχνά, η γραφή αποκτά ρέουσα και περισσότερο «δεμένη» μορφή. Η επισεσυρμένη ήταν μία μορφή γραφής, της οποίας η χρήση περιοριζόταν συνήθως σε λιγότερο επίσημες πρακτικές, όπως πχ. στην αλληλογραφία και στους λογαριασμούς και έτσι αναπτύχθηκε στον καθημερινό τύπο γραφής των ανθρώπων της εποχής, προορισμένη να εξυπηρετεί τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, την αλληλογραφία αλλά και τα ιδιωτικά τους έγγραφα.

⁶ Την σχέση μεταξύ αυτών των δύο τύπων γραφής, δηλαδή πώς από την *αρχαία ρωμαϊκή επισεσυρμένη* αναγόμαστε στην *νέα*, μελέτησε ο Hornshøj-Möller στο άρθρο του “Die Beziehung zwischen der älteren und der jüngeren römischen Kursivschrift: Versuch einer kulturhistorischen Deutung.” Δυσκολία προκύπτει, ωστόσο, ως προς την επιστημονική ονοματολογία της λατινικής επισεσυρμένης από τους μελετητές της. Έτσι, ορισμένοι την ονοματίζουν με βάση την μορφή της (ως *μικρογράμματα* και *μεγαλογράμματα επισεσυρμένη*), ενώ μία άλλη μερίδα μελετητών βασίζει την ονοματολογία της στη χρονολογική σχέση των δύο αυτών επισεσυρμένων γραφών (την χαρακτηρίζουν ως *αρχαία* και *νέα ρωμαϊκή επισεσυρμένη*). Αυτήν την σύγχυση επισημαίνει ο Hornshøj-Möller

Η εργασία χωρίζεται σε δύο κεφάλαια: στο πρώτο μελετώ και αναλύω την *αρχαία ρωμαϊκή επισεσυρμένη* και στο δεύτερο την *νέα ρωμαϊκή επισεσυρμένη*. Στο πρώτο κεφάλαιο έχω συμπεριλάβει πέντε παπυρικά αποσπάσματα προσπαθώντας να τα παραθέσω, όσο αυτό είναι εφικτό, κατά χρονολογική σειρά που να επιτρέπει την ανάδειξη της εξέλιξης που υφίσταται η γραφή στο πέρασμα των αιώνων.⁷ Στο δεύτερο κεφάλαιο έχω συμπεριλάβει τέσσερα παπυρικά αποσπάσματα, και αυτά κατά χρονολογική σειρά παρατιθέμενα. Σε κάθε πάπυρο, επιχειρείται η ανάλυση του κάθε γράμματος και ο τρόπος με τον οποίο αυτό σχηματίζεται. Της ανάλυσης έπονται κάθε φορά η φωτογραφία του παπύρου, η γραμματοσειρά του παπύρου –σχεδιασμένη με ειδικό πρόγραμμα στον υπολογιστή, το αλφάβητό του καθώς και τυχόν λιγκατούρες-συνενώσεις χαρακτήρων που συναντούμε σε κάθε πάπυρο.

Ανάμεσα στους όρους που χρησιμοποιώ, ξεχωρίζω τους εξής προς αποσαφήνιση: α) «κεφαλαιογράμματο»/«μικρογράμματο» και β) μεγαλόσχημο/μικρόσχημο. Ως «κεφαλαιογράμματο» ή «μικρογράμματο» χαρακτηρίζω ένα γράμμα του οποίου η μορφή έχει κοινά χαρακτηριστικά με τα αντίστοιχα που χρησιμοποιούμε στην σύγχρονη εποχή, χωρίς όμως να θεωρώ πως η εκάστοτε γραφή αντιστοιχεί στο σύνολό της με αυτή που καλούμε σήμερα μικρογράμματα, διότι υποστηρίζω πως η ρωμαϊκή επισεσυρμένη εν γένει αποτελούσε μία κεφαλαιογράμματα γραφή.⁸ Με τον όρο μεγαλόσχημο ή μικρόσχημο αναφέρομαι στο μέγεθος του εκάστοτε γράμματος, αν δηλαδή το σώμα του καταλαμβάνει μεγάλο ή μικρό χώρο κάθε φορά, δίχως να παρατηρείται κάποια μεταβολή στην μορφή του.

Στόχος, λοιπόν, της παρούσας εργασίας είναι η περιγραφή και η μελέτη της εξέλιξης που υφίσταται η *ρωμαϊκή επισεσυρμένη* γραφή, μέσα από την ανάλυση του σχηματισμού του κάθε γράμματος χωριστά (παλαιογραφική ανάλυση) και από την συμπερίληψη των εκάστοτε

στο άρθρο που αναφέραμε, στην σελ. 171, όπου έχει παραθέσει με τη μορφή ενός πίνακα τις υπάρχουσες ονοματολογίες των μελετητών για την συγκεκριμένη γραφή. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εκτιμήσεις των Hoesen (1915) και Thompson (1912), οι οποίοι στα έργα τους δεν διαχωρίζουν την γραφή σε δύο κατηγορίες, αλλά αντίθετα κρίνουν πως πρόκειται για μία ενιαία γραφή, η οποία απλώς εξελίχθηκε στο πέρασμα των χρόνων.

⁷ Στο πρώτο μέρος της εργασίας περιλαμβάνονται οι εξής πάπυροι: **1.** ChLA XLVII 1420 (25π.Χ-25μ.Χ.) ανακαλύφθηκε στην Οξύρρυγχο, **2.** ChLA X 418 (41-54μ.Χ.) ανακαλύφθηκε στην πόλη του Φαγιούμ, **3.** ChLA XI 477 (50-200μ.Χ.) ανακαλύφθηκε στο Φαγιούμ, **4.** ChLA III 200 (166μ.Χ.) ανακαλύφθηκε στο Φαγιούμ, **5.** ChLA X 408 (250-299μ.Χ.) ανακαλύφθηκε στην Αίγυπτο. Στο δεύτερο μέρος περιλαμβάνονται οι εξής: **1.** ChLA X 430 (301-399μ.Χ.) ανακαλύφθηκε στην Αίγυπτο, **2.** ChLA XIX 687 (317-324 μ.Χ.) ανακαλύφθηκε στην Αίγυπτο, **3.** P. Vindob. lat 122a (489 μ.Χ.) τόπος εύρεσης άγνωστος, **4.** ChLA III+XLVIII 181 (572 μ.Χ.) τόπος εύρεσης Ραβέννα.

⁸ Για να είμαι περισσότερο ακριβής, ο όρος αυτός δημιουργήθηκε υστερόχρονα από τους μελετητές, όταν πλέον παρατηρήθηκε ότι η γραφή απέκτησε μία νόρμα ως προς τη χρήση των μικρών και των κεφαλαίων γραμμάτων προκειμένου να την περιγράφουν και να διαχωρίσουν τις διάφορες γραφές. Επομένως, η επισεσυρμένη γραφή που μελετούμε είχε μία και μοναδική μορφή: δηλαδή, οι άνθρωποι της εποχής δεν την διέκριναν σε μικρογράμματα ή κεφαλαιογράμματα, αφού ο διαχωρισμός αυτός δεν υφίστατο εκείνη την εποχή.

γραμματοσειρών,⁹ οι οποίες προσφέρουν μία σαφέστερη εικόνα των γραμμάτων εν απουσία των αλλοιώσεων του υλικού γραφής που παρατηρούνται στα καθ' εαυτού παπυρικά αποσπάσματα. Επομένως, μπορούμε να ισχυριστούμε πως η παρούσα εργασία, ενδεχομένως, θα μπορούσε να χρησιμεύσει και ως ένα είδος εγχειριδίου για εκείνους που ενδιαφέρονται να αποκτήσουν μία πρώτη εικόνα της *ρωμαϊκής επισευρμένης* γραφής στους πατύρους.

⁹ Δεν θα προσπαθήσω δηλαδή να ερμηνεύσω τους λόγους για τους οποίους η γραφή παρουσιάζει ριζικές μεταβολές στη μορφή της στα μέσα του 3^{ου} αιώνα. Εξ άλλου, το συγκεκριμένο ζήτημα δεν έχει αποσαφηνιστεί από την επιστημονική κοινότητα· κυρίως, δηλαδή, συναντούμε υποθέσεις και εικασίες των εκάστοτε μελετητών.

Κεφάλαιο Α΄

Η αρχαία ρωμαϊκή επισευρμένη γραφή

Η αρχαία ρωμαϊκή επισευρμένη¹⁰ ήταν αμιγώς «κεφαλαιογράμματη» γραφή, υπό την έννοια ότι τα γράμματα του αλφαβήτου καταλαμβάνουν περίπου την ίδια έκταση και έχουν το ίδιο μέγεθος, δίχως να παρουσιάζουν μακριές ουρές και κεραίες και μας είναι γνωστή αρχικά μέσω χαραγμένων αντικειμένων και τοιχογραφιών που βρέθηκαν στην Πομπηία και στο Ερκολανό. Έπειτα, η γραφή μαρτυρείται στους παπύρους αλλά και στις κέρινες πινακίδες της Πομπηίας, της Βιντολάντας και της Δακίας. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως από τον 1^ο αιώνα π.Χ. έως και τον 3^ο αιώνα μ.Χ. και η μορφή της διαφέρει αισθητά από την νέα ρωμαϊκή επισευρμένη του 4^{ου}, 5^{ου} και 6^{ου} αιώνα.¹¹

Καθώς η γραφή δημιουργήθηκε για καθημερινούς σκοπούς, δεν είναι ιδιαίτερα επιμελημένη και τα γράμματα δείχνουν πως έχουν σχηματιστεί βεβιασμένα. Οι κινήσεις της γραφίδας είναι διαφορετικές σε αυτό το καθημερινό στυλ γραφής, δημιουργώντας κατά αυτό τον τρόπο μία γραφή διαφορετική από την βιβλιακή κεφαλαιογράμματη που ήταν μία επαγγελματική-λογοτεχνική γραφή.¹² Έτσι, παράλληλα με τη βιβλιακή γραφή υπήρχε και μία λιγότερο προσεγμένη γραφή, η οποία εξυπηρετούσε τις επαγγελματικές-εμπορικές συναλλαγές και την επικοινωνία (πράξεις αγοραπωλησίας, αποδείξεις, ιδιωτικές επιστολές).¹³ Τα χαρακτηριστικά που διακρίνουμε είναι: α) ο απλοϊκός σχηματισμός των γραμμάτων της και η ρέουσα μορφή τους,¹⁴ β) η τάση προς σύνδεση μεταξύ των γραμμάτων (λιγκατούρες ή συνενώσεις)¹⁵ και γ) το σταδιακά ανόμοιο ύψος των γραμμάτων (με το πέρασμα του χρόνου οι απολήξεις των γραμμάτων -ιδιαίτερα των **B, D, L, P, Q**- επιμηκύνονται στον κάθετο άξονα της

¹⁰ Ονομάστηκε επίσης και ως *κεφαλαία επισευρμένη* ή *κεφαλαιογράμματη επισευρμένη*: οι γερμανικοί όροι είναι *Kapitalkursive* και *Majuskelkursive* [βλ. Bretholz (1912), 47, Foerster (1963), 116 και Bischoff (1990), 61].

¹¹ Steffens (1909), IV και Thompson (1912), 310.

¹² Παράρτημα, εικ. 1.

¹³ Foerster (1963), 116.

¹⁴ Τα γράμματα σχηματίζονται με περισσότερο «άτεχνες/αυθόρμητες» κινήσεις, καθώς η ροή της γραφίδας είναι συνεχόμενη κατά τον σχηματισμό του γράμματος, προσπαθώντας με αυτό τον τρόπο ο γραφέας να μειώσει τις κατά το δυνατόν τις κινήσεις της γραφίδας, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στην βιβλιακή γραφή, όπου τα γράμματα είναι προσεχτικά σχηματισμένα και κάθε κεραία σχηματιζόταν μεμονωμένα, δημιουργώντας την εικόνα αυστηρής και επαγγελματικής γραφής.

¹⁵ Οι συνενώσεις σε αυτό το πρώιμο στάδιο δεν παρουσιάζονται συχνά: τις συναντούμε κυρίως στο τέλος των σειρών και όταν πραγματοποιούνται μεταβάλουν ελαφρώς τη μορφή των γραμμάτων. Η πιο διαδεδομένη συνένωση που παρατηρείται είναι αυτή του γράμματος **E** με το **I**, ενώ με το πέρασμα των αιώνων αυτές πληθαίνουν, οπότε και η παρουσία πλήθους συνενώσεων σε κάποιον πάπυρο αποτελεί στοιχείο της χρονολόγησής του [Foerster (1963), 119].

γραφής, δημιουργώντας αργότερο το «σχήμα των τεσσάρων νοητών οριζόντιων γραμμών», μέσα στο οποίο εμπεριέχονταν τα γράμματα).¹⁶

Έτσι, η μορφή των γραμμάτων είναι απλούστερη και περισσότερο βεβιασμένη σε σύγκριση με τα επιμελημένα και προσεγμένα γράμματα της *βιβλιακής κεφαλαιογράμματος* γραφής, ενώ συχνά παρατηρείται μία στρογγυλοποίηση των γραμμάτων εξαιτίας του ταχέως ρυθμού γραφής, σε αντίθεση με τις αγκύλες και τις γωνίες που παρουσιάζει η *βιβλιακή κεφαλαιογράμματος* γραφή. Τα γράμματα στα αρχαιότερα παραδείγματα της επισεσυρμένης γραφής δεν παρουσιάζουν συχνά συνενώσεις μεταξύ τους, απλώς τοποθετούνται το ένα δίπλα στο άλλο¹⁷ και μόνο μερικά γράμματα (κυρίως το **E**), πραγματοποιούν ορισμένες φορές συνενώσεις με γράμματα που έπονται. Ακόμη, οι κεραίες/άνω απολήξεις συγκεκριμένων γραμμάτων υπερβαίνουν και ξεπερνούν το συνηθισμένο ύψος, ενώ οι κεραίες άλλων συνεχίζουν την πορεία τους χαμηλά, κάτω από το ύψος της βασικής οριζόντιας γραμμής (πρόκειται για τα γράμματα **B, D, F, H, Q, R**). Αυτό το στοιχείο θα δρομολογήσει σταδιακά και τη διαφορά μεταξύ της μεγαλογράμματος και της μικρογράμματος μορφής της γραφής, η οποία εκτελείται και παρουσιάζεται με συνέπεια στην *νέα ρωμαϊκή επισεσυρμένη* γραφή (υπό την έννοια ότι σταδιακά τα γράμματα αλλάζουν μορφή, χωρίς όμως να μπορούμε να ισχυριστούμε ότι εισάγεται μία αμιγώς μικρογράμματος γραφή συνοδευόμενη από τους κανόνες που την διέπουν – αυτό θα πραγματοποιηθεί από τον όγδοο αιώνα και έπειτα).¹⁸

Στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γραφής αυτής πρέπει να προστεθεί το γεγονός ότι οι λέξεις συνήθως διαχωρίζονται μεταξύ τους μέσω διαστημάτων και τελειών (*interpunctus*)¹⁹ που τοποθετούνται στο μέσον του σώματος των γραμμάτων (οι τελείες αυτές μοιάζουν με τη σημερινή *middle dot*), ενώ από τα γράμματα εκείνα που παρουσιάζουν κάποια ιδιομορφία, πρέπει να αναφερθεί το **A** (𐌆 𐌗), στο οποίο η οριζόντια γραμμή κλίνει προς τα κάτω και

μοιάζει με το σημερινό *r*· το **B** (𐌛 𐌜), στο οποίο άνω τόξο έχει πέσει σε αχρησία και το κάτω

¹⁶ Βλ. Steffens (1909), IV και Hornshøj-Möller (1980), 168 για τη διαφορά μεταξύ των μεγάλοσχημων και μικρόσχημων γραμμάτων στην ρωμαϊκή επισεσυρμένη.

¹⁷ Καθώς τα γράμματα σχηματίζονται μέσω μεμονωμένων και σκληρών-άκαμπτων κινήσεων της γραφίδας, είναι φανερό η ομοιότητα και η προέλευση της γραφής αυτής από την γραφή των κέρινων πινακίδων.

¹⁸ Steffens (1909), IV.

¹⁹ Steffens (1909), IV.

τόξο έχει μεταφερθεί από την αριστερή πλευρά του γράμματος · το **D** (δ d), με το τόξο του στην αριστερή πλευρά και με την κεραία του είτε κάθετη είτε με κλίση προς τα αριστερά· το **E** (f), του οποίου οι δύο (άνω και κάτω) οριζόντιες γραμμές έχουν λάβει κλίση προς τα κάτω και προς τα πάνω, με αποτέλεσμα το γράμμα να έχει λάβει τη μορφή ενός **C** με μία εγκάρσια οριζόντια γραμμή στο μέσον του· το **G** (ζ g), του οποίου η ουρά επιμηκύνεται· το **H** (h h), στο οποίο το δεξί σκέλος είναι μικρότερο από το αριστερό και σχηματίζεται ταυτόχρονα (με μια κίνηση της γραφίδας) με την μεσαία γραμμή του· το **P** (p), του οποίου το τόξο στο άνω σκέλος του φθίνει και πλέον σχηματίζεται στην θέση εκείνη μία μικρή οριζόντια γραμμή, λειτουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο ως στέμμα· το **Q** (q), του οποίου το τόξο μικραίνει, ενώ η ουρά του επιμηκύνεται· το **R** (r), που σχηματίζεται πλέον δίχως τόξο στο άνω μέρος του και αποκτά στέμμα.

Παρατηρείται επομένως ότι τα ζεύγη γραμμάτων **A** και **R**, **B** και **D**, **C** και **P** εμφανίζουν μεγάλη ομοιότητα και συγχέονται μεταξύ τους πολύ συχνά, ακόμη και σε πιο «συγκρατημένες» περιπτώσεις της επισευρμένης. Εν κατακλείδι, στην *αρχαία ρωμαϊκή επισευρμένη*, τα γράμματα που αναφέραμε είναι εκείνα που εξελίσσονται και αποκτούν νέα μορφή σε σχέση με την *βιβλιακή κεφαλαιογράμματα*, η οποία διατηρείται εφεξής ως επίσημη γραφή με ευρεία επαγγελματική χρήση.

ChLA XLVII 1420 (25π.X-25μ.X.)

Ο συγκεκριμένος πάπυρος έχει μεγάλη παλαιογραφική αξία, καθώς παπυρικά αποσπάσματα με αυτή τη γραφή σπανίζουν. Από την παλαιογραφική ανάλυση προκύπτει ότι ο πάπυρος είναι αρκετά πρώιμος (συγκεκριμένα η Brown τον χρονολογεί στην Αυγούστεια εποχή)²⁰ και το αλφάβητο σε πρώιμη μορφή, επηρεασμένο από το αλφάβητο των κέρινων πινακίδων εκείνης της περιόδου. Η γραφή έχει πάρα πολλά κοινά χαρακτηριστικά με εκείνη των κέρινων πινακίδων της Πομπηίας,²¹ δηλαδή είναι σκληρή και άκαμπτη (γωνιώδης), δεν παρουσιάζει συνενώσεις και οι περισσότερες λέξεις χωρίζονται μεταξύ τους μέσω μίας τελείας (τοποθετείται στη μέση ως προς το ύψος των γραμμμάτων –στοιχείο πρωιμότητας). Ως προς το περιεχόμενο, πρόκειται για ιδιωτική επιστολή του Σύνερου (δούλος του Χίου) προς τον Χίο προκειμένου να τον προειδοποιήσει για τον Επαπφρά (επίσης δούλος του Χίου ο οποίος προορίζεται να τον σκοτώσει) .

Το **A** (Λ) σχηματίζεται με δύο διαφορετικές κινήσεις του καλάμου. Το άνω σκέλος του αποτελείται από μία ελαφρώς καμπυλωτή γραμμή, κάθετη και λοξή ως προς τη νοητή οριζόντια γραμμή, με κατεύθυνση προς τα κάτω. Σε αυτήν επισυνάπτεται το κάτω σκέλος του, το οποίο τις περισσότερες φορές εκτείνεται κάτω από την οριζόντια νοητή γραμμή. Το κάτω σκέλος άλλοτε αποτελείται από μία ευθεία και άλλοτε από μία ελαφρώς καμπυλωτή γραμμή και σχηματίζει μία οξεία γωνία στο σημείο όπου ενώνεται με το άνω σκέλος.

Το **B** (Δ) σε αυτόν τον πάπυρο συγγέεται αρκετά με το **D** (Δ). Παρουσιάζει σχετική ποικιλία στην μορφή του, καθώς αυτή δεν είναι σε κάθε περίπτωση σταθερή, γεγονός που δυσκολεύει την αναγνώρισή του. Έτσι, το **B** της πρώτης σειράς (*bene*) σχηματίζεται με δύο διαφορετικές κινήσεις του καλάμου, οι οποίες διαγράφουν δύο τόξα στην δεξιά πλευρά του σκέλους (το άνω τόξο είναι κάπως γωνιώδες και όχι στρογγυλό ή οβάλ): το κάθετο σκέλος του σχηματίζει άγκιστρο προς τα αριστερά. Τα **B** της 3^{ης} (*inprobitate*) και της 4^{ης} σειράς (*bonitas*) του παπύρου έχουν μια διαφορετική μορφή. Διαγράφουν μόνο το ένα τόξο (τριγωνικού σχήματος), το οποίο εφάπτεται στην βασική οριζόντια γραμμή· ωστόσο, ακόμη και αυτά διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τις απολήξεις τους. Η απόληξη του πρώτου πηγάζει από το κάθετο σκέλος του, εκτείνεται ψηλά και με κλίση προς τα δεξιά, ενώ η απόληξη του δεύτερου πηγάζει από το τόξο του και συνεχίζει την πορεία του κάθετα προς τα επάνω, σχηματίζοντας

²⁰ Brown (1970), 136.

²¹ Brown (1970), 138. Ένα από αυτά τα τεκμήρια αφορά την ορθογραφία των λέξεων, καθώς αυτές παρουσιάζουν ιδιομορφίες. Ανάλυση της ιδιομορφίας, ως προς την ορθογραφία του συγκεκριμένου παπύρου, έχει πραγματοποιήσει στη μελέτη της η Dickey (2009).

άγκιστρο προς τα αριστερά. Στα υπόλοιπα **B** του παπύρου η κεραία τους πηγάζει από την δεξιά ράχη του τόξου και εκτείνεται κάθετα, αρκετά ψηλά και προς τα αριστερά, πάντοτε μέσω μιας συνεχόμενης κίνησης του καλάμου.

Το **C** (Ϛ) τις περισσότερες φορές σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου και έχει τη μορφή ημικυκλίου. Ωστόσο σε μερικές περιπτώσεις παρατηρούμε τάση προς αναίρεση αυτής της καμπυλότητας ως προς τις απολήξεις του σκέλους του, όπου εμφανίζεται ένας κατακόρυφος ευθειασμός (βλ. *crede*, 4· *clamare*, 8). Το **D** (Δ) αποτελείται και αυτό όπως το **B** από ένα τόξο τριγωνικού σχήματος και από μία κεραία. Η διαφορά και ο τρόπος διαχωρισμού του από το **B** έγκειται στην κεραία, καθώς αυτή εκτεινόμενη από την δεξιά πλευρά του τόξου, έχει κατεύθυνση προς τα αριστερά, ενώ εκείνη του **B** είναι κατακόρυφη, καμπυλωτή και μεγαλύτερη σε μήκος σε σχέση με του **D**.

Το **E** (Ε) ακόμη σε πρώιμο στάδιο όπως τα **B** και **D** (είναι δηλαδή «άκαμπτο» και σχηματίζει γωνίες). Έχει τη μορφή του «κεφαλαιογράμματος» **E** που χρησιμοποιούμε και εμείς σήμερα, δηλαδή το κύριο σκέλος του αποτελείται από μια ευθεία κάθετη γραμμή, στις δύο άκρες της οποίας σχηματίζονται οι δύο οριζόντιοι βραχίονές του και από την οριζόντια γραμμή που εκτείνεται από το μέσο του σκέλους. Το γράμμα σχηματίζεται με τέσσερις κινήσεις του καλάμου, ωστόσο σε μερικές περιπτώσεις ο άνω οριζόντιος βραχίονας περιπίπτει σε αχρησία (βλ. *facere*, 10), απλοποιώντας έτσι του μορφή του γράμματος (σχηματίζεται πλέον με λιγότερες κινήσεις του καλάμου).

Το **F** (F) ως πρώιμο και αυτό στερείται καλλωπισμού. Η μορφή του είναι απλή, καθώς αποτελείται από μία κάθετη ευθεία γραμμή που αποτελεί το κύριο σκέλος του, πάνω σε αυτή σχηματίζεται οριζοντίως ο βραχίονάς του και στη μέση του σκέλους σχηματίζεται η οριζόντια γραμμή του γράμματος (έχει δηλαδή την «κεφαλαιογράμματα» μορφή που είναι και σε εμάς γνωστή). Το **G** (Γ) σε πρώιμο στάδιο και αυτό, με μορφή που μαρτυρείται στις κέρινες πινακίδες, σχηματίζεται μέσω συνεχόμενης κίνησης του καλάμου. Αποτελείται από ένα ημικόκλιο (κύριο σκέλος), από του οποίου την κάτω άκρη, χωρίς να ανασηκωθεί η γραφίδα, εκτείνεται προς τα κάτω (αρκετά χαμηλά σε σχέση με την οριζόντια νοητή γραμμή) μία κάθετη και ευθεία γραμμή, δηλαδή η ουρά του.

Το **H** (H) δεν έχει και τις δύο κάθετες γραμμές του ισοσκελείς. Αντίθετα, παρατηρείται ότι το αριστερό του σκέλος προεκτείνει έως ένα βαθμό το άκρο του κάτω από την οριζόντια

νοητή γραμμή, αποκτώντας έτσι μεγαλύτερο μήκος από το δεξί σκέλος· παρατηρείται, ακόμη, ο σχηματισμός δεξιόστροφων αγκίστρων στα κάτω άκρα των δύο σκελών, ενώ αξίζει να σημειώσουμε ότι η οριζόντια γραμμή δεν έχει πέσει ακόμη σε αχρησία και διαγράφεται καθαρά. Το **I** (I) έχει μία ενιαία μορφή ως προς το μέγεθός του (συγκριτικά προς τους επόμενους αιώνες όπου έχουμε εναλλαγές) και σχηματίζεται με μία απλή κίνηση του καλάμου· σε μερικές περιπτώσεις στο κάτω άκρο του σχηματίζεται ένα πολύ μικρό άγκιστρο προς τα δεξιά, ενώ σε άλλες περιπτώσεις παρατηρείται ο σχηματισμός μίας μικρής ράχης/στέμματος στο άνω άκρο του σκέλους με κατεύθυνση προς τα δεξιά (βλ. *sit, illum*, 6).²²

Το **L** (L) σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου που όμως έχει δύο διαφορετικές κατευθύνσεις, μία κάθετη και μία οριζόντια πάντοτε ως προς την οριζόντια νοητή γραμμή. Οι δύο αυτές γραμμές σχηματίζουν μεταξύ τους οξεία γωνία (το κάτω άκρο δεν είναι παράλληλο με την οριζόντια νοητή γραμμή, καθώς έχει μία ελαφρά κατεύθυνση προς τα πάνω), στοιχείο που θα διαφοροποιηθεί, καθώς αργότερα παρατηρείται άνοιγμα της γωνίας η οποία από οξεία γίνεται αμβλεία, ενώ ακόμη και το κάτω άκρο του σκέλους θα προεκτείνεται αρκετά κάτω από τη βασική γραμμή της γραφής. Ωστόσο και εδώ παρατηρείται διάχυση της μελάνης στο άνω άκρο του κάθετου σκέλους, γεγονός που όταν είναι έντονο μπορεί να επιφέρει δυσκολία στην διάκριση του **L** από το **P** (βλ. *pusilla*, 7· *clamare*, 8).

Το **M** (M) σχηματίζεται με μια κίνηση του καλάμου που ωστόσο δημιουργεί τέσσερις γραμμές διαφορετικής κατεύθυνσης (η μορφή του είναι «κεφαλαιογράμματη»). Το γράμμα, με εξαίρεση εκείνο της πρώτης σειράς στη λέξη *Oharim*, έχει το αριστερό σκέλος του επιμηκυμένο σε σχέση με το δεξί, καθώς προεκτείνεται αρκετά κάτω από την οριζόντια νοητή γραμμή. Το άκρο του δεξιού σκέλους είναι τις περισσότερες φορές αρκετά λοξό και σχεδόν παράλληλο με την οριζόντια νοητή γραμμή (βλ. *summa, tam, magnum*, 7).

Το **N** (N) σχηματίζεται και αυτό με μία κίνηση του καλάμου, αποτελούμενο από τρεις γραμμές διαφορετικής κατεύθυνσης («κεφαλαιογράμματη» μορφή). Και εδώ το αριστερό σκέλος είναι επιμηκυμένο σε σύγκριση με το δεξί, προεκτεινόμενο αρκετά κάτω από τη νοητή οριζόντια γραμμή. Το **O** (O) έχει σχήμα ωοειδές. Το **P** (P) σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου, αποτελείται από μία κάθετη γραμμή στο άκρο της οποίας σχηματίζεται άγκιστρο

²² Μπορεί ωστόσο να υποστηριχθεί ότι αυτές οι «προεξοχές» στο άνω και κάτω άκρο του κύριου σκέλους είναι προϊόν παρατεταμένης παραμονής του καλάμου επάνω στον πάπυρο, με αποτέλεσμα ποσότητα μελάνης να ποτίζει το σημείο και να διαχέεται στις ίνες του παπύρου.

προς τα δεξιά και από το στέμμα του, το οποίο έχει κλίση προς τα κάτω και δεξιά (το στέμμα δεν εφαρμόζει τέλεια πάνω στο κύριο σκέλος, καθώς η αριστερή του απόληξη προεξέχει προς τα πάνω και αριστερά του σκέλους).

Το **Q** (\mathcal{Q}) σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου και εμφανίζει σε αυτόν τον πάπυρο δύο μορφές. Είτε αποτελείται από ένα τόξο, του οποίου το «άνοιγμα» κοιτάει προς τα επάνω και από μία ουρά που προσκολλάται στη δεξιά πλευρά του (η ουρά προεκτείνεται κάτω από νοητή οριζόντια γραμμή και το γράμμα στην περίπτωση αυτή έχει μεγαλύτερο μέγεθος), είτε από μία ημικυκλική κίνηση επάνω στην οποία, από την δεξιά πλευρά του, προσκολλάται η ουρά του, η οποία «συμπληρώνει» το ημικύκλιο και το «ολοκληρώνει» (σε αυτήν την περίπτωση το γράμμα έχει μικρότερο μέγεθος και συναντάται κυρίως στο τέλος του παπύρου-βλ. *siquod*, 8· *atque*, 9).

Το **R** (\mathcal{R}) όπως και τα προηγούμενα γράμματα, εμφανίζει πρώιμα χαρακτηριστικά (η μορφή του προσιδιάζει σε αυτή των επιγραφών).²³ Έτσι, σχηματίζεται μέσω μίας συνεχόμενης κίνησης, η οποία έχει τέσσερις διαφορετικές κατευθύνσεις. Το κύριο σκέλος του αποτελείται από μία κάθετη γραμμή (ορισμένες φορές λοξή, προεκτεινόμενη τις περισσότερες φορές κάτω από την νοητή οριζόντια γραμμή), από το ανώτερο άκρο της οποίας σχηματίζεται στην δεξιά πλευρά ένα μικρό τόξο με ένα μικρό άγκιστρο στο κάτω μέρος του (με κατεύθυνση επίσης προς τα δεξιά).

Το **S** (\mathcal{S}) σχηματίζεται είτε μέσω μίας, είτε μέσω δύο κινήσεων του καλάμου, έχοντας δύο κατευθύνσεις, μία κάθετη και μία οριζόντια (ως προς τη νοητή οριζόντια γραμμή). Στη μορφή του θυμίζει το γνωστό σε εμάς κεφαλαίο ελληνικό γράμμα.²⁴ τις περισσότερες φορές το στέμμα του προεκτείνεται προς τα δεξιά, ενώ και το κύριο σκέλος κατά κύριο λόγο προεκτείνεται αρκετά κάτω από τη βασική γραμμή· επίσης οι δύο γραμμές ενδέχεται να είναι ευθείες, όμως και καμπυλωτές (όχι και οι δύο ταυτόχρονα -βλ. *Suneros*, 1).

Το **T** (\mathcal{T}) σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου, η μία σχηματίζει το κύριο σκέλος του (μία κάθετη ευθεία γραμμή, στις οποίας της άκρη σχηματίζεται από τα δεξιά άγκιστρο) και η άλλη το στέμμα του, το οποίο προεκτείνεται ελαφρώς εκατέρωθεν του κύριου σκέλους (σε ορισμένες περιπτώσεις το στέμμα επεκτείνεται κυρίως προς τα δεξιά και προς τα επάνω).

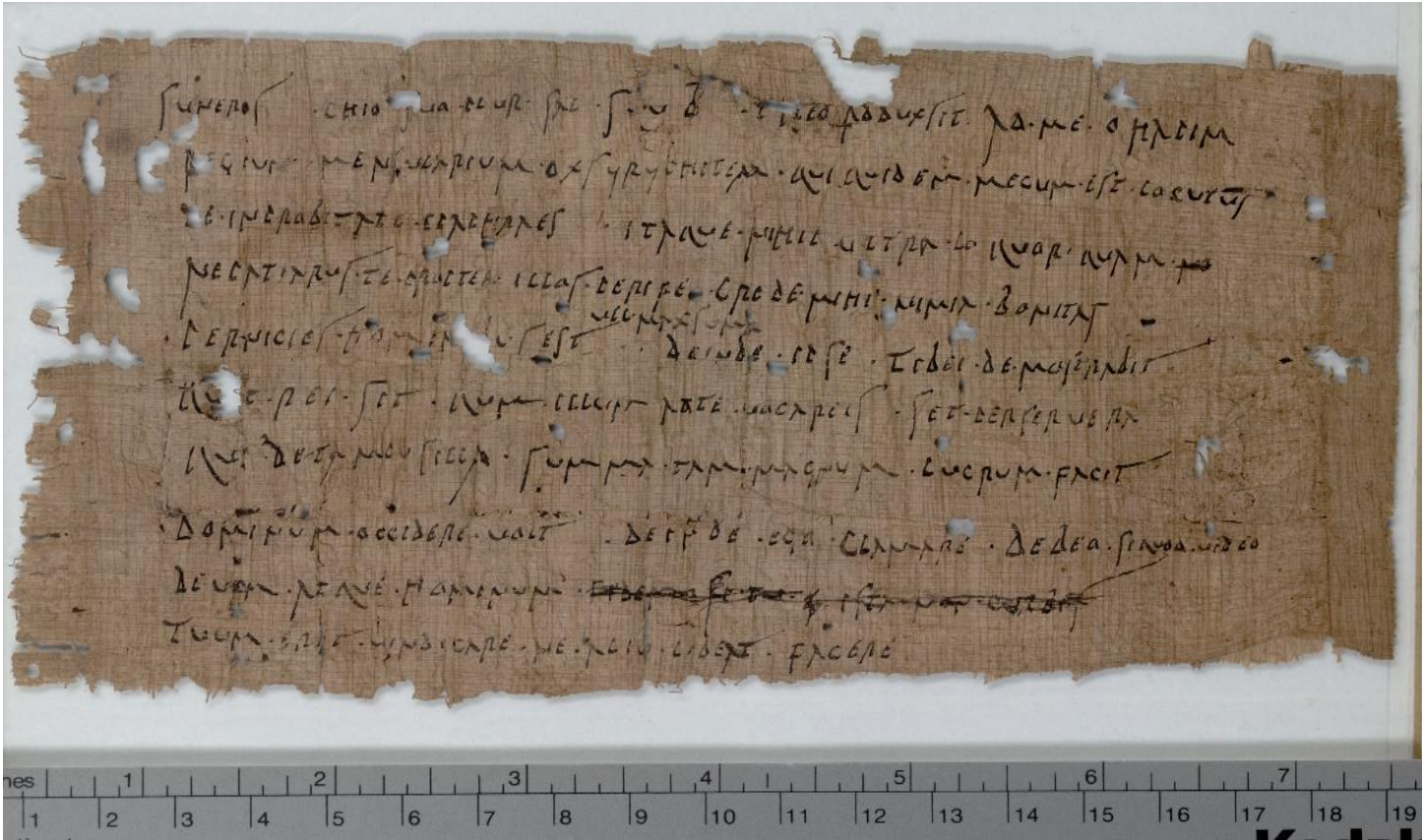
²³ van Hoesen (1915), Table B.

²⁴ Παρατηρείται επίσης ένα φιδοειδές **S** (*est*, 5).

Το U (𐌺) έχει δύο μορφές, η μία αποτελείται μόνο από μία καμπυλωτή κίνηση του καλάμου (βλ. *lucrum*, 7), ενώ στην άλλη προστίθεται σε αυτή ένα μαστούνι (σαν το ελληνικό μικρό ι) από την δεξιά πλευρά του κύριου σκέλους.

Το X (𐌷) σχηματίζεται μέσω δύο διαφορετικών κινήσεων του καλάμου και αποτελείται από δύο σταυρωτές γραμμές: στις άκρες των γραμμών παρατηρείται ο σχηματισμός αγκίστρων, καθώς επίσης μία προέκταση της αριστερής γραμμής προς τα κάτω (όχι όμως πάντοτε). Το Y εδώ υφίσταται προκειμένου να σχηματιστεί η λέξη *oxsyrychitem*.²⁵ αποτελείται από μία καμπυλωτή κίνηση και από μία ουρά που ξεκινάει από το άνω και δεξί άκρο του τόξου. Ωστόσο, οι δύο αυτές κατευθύνσεις του καλάμου πραγματοποιούνται με μία συνεχόμενη κίνησή του, χωρίς δηλαδή να ανασηκωθεί (επισεσυρμένο).

²⁵ Και εδώ πρόκειται για μορφή που συναντούμε σε κέρινες πινακίδες (βλ. van Hoesen, Table C).

1. ΣΥΝΕΡΟΣ ΣΗΘ ΣΥΟ ΤΛΥΡ ΣΛ Σ Υ Θ ΤΗΘΟ ΛΟΔΟΥΧΣΙΤ ΛΔ ΜΕ ΘΗΛΙΜ
2. ΡΕΣΙΥΜ ΜΕΝΣΥΛΛΗΜ ΟΧΣΥΡΥΧΗΤΕΜ ΑΥΙ ΑΥΙΔΕΜ ΜΕΣΥΜ ΕΣΤ ΛΟΚΥΤΥΣ
3. ΔΕΙΝΕΡΟΘΤΕΛΤΕ ΕΤΛΗΡΛΕΣ ΤΕΛΑΥΕ ΜΗΚ ΑΥΤΡΑ ΛΟΥΟΡ ΑΥΛΜ ΝΟ
4. ΝΕ ΤΛΤΙΛΥΣ ΤΕ ΤΡΟΤΕΡ ΙΛΛΟΣ ΤΕΡΗΡΕ ΣΡΕΔΕ ΜΗΚΙ ΝΙΜΙΑ ΔΟΜΕΛΣ
5. ΤΕΡΝΙΚΙΕΣ ΚΟΜΙΝΙΔΥΣ ΕΣΤ ΑΕΛ ΜΛΧΣΥΜΛ- ΔΕΙΝΔΕ ΡΣΕ ΤΙΔΕΙ ΔΕ ΜΟΣΤΡΛΔΤ
6. ΑΥΤ ΡΕΙ ΣΤΕ ΑΥΜ ΙΛΛΥΜ ΛΔ ΤΕ ΥΟΧΛΡΕΙΣ ΣΕΤ ΤΕΡΣΕΥΕΡΛ
7. ΑΥΙ ΔΕΤΛΜ ΤΥΣΙΛΛΛ ΣΥΜΜΛ ΤΛΜ ΜΛΧΝΥΜ ΛΥΣΥΜ ΦΛΣΤ
8. ΔΟΜΙΝΥΜ ΟΚΚΙΔΕΡΕ ΥΟΛΤ ΔΕΙΝΔΕ ΕΣΘ ΚΛΜΛΡΕ ΔΕΔΕΘ ΣΙΛΥΟΔ ΥΙΔΕΘ
9. ΔΕΥΟΜ ΛΤΑΥΕ ΚΟΜΙΝΥΜ ΦΙΔΕΜ ΣΙ ΤΥ ΙΣΤΛ ΝΟΝ ΚΥΙΔΙΣ
10. ΤΥΜ ΕΜΤ ΥΙΝΔΙΚΛΡΕ ΝΕ ΛΙΘ ΛΙΔΕΛΤ ΦΛΣΕΡΕ

Μεταγραφή έκδοσης:

1. Suneros · Chio suo · plur(imam) · sal(utem) · s(i) · v(ales) b(ene est) · Theo adduxsit · ad · me · Ohapim
2. regium · mensularium · oxsyrychitem · qui · quidem · mecum · est · locutus
3. de · inprobitate · Eraphraes · itaque · nihil · ultra · loquor · quam · [[no]]
4. ne patiarus · te · propter · illos · perire · crede · mihi · nimia · bonitas
5. pernicies · homin[i]bus est 'vel · maxsuma' · deinde · ipse · tibi · de·mostrabit
6. qu[i]t · rei · sit · quum · illum ad te · vocareis · set · perseverare
7. qui · de · tam pusilla · summa · tam · magnum · lucrum · facit
8. dominum · occidere · volt · deinde · ego · clamare · debeo · siquod · video
9. devom · atque · hominum · [[fidem · si · tu · ista · non · cuibis]]
10. tuum · erit · vindicare · ne · alio · libeat · facere

Μετάφραση:

Ο Σύνερος, στέλνει πολλού χαιρετισμούς στον δικό του Χίο, αν υγιαίνεις είναι καλό. Ο Θεός έφερε σε μένα τον Οχαπίμ, βασιλικό τραπεζίτη από την Οξύρρυγχο, ο οποίος βεβαίως συζήτησε μαζί μου για την ανηθικότητα του Επαπφρά και επομένως τίποτα παραπάνω δεν λέω παρά να μην ανεχθείς να ζημιωθείς εξαιτίας εκείνων. Πίστεψέ με η υπερβολική ή η υπέρτατη καλοσύνη είναι καταστροφή των ανθρώπων. Έπειτα ο ίδιος θα αναφέρει σε σένα ποιο είναι το θέμα (τι συμβαίνει), όταν θα τον φωνάξεις (να έρθει) σε σένα. Αλλά επίμενε, όποιος από ένα τόσο μικρό ποσό λαμβάνει ένα τόσο μεγάλο όφελος, θέλει να σκοτώσει τον αφέντη του. Έπειτα αν αντιληφθώ κάτι, οφείλω να επικαλεστώ θεούς και ανθρώπους. Είναι καθήκον σου να πάρεις το δίκαιο στα χέρια σου, ώστε να μην γεννηθεί η όρεξη σε κάποιον να κάνει το ίδιο (το πράγμα).

Αλφάβητο:

λ δ ς δ ε ς η ι λ μ ν ο ς α ρ ς τ υ χ

ChLA X 418 (41-54μ.X.)

Η γραφή είναι απλοϊκή και ατημέλητη (προσιδιάζει στη γραφή των κέρινων πινακίδων της Πομπηίας), χωρίς δηλαδή να υπάρχει φροντίδα στη μορφή της και τα περισσότερα γράμματα έχουν μία ελαφριά κλίση προς τα δεξιά. Όπως έχει αναφερθεί, η γραφή αυτή προέρχεται από την *βιβλική κεφαλαιογράμματη*, ωστόσο πλέον παρατηρούνται στρογγυλοποιήσεις ορισμένων γραμμάτων (σε αντίθεση με την γωνιώδη μορφή της *βιβλικής κεφαλαιογράμματης*), τάση προς συνενώσεις²⁶ και στοιχεία καλλωπισμού της γραφής (φιοριτούρες), καθώς παρατηρούνται περίτεχνες κινήσεις του καλάμου στο τελευταίο γράμμα κάθε σειράς. Επιπλέον, και στον πάπυρο αυτόν, διακρίνονται στοιχεία που θα οδηγήσουν αργότερα στη δημιουργία της μικρογράμματης γραφής. Αυτά τα στοιχεία είναι: ορισμένα γράμματα είναι πάντα μικρόσχημα (**O, U**), άλλα είναι πότε μικρόσχημα και πότε μεγάλοςχημα (όπως τα **C, I, S**), ενώ εμφανίζονται κεραίες που υπερβαίνουν τη βασική νοητή γραμμή της γραφής (**B, D, H**) και κεραίες που εκτείνονται κάτω από αυτή (**F, G, R**)

Το άνω σκέλος του **A** (𐀀) αποτελείται από μία ευθεία γραμμή που έχει μία ελαφρά κλίση προς τα κάτω (δεν είναι δηλαδή παράλληλη προς τη νοητή οριζόντια γραμμή), η οποία ολοκληρώνεται με μία απότομη στροφή προς τα κάτω (άλλοτε με κλίση προς το αριστερό σκέλος)· η μεσαία οριζόντια γραμμή της *βιβλικής κεφαλαιογράμματης* γραφής έχει πέσει σε αχρησία και στην θέση της διαγράφεται μία σχεδόν κάθετη γραμμή προς την οριζόντια νοητή γραμμή (παράλληλη με το άγκιστρο που σχηματίζει το άνω σκέλος του).

Το **B** (𐀁) έχει μόνο ένα τόξο (το κάτω) στην αριστερή πλευρά του, ενώ η κεραία του εκτείνεται κατακόρυφα με μία καμπυλωτή απόληξη (χαρακτηριστικό γνώρισμα που μας βοηθάει να ξεχωρίζουμε το **B** από το **D**). Το **C** (𐀂), όπως προαναφέρθηκε, είναι άλλοτε μικρόσχημο και πότε μεγάλοςχημο, ενώ ενίοτε σχηματίζεται με μία μόνο καμπυλωτή κίνηση (βλ. *caussam*, 1) και άλλοτε η άνω του απόληξη σχηματίζεται μέσω μίας ευθείας γραμμής με κατεύθυνση προς τα επάνω (βλ. *procedant*, 2). Το **D** (𐀃) έχει επίσης το τόξο του στην αριστερή του πλευρά, ωστόσο η κεραία που εκτείνεται πάνω από αυτό έχει διαφορετική κατεύθυνση και έκταση από αυτή του **B**: εκτείνεται, δηλαδή, ευθειασμένη και χωρίς καμπυλότητες προς τα

²⁶ Παρατηρούνται συνενώσεις του **A** με τα **M, N**· του **B** με το **U**· του **C** με το **O**· του **D** με το **I**· το **E** με τα **M, N, R, S, T**· του **L** με το **U**· του **M** με τα **A, O**· του **N** με το **T**· του **P** με το **R**· του **R** με τα **A, T**· του **S** με τα **A, E**· του **T** με το **A**· του **U** με τα **A, R, S**.

πάνω και αριστερά και δεν έχει μεγάλο μήκος (βλ. *videtur*, 3)· σε ορισμένες περιπτώσεις οι δύο απολήξεις διαπερνούν η μία την άλλη (βλ. *procedant*, 2· *decernamus*, 3).

Το σώμα του **E** (ƒ) απαρτίζεται από μία μεγάλη σε έκταση γραμμή με κλίση προς τα δεξιά, την οποία χαρακτηρίζει ένας βαθμός καμπυλότητας, ενώ η μεσαία οριζόντιά του γραμμή συχνά πραγματοποιεί συνένωση με το επόμενο γράμμα (ƒ) (βλ. *petitori*, 1· *artes*, 2· *etiam*, 3).

Το **F** (f) διατηρώντας τη «κεφαλαιογράμματη» μορφή του, εμφανίζεται πλέον να εκτείνει την ουρά του αρκετά χαμηλά σε σχέση με την οριζόντια νοητή γραμμή. Το **G** (G) έχοντας την μορφή ημικύκλιου, εμφανίζει φιδωτή παράλληλη σχεδόν ουρά σε σχέση με την οριζόντια νοητή γραμμή (βλ. *agentibus*, 2· *ignoro*, 7). Το δεξί σκέλος του **H** (H) έχει το μισό ύψος σε σύγκριση με το αριστερό του σκέλος και απαρτίζεται από μία κίνηση του καλάμου με την οποία σχηματίζεται ταυτόχρονα η υποτιθέμενη μεσαία οριζόντια γραμμή που έχει πέσει σε αχρησία εδώ, μαζί με το δεξί σκέλος του. Η συγκεκριμένη κίνηση πηγάζει από το κατώτερο σημείο του αριστερού σκέλους και φυσικά η μορφή του ανήκει στο μικρογράμματο στυλ γραφής (βλ. *hae*, 2· *incohata*, 6).

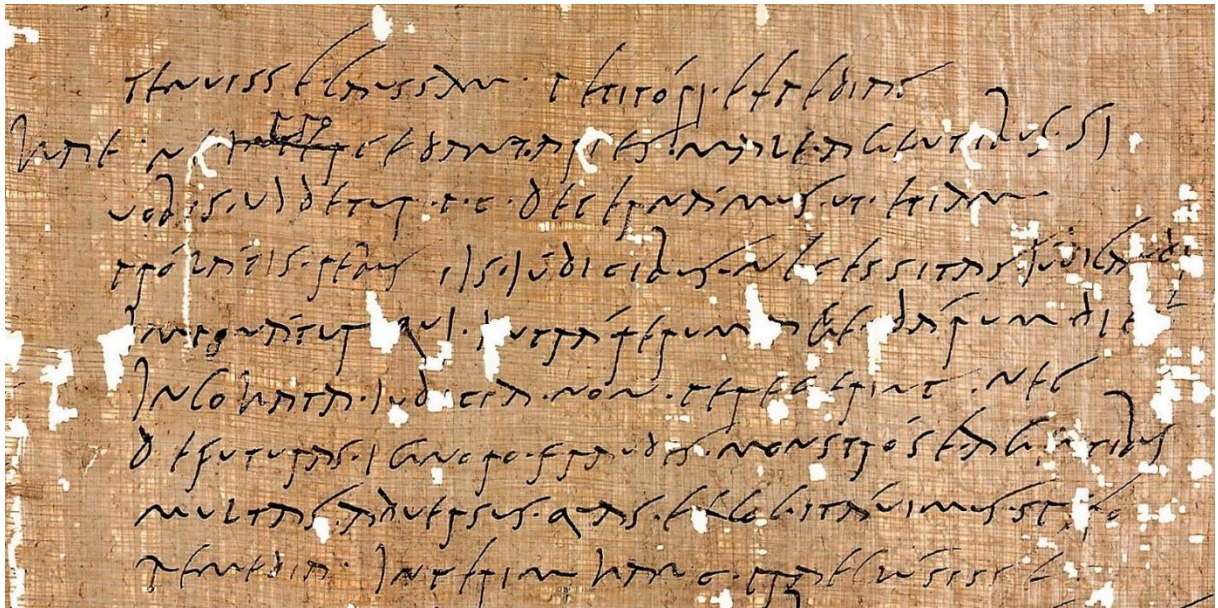
Το σώμα του **I** (I) παρατηρείται ότι έχει δύο μορφές: μία μεγάλη σε έκταση κάθετη γραμμή και μία μικρότερη με το μισό ύψος. Συνήθως η μεγάλη σε έκταση γραμμή εμφανίζεται στην αρχή και στο τέλος των λέξεων, ενώ η μικρή γραμμή στη μέση των λέξεων (βλ. *petitori*, 1· *si*, 2), χωρίς ωστόσο να αποτελεί κανόνα (βλ. *iis*, 4). Το **L** (L) σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου και απαρτίζεται από δύο σκέλη που σχηματίζουν μία οξεία γωνία μεταξύ τους· η βάση του αιωρείται ελαφρώς πάνω από την οριζόντια νοητή γραμμή και εκτείνεται ελαφρώς προς τα πάνω, ενώ στο ανώτερο σημείο της κάθετης γραμμής σχηματίζεται ένα άγκιστρο προς τα αριστερά. Το **M** (M) αποτελείται από μία καμπυλωτή-κυματοειδής οριζόντια γραμμή και όταν βρίσκεται στο τέλος λέξης παρατηρείται να προεκτείνει την δεξιά του απόληξη οριζοντίως (βλ. *caussam*, 1· *etiam*, 3· *interim*, 9). Το **N** (N) αποτελείται επίσης από μία κυματοειδής γραμμή με κλίση προς τα δεξιά, της οποίας η απόληξη εκτείνεται ψηλά (βλ. *tenuisse*, 1· *ne*,

procedant, agentibus, 2). Το **O** (o) έχει μικρό μέγεθος και σχήμα οβάλ (βλ. *petitori, 1· uobis, 3*).

Το **P** (p) δεν έχει κάποιο τόξο στο άνω μέρος του, αλλά αντίθετα μία βραχεία γραμμή με λοξή κατεύθυνση και φορά προς τα κάτω που αποτελεί το στέμμα του. Στο κατώτερο σημείο του κάθετου σκέλους του σχηματίζεται από την δεξιά πλευρά ένα μικρό άγκιστρο με κατεύθυνση προς τα επάνω (βλ. *petitori, expediat, 1*). Το **Q** (q) αποτελείται από έναν μικρό οβάλ κύκλο και έχει μία αρκετά μακριά και λοξή ουρά με κατεύθυνση προς τα δεξιά, η οποία εκτείνεται κάτω από την οριζόντια νοητή γραμμή (βλ. *quas, 8*). Το κύριο σκέλος του **R** (r) εκτείνεται αρκετά χαμηλά· το στέμμα του αποτελείται τις περισσότερες φορές από μία οριζόντια γραμμή, που είτε αποτελεί συνέχεια του κυρίου σώματος (δίχως να εξέχει κάποιο τμήμα της από τα αριστερά, παραγόμενο μέσω συνεχόμενης ροής του καλάμου) είτε τοποθετείται πάνω από το κύριο σώμα του γράμματος, έχοντας και τις δύο άκρες της προεξέχουσες και προς τα δεξιά και προς τα αριστερά, είτε το τέμνει (βλ. *petitori, 1· intra, rerum, 5*). Περιστασιακά, παρατηρείται στην αρχή της σειράς το στέμμα του να αποτελείται από μία μεγάλη και κυματοειδής γραμμή (βλ. *remedia, 9*).

Το **S** (s) έχει κυματοειδή μορφή και εμφανίζει τρεις εκδοχές ως προς το μέγεθός του· τότε είναι μεγάλος, τότε μικρός και τότε εμφανίζει μία μέτρια σε μέγεθος μορφή, ενώ στη ράχη του διακρίνουμε μία ελαφριά επιμήκυνση προς τα επάνω. Συχνά σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου (βλ. *gentibus, si, 2*), ωστόσο παρατηρείται ότι στις περισσότερες περιπτώσεις σχηματίζεται με δύο κινήσεις (βλ. *caussam, 1· artes, 2· necessitas, 4*). Η κάθετη γραμμή του **T** (t) παρουσιάζει συνήθως κλίση προς τα δεξιά, ενώ και η ράχη έχει κατεύθυνση προς τα επάνω, δεν είναι δηλαδή συνήθως παράλληλη με την οριζόντια νοητή γραμμή. Το **U** (u) αποτελείται από ένα τόξο ανοιχτό στο επάνω του μέρος, συνήθως έχει πολύ μικρό μέγεθος (βλ. *agentibus, 2· ut, 3*) και παρουσιάζει αρκετά συχνά συνενώσεις με τα επόμενα γράμματα (βλ. *decernamus, uidetur, 3· rebus, 4*). Το **X** (x) διαφέρει από το αντίστοιχο κεφαλαίο της βιβλικής, καθώς τα δύο σκέλη του είναι ανόμοια ως προς το μήκος

τους: επίσης, παρουσιάζει κλίση προς τα δεξιά και οι γραμμές του χαρακτηρίζονται από ελαφρά καμπυλότητα (βλ. *expediat*, 1)

τηνυισσε . ενυισσαν . τειτοιόρ | εφτεδισσε
λυπε . νε ^{εφ}τεδισσε . ηπης . ηπιε . πελυτιδς . σ |
υδισ . υδετυ . ε . ε . δεετηνίμυς . υτ . τειδω
τρουτις . ηδω . ις . ιδιδιδω . νεετσειπης . ιαδισση
ηκοηπης . υδιση . νοη . εηεαηινε . ηφε
δεφυτυης . ιανορο . ητηυδς . νοηστγόςε . πελυτιδς
μυτις . ηδυηης . αης . εχλοηπίνιμυς . στηο
ηφυεδισ . ητεηιν . ηπης . ηηεεωσισσε

Μεταγραφή έκδοσης:

1. tenuisse · caussam · petitóri · expediāt
2. hae · ne · procedant · artes · male · agentibus · si
3. uobis · uidetur · p(atres) · c(onscripti) · decernámus · ut · etiam
4. prólátis · rebus · iis · iúdicibus · necessitas · iudicandi
5. imponátur [·] qui · intrá · rerum [·] agendárum · diēs
6. incohata · iudicia · non · peregerint · nec
7. defuturas · ignoro · fraudes · monstróse · agentibus
8. multas · aduersus · quas · excogitáuimus · sp[e]rō
9. remedia · interim · hanc · praeclúsisse

Μετάφραση:

...το να επικυρώσει (την δικαστική) υπόθεση είναι προς όφελος του ενάγοντα. Προκειμένου αυτά τα τεχνάσματα να μην ωφελήσουν κακοπροαίρετους ενάγοντες, εάν συμφωνείτε, πατέρες συγκλητικοί, να ορίσουμε με διάταγμα, ώστε ακόμη και αν υπάρξει κάποια καθυστέρηση των υποθέσεων, πρέπει να επιβληθεί η υποχρέωση να εκδώσουν μία απόφαση οι δικαστές, οι οποίοι δεν έχουν φέρει εις πέρας τις δίκες που άρχισαν στο διάστημα που έπρεπε να λάβουν χώρα οι διαδικασίες. Γνωρίζω ότι πολλές απάτες θα εκτυλιχθούν εναντίον των εναγόντων με τρόπο προκλητικό, για τις οποίες ελπίζω πως έχουμε σκεφτεί λύσεις. Στο μεταξύ αυτήν να αποτρέψουμε...

Αλφάβητο:

» λ ρ δ ς ϑ α η ι λ μ ν ο ς α ς ς τ υ ϕ

Συνενώσεις χαρακτήρων:

αμ (AM) αν (AN) αντ (ANT) βυ (BUS) β (CO) δ (DI)

εμ (EM) εν (EN) ερ (ER) ες (ES) ετ (ET) λ (LU) μα (MA)

μο (MO) πρ (PRA) ρα (RA) ρτ (RT) τα (TA) υα (UA)

υρ (UR) υς (US)

ChLA XI 477 (1-299μ.Χ.)

Πρόκειται για επιστολή που συντάχθηκε στην Καππαδοκία και πληροφορεί για γεγονότα και διατάξεις στρατιωτικές της περιοχής αυτής. Η χρονολογία δεν μπορεί να αποδοθεί με ακρίβεια,²⁷ ωστόσο από την παλαιογραφική ανάλυση θεωρώ πως η γραφή μπορεί να τοποθετηθεί μεταξύ 50-200 μ.Χ.²⁸

Το **A** (λ) παρουσιάζει ποικιλία ως προς τη μορφή του, καθώς συναντούμε τρεις διαφορετικές μορφές του κατά τις οποίες αυτά που διαφοροποιούνται είναι το στέμμα του και η γωνία που δημιουργεί το κύριο σκέλος με την οριζόντια νοητή γραμμή. Έτσι, η πιο απλή μορφή του αποτελείται από δύο ευθειασμένες κινήσεις (χωρίς τον σχηματισμό άγκιστρων), δηλαδή από το κύριο σκέλος και το στέμμα του που κατευθύνεται προς τα κάτω και δεξιά, ενώ προεκτείνεται και προς τα αριστερά και επάνω του κυρίου σκέλους. Σε άλλη εκδοχή του το στέμμα του γράμματος είναι περισσότερο παράλληλο προς την οριζόντια νοητή γραμμή, δηλαδή αυξάνονται οι μοίρες της γωνίας που σχηματίζει με το κύριο σκέλος (βλ. *Apsaro*, 3). Στην τρίτη εκδοχή του γράμματος, το στέμμα πια είναι παράλληλο με την οριζόντια νοητή γραμμή, ενώ και το κύριο σκέλος του είναι σχεδόν κάθετο σε αυτή (βλ. *Claudiana*, 5). Σε επόμενη εκδοχή συναντούμε το γράμμα καλλιγραφικά σχεδιασμένο, καθώς το κύριο σκέλος αλλά και το στέμμα του σχηματίζονται με καμπυλωτές κινήσεις του καλάμου και με άγκιστρα (βλ. *Augi*, 7). Σε αυτήν την εκδοχή το κύριο σκέλος προεκτείνεται αρκετά κάτω από τη οριζόντια γραμμή και μπορεί πολύ εύκολα να αναγνωσθεί ως **R**. Το **B** στο συγκεκριμένο παπυρικό απόσπασμα δεν μαρτυρείται.

Το **C** (Ϟ) σε αρκετές περιπτώσεις αποτελείται από μία ημικυκλική κίνηση του καλάμου και από ένα οριζόντιο στέμμα, σχηματιζόμενα τα τμήματα αυτά με δύο κινήσεις του καλάμου (βλ. *Claudiana*, 5)· ωστόσο, το συναντούμε και ως επισεσυρμένο (βλ. *oc*, 6) Το **D** (δ) σχηματίζεται με δύο διαφορετικές κινήσεις, η μία σχηματίζει το τόξο και η άλλη την κεραία του· η κεραία είναι λοξή ως προς την οριζόντια νοητή γραμμή, άλλοτε είναι ελαφρώς καμπυλωτή και άλλοτε ευθεία. Το **E** (ϙ) σχηματίζεται με δύο διαφορετικές κινήσεις, η μία σχηματίζει το κύριο σκέλος και η άλλη την οριζόντια γραμμή του γράμματος. Παρουσιάζει

²⁷ Speidel (1982), 170.

²⁸ Για τη μελέτη και σύγκριση της γραφής αυτής με άλλους χρονολογημένους παπύρους, χρησιμοποίησα τους πίνακες του van Hoesen (1915). Ομοιότητες παρατηρούνται με τους παπύρους ChLA X 417 και ChLA X 424, χρονολογημένοι και οι δύο πριν το 100 μ.Χ. και με τον ChLA X 449, χρονολογημένος μετά το 98 μ.Χ.

ποικιλία ως προς το κύριο σκέλος, το οποίο άλλοτε είναι ημικυκλικό (βλ. *endere*, 12), άλλοτε έχει τη μορφή του ελληνικού κεφαλαίου *γάμμα* (δηλαδή το κάτω άκρο του παραμένει κάθετο ως προς την οριζόντια γραμμή –βλ. *vet*, 1· *eius*, 4) και άλλοτε το κύριο σκέλος του αποτελείται από μία μόνο κάθετη γραμμή (χωρίς τους οριζόντιους βραχίονες εκατέρωθεν των απολήξεών του –βλ. *aufferre*, 10· *dissolveret*, 11).

Το **F** (**f**) σχηματίζεται με τρεις διαφορετικές κινήσεις, αποτελούμενο από το κύριο σκέλος του (μία κάθετη γραμμή με άγκιστρο προς τα αριστερά στο κάτω άκρο της, η οποία προεκτείνεται κάτω από τη νοητή οριζόντια γραμμή), από την οριζόντια γραμμή του (σε δύο εκδοχές, τέμνοντας δηλαδή το κύριο σκέλος, ή απλά εφαπτόμενη πάνω σε αυτό), και από το στέμμα του (μία καμπυλωτή κίνηση με κατεύθυνση προς τα επάνω), το οποίο δεν εφάπτεται πάνω στο κύριο σκέλος και μοιάζει σαν να «αιωρείται». Το **G** (**g**) σχηματίζεται με δύο κινήσεις, η μια σχηματίζει το κύριο σκέλος του (μία φιδοειδούς τύπου γραμμή κατά μήκος της οριζόντιας νοητής γραμμής) και η άλλη σχηματίζει το στέμμα του. Το μοναδικό **H** (**h**) του παπυρικού αποσπάσματος, σχηματίζεται με δύο κινήσεις, η μία διαγράφει το αριστερό σκέλος (μία ευθεία κάθετη γραμμή), και η άλλη σχηματίζει ταυτόχρονα την οριζόντια γραμμή μαζί με το δεξί σκέλος του γράμματος (το δεξί σκέλος έχει αναλογικά το μισό μήκος από το αριστερό).

Το **I** (**i**) σε γενικές γραμμές είναι απλό στη μορφή του και αποτελείται από μία ευθεία κάθετη γραμμή. Εκείνο το χαρακτηριστικό που του προσδίδει μία ποικιλία είναι το άγκιστρο που σχηματίζεται στην άνω απόληξη του σκέλους με κατεύθυνση είτε προς τα δεξιά είτε προς τα αριστερά (ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το περίτεχνο **I** της έβδομης σειράς (βλ. *Augi*). Συχνή είναι επίσης η συνένωσή του με γράμμα που είτε προηγείται είτε ακολουθεί (βλ. *ti*, 3· *eius*, 4· *Larti*, 7· *erogavit*, 8). Το **L** (**l**) εμφανίζεται εδώ ως μικρογράμματο, καθώς η «αυστηρή» μορφή που παρουσίαζε το γράμμα στους δύο προηγούμενους παπύρους που εξετάσαμε, έχει εξαλειφθεί και πλέον το γράμμα αποκτά μία κάθετη φιδοειδή γραμμή· το βλέπουμε επίσης να συνενώνεται με το **I** στην έκτη σειρά (βλ. *Iulius*). Το **M** (**m**) εδώ, ως «κεφαλαιογράμματο», σχηματίζεται με τέσσερις κινήσεις του καλάμου, όλες διαφορετικής κατεύθυνσης και είναι οξυγώνιο.

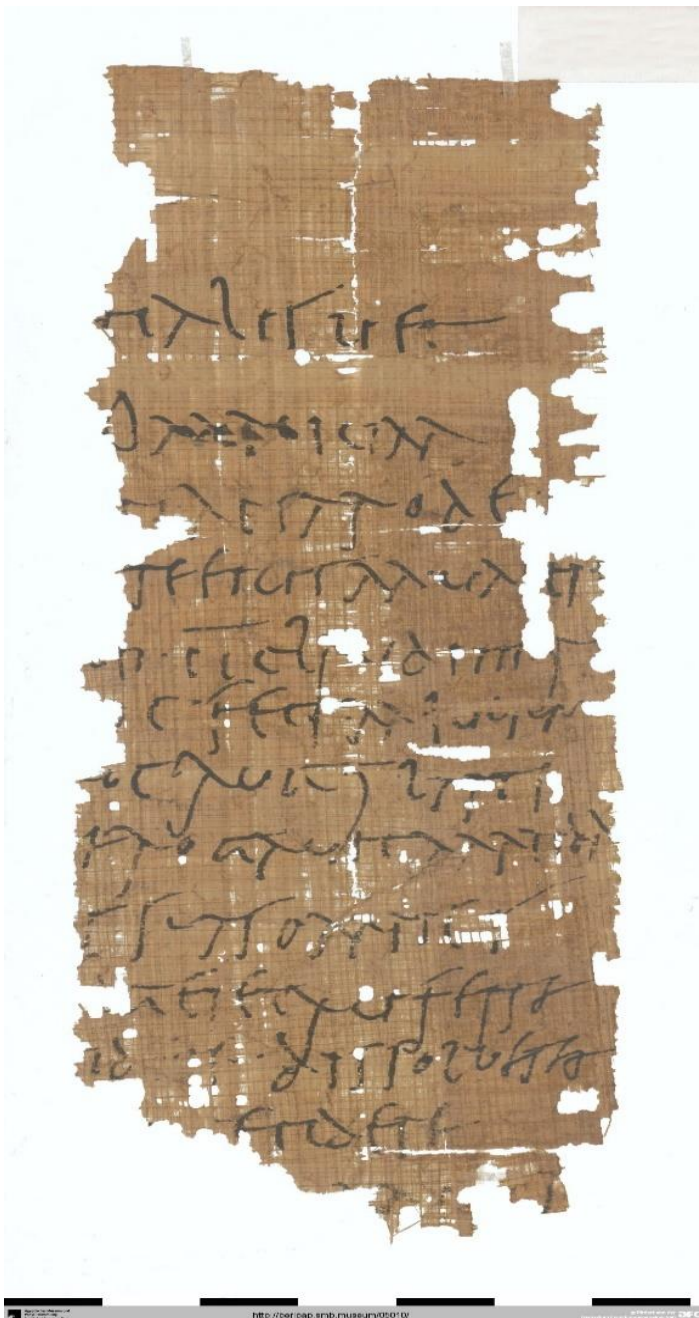
Το **N** (**n**) παρουσιάζει μία ιδιαίτερη μορφή, «κεφαλαιογράμματος» ωστόσο, που όμως δεν είναι εύκολα αναγνωρίσιμη. Έτσι στην δωδέκατη σειρά σχηματίζεται με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου (χωρίς να ανασηκωθεί, έχοντας τη μορφή του ελληνικού μικρογράμματος

π), στις υπόλοιπες τέσσερις φορές που το συναντούμε σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου, αλλά ακόμη και έτσι το γράμμα παρουσιάζει εναλλαγές στη μορφή του. Στην δεύτερη σειρά (βλ. *omnium*), το **N** σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου, καθώς αρχικά διαγράφεται το αριστερό κάθετο σκέλος του και έπειτα μία συνεχόμενη ροή του καλάμου σχηματίζει την εγκάρσια λοξή γραμμή (που εφάπτεται πάνω στο αριστερό σκέλος) ταυτόχρονα με το δεξί σκέλος, το οποίο υστερεί σε μήκος από το αριστερό. Οι άλλες τρεις περιπτώσεις εμφανίζουν ίδια χαρακτηριστικά: έχουν την μορφή του ελληνικού μικρογράμματος π, ωστόσο δεν σχηματίζονται με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου, αλλά με τρεις διαφορετικές (βλ. *Claudiana*, 5· *manda*, 8· *omnes*, 9).

Το **O** (**o**) εμφανίζει ποικιλία ως προς το μέγεθός του, καθώς το συναντούμε και ως μεγαλογράμματο και ως μικρογράμματο. Το μοναδικό **P** (**p**) του παπύρου (βλ. *Apsaro*, 3) σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου· αποτελείται από μία κάθετη ευθεία γραμμή η οποία στην κάτω απόληξή της σχηματίζει άγκιστρο προς τα δεξιά και από ένα λοξό στέμμα (έχει κατεύθυνση προς τα δεξιά και κάτω). Το **R** (**r**) δυσκολεύει και αυτό αρκετά στην αναγνώρισή του, καθώς όταν πραγματώνει συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται ή έπονται, τότε συγγέεται δικαιολογημένα με το **A**. Στην αυτόνομη εκδοχή του (βλ. *Apsaro*, 3· *errogavit*, 8) σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου και διαθέτει ένα καμπυλωτό κύριο σκέλος που σχηματίζει άγκιστρο προς τα αριστερά (το κύριο σκέλος προεκτείνεται κάτω από τη βασική οριζόντια γραμμή) και ένα επίσης καμπυλωτό στέμμα με κατεύθυνση προς τα δεξιά και κάτω. Όταν σχηματίζει συνενώσεις, το γράμμα έχει τη μορφή του ελληνικού μικρογράμματος είτε μεγαλογράμματου *T*, καθώς οι καμπύλες του αντικαθίστανται από σχεδόν ευθείες γραμμές (βλ. *re*, 4· *Larti*, 7· *aufferre*, 10· *dissolveret*, 11).

Το **S** (**s**) τις περισσότερες φορές σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου, η μία διαγράφει το κύριο σκέλος του (μία ευθεία κάθετη γραμμή, συχνά με ένα άγκιστρο στην αριστερή πλευρά του) και η άλλη το στέμμα (αυτό πραγματώνεται με μία ευθεία γραμμή και σχεδόν πάντα έχει κλίση προς τα επάνω). Το **T** σε αυτόν τον πάπυρο εμφανίζεται αποκλειστικά σε συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται ή που έπονται (**TT** **st**)· σχηματίζεται με δύο κινήσεις και αποτελείται από το κύριο σκέλος (μία βραχεία κάθετη ευθεία ή καμπυλωτή γραμμή) και από το στέμμα του (μία ευθεία οριζόντια γραμμή που συχνά έχει κλίση προς τα επάνω).

Το U (Υ) απαντά και ως ανεξάρτητο γράμμα, αλλά μπορεί να πραγματώσει επίσης συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται ή που έπονται (βλ. *aufferre*, 10). Σχηματίζεται συνήθως με δύο κινήσεις, καθώς αποτελείται από ένα τόξο ανοιχτό στο επάνω του μέρος και από μία βραχεία ευθεία κάθετη γραμμή που εφάπτεται στην δεξιά πλευρά του τόξου, η οποία στην άνω απόληξή της σχηματίζει άγκιστρο προς τα δεξιά. Ωστόσο, όταν σχηματίζεται με μία κίνηση, παραλείπεται η δεξιά εφαπτόμενη γραμμή (αποτελείται μόνο από το ανοιχτό τόξο) και σχηματίζεται άγκιστρο από την αριστερή πλευρά του σκέλους.

1. π λ υ ρ υ ε τ
2. ο μ τ ρ ι υ μ
3. π λ ρ γ λ τ ο δ ε
4. τ ε ρ υ ρ κ υ λ λ ε τ η
5. η ι ι α λ υ δ ι λ τ ρ λ
6. ς ρ ε ς κ ι υ λ ι υ ρ
7. τ ο ς λ υ α ι λ τ η
8. ε τ ο α λ υ τ τ κ λ τ ε δ λ
9. ς ς υ ς ο μ τ ρ ε ς
10. α ε τ ε τ λ υ ς ρ ρ ρ
11. ι δ ς δ ι ς ς ο λ υ ε τ η
12. ε τ ε δ ε τ ε

Μεταγραφή έκδοσης:

[- - - Mar]tialis vet(eranus)

[- - -] omnium

[- - -]tī Apsaro de. [- - -]

[- - -]re eius M(arc) · Va[l]er[i] [- - -]

5. [- - - c]ōh(or) · II Claudiana[- - -]

[- - -]ōc · feci · M(arcus) · Iulius . [- - -]

[- - - p]rōc(urator) Aug(ust)i Larti[- - -]

[- - -]erogavit manda[- - -]

[- - -]s suas omnes[- - -]

10. [- - -]. get et auferre[- - -]

[- - -]id. . s dissolveret[- - -]

[- - -]endere [- - -]

[- - -]. a. [.]. [- - -]

Αλφάβητο:

λ ς δ ε ς κ η ι λ κ π ο ς τ ς υ

ChLA III 200 (166μ.Χ.)

Πρόκειται για ένα μεγάλο σε έκταση πάπυρο ο οποίος διασώζει μία πωλητήρια πράξη δούλου. Αποτελείται από είκοσι εννέα σειρές λατινικής γραφής και από δύο αρχαίας ελληνικής γραφής (σε αυτές τις δύο σειρές, σύμφωνα με τους υπολογισμούς, αναγράφεται ως ημερομηνία ο Μάιος του 274 μ.Χ., ωστόσο ως ημερομηνία της λατινικής γραφής λαμβάνουμε τον Μάιο του 166 που υποδηλώνεται στη 17^η σειρά). Μαρτυρούνται επτά διαφορετικά χέρια (*manus*) από τα οποία τα τέσσερα ανήκουν στους μάρτυρες της πωλητήριας πράξης (οι μάρτυρες υπογράφουν ολογράφως κάτω από την πράξη αγοραπωλησίας), ένα στον πωλητή (*Quintus Iulius Priscus*) και ένα στον εγγυητή (*Caius Iulius Syrianus*), ενώ το χέρι που διαβάζουμε πρώτο ανήκει στον γραφέα του συμβολαίου.

Ωστόσο, εδώ παραθέτω τις πρώτες εννέα σειρές του παπύρου και άρα η *manus* που θα μελετήσουμε ανήκει στον γραφέα του συμβολαίου. Έτσι, παρατηρείται ότι η γραφή είναι προσεγμένη (καθώς ο πάπυρος αποτελεί επίσημο έγγραφο, πρέπει να προσφέρεται η δυνατότητα να διαβάζεται εύκολα από όλους), μεγάλη (ως προς το μέγεθος των γραμμμάτων), ευανάγνωστη, κατακόρυφη²⁹ και μαρτυρείται πλήθος συνενώσεων.³⁰

Έτσι, το **A** () σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου και σημειώνει μία σχετική ποικιλία στη μορφή του, καθώς άλλοτε σχηματίζεται με ευθυγραμμισμένες και άλλοτε με καμπυλωτές κινήσεις του καλάμου. Το στέμμα του δεν έχει οριζόντια κατεύθυνση, αλλά τείνει δεξιά και προς τη βάση της νοητής οριζόντιας γραμμής, σχηματίζοντας οξεία γωνία με το κύριο σκέλος που ακουμπά στην νοητή οριζόντια γραμμή. Το **B** () παρουσιάζει την ίδια μορφή (το τόξο από τα αριστερά της κεραίας, στην απόληξη της οποίας σχηματίζεται άγκιστρο με φορά προς τα αριστερά). Νέο χαρακτηριστικό αποτελεί η περιέδσή του με επόμενο γράμμα μέσω της κάτω απόληξης της κεραίας (βλ. *Abban*, 3).

Το **C** () σχηματίζεται τις περισσότερες φορές με δύο διαφορετικές κινήσεις της γραφίδας, μία σχεδόν οριζόντια που αποτελεί την κορυφή του, από την οποία έπειτα ξεκινά το

²⁹ Κατακόρυφη γραφή μαρτυρείται επίσης στον ChLA X 415, χρονολογημένος μεταξύ 150-200 μ.Χ.

³⁰ Το **A** με τα B, D, E, M, N, R, T· το **B** με τα A, U· το **C** με τα E, L, T· το **D** με το A· το **E** με τα A, C, D, E, I, M, N, R, S, U· το **F** με το A· το **H** με το E· το **I** με τα A, U· το **M** με τα I, P· το **N** με το I· το **O** με το R· το **P** με τα A, E, R, U· το **R** με τα A, C, E, I, U· το **S** με τα C, E, T· το **T** με τα E, I, O, T, U· το **U** με τα I, M, S, T, U. Κοινά στοιχεία ως προς τη γραφή παρατηρούνται στους παπύρους ChLA X 414 και ChLA XLII 1218, χρονολογημένοι στις αρχές του 2^{ου} αιώνα (ειδικότερα ο ChLA X 414 χρονολογείται το 140 μ.Χ.).

ημισφαίριό του. Το **D** (𐍃) σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου, η μία σχηματίζει το τόξο και η άλλη σχηματίζει την κεραία του. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ωστόσο ένα νέο χαρακτηριστικό, καθώς η κεραία του επιμηκύνεται ώστε να πραγματοποιηθεί συνένωση με γράμμα που έπεται (βλ. *dare*, 9). Αυτό μέχρι τώρα πραγματοποιούταν μέσω της επιμήκυνσης του τόξου, το οποίο έτεμνε την κεραία του και συνενωνόταν με το επόμενο γράμμα (𐍃𐍅).

Το **E** (𐍅) αποτελείται από μία ημικυκλική κίνηση του καλάμου και από μία οριζόντια γραμμή στο μέσο του ημικυκλίου. Συχνά, προκειμένου να επιτευχθεί συνένωση με προηγούμενο ή επόμενο γράμμα, παρατηρείται είτε ένα ίχνος μελάνης στην ράχη του (όπου γίνεται η σύνδεση με το προηγούμενο γράμμα, βλ. 𐍃𐍅𐍅), είτε μία επιμήκυνση της οριζόντιας γραμμής του προκειμένου να επιτευχθεί συνένωση με γράμμα που έπεται, βλ. 𐍅𐍆). Το **F** (𐍆) σχηματίζεται συνήθως με δύο κινήσεις του καλάμου, η μία σχηματίζει το κύριο σκέλος του, το οποίο είναι ελαφρώς καμπυλωτό, και η άλλη σχηματίζει την οριζόντια γραμμή του γράμματος μέσω μιας βραχείας γραμμής στο μέσο περίπου του κυρίου σκέλους. Ωστόσο, το γράμμα διαμορφώνεται και μέσω τριών κινήσεων, καθώς το κύριο σκέλος μπορεί να διασπαστεί σε δύο μέρη, δηλαδή σε ένα κάθετο και σε ένα οριζόντιο μέρος (το οριζόντιο εφάπτεται στο κάθετο τμήμα σχηματίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το στέμμα του).

Το ημικόκλιο και η ουρά του **G** (𐍇) σχηματίζονται με μία κίνηση του καλάμου. Το **H** (𐍇𐍅) εδώ έχει επιστρέψει σε μια περισσότερογωνιώδη μορφή που μαρτυρείται στα πρώτα στάδια της γραφής. Έτσι το αριστερό του σκέλος αποτελείται από μια κάθετη γραμμή, το δεξί από μία ημικυκλική κίνηση του καλάμου, ενώ παρούσα εδώ είναι και η οριζόντια γραμμή που τέμνει τα δύο σκέλη, η οποία είχε περιπέσει σε αχρησία. Το **I** παρουσιάζει συχνή εναλλαγή κατεύθυνσης στο άγκιστρό του, καθώς άλλοτε αυτό τείνει προς τα δεξιά και άλλοτε προς τα αριστερά. Επίσης σημειώνονται συνενώσεις με γράμματα που έπονται (πραγματοποιούνται από τη βάση του σκέλους -βλ. 𐍇) αλλά και συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται (πραγματοποιούνται είτε από τη βάση είτε από το ανώτερο σημείο του σκέλους του -βλ. 𐍇 και 𐍇).

Τα δύο μέρη του **L** (**ℒ**) σχηματίζουν μεταξύ τους αμβλεία γωνία, καθώς η βάση του εκτείνεται κάτω από την νοητή οριζόντια γραμμή. Το γράμμα σχηματίζεται είτε με μία είτε με δύο κινήσεις του καλάμου· όταν σχηματίζεται με δύο κινήσεις, τότε παρατηρείται μία μικρή προεξοχή της βάσης προς τα αριστερά (βλ. *Fabullius*, 1). Το **M** (**ℳ**) εδώ είναι οξυγώνιο, επομένως «κεφαλαιογράμματο» και δημιουργείται μέσω τεσσάρων κινήσεων του καλάμου. Το **N** (**ℕ**) έχει επίσης «κεφαλαιογράμματα» μορφή, σχηματίζεται με τρεις κινήσεις της γραφίδας, ενώ το δεξί του σκέλος δέχεται μία εγκάρσια λοξή κίνηση του καλάμου, η οποία εκτείνεται ψηλά πάνω από το αριστερό σκέλος. Το **O** (**℔**) έχει γενικά οβάλ σχήμα και άλλοτε είναι μεγαλόσχημο, άλλοτε μικρόσχημο.

Το **P** (**ℙ**) έχει και εδώ τη μορφή εκείνη που συναντούμε στον 1^ο αιώνα, σχηματίζεται δηλαδή με δύο κινήσεις του καλάμου, διαθέτει στέμμα και η απόληξη του κύριου σκέλους του σχηματίζει άγκιστρο προς τα δεξιά. Παρατηρούμε, επίσης, ότι εμφανίζει εκτός από μεγαλόσχημη και μικρόσχημη μορφή, συρρικνώνοντας απλώς το μέγεθός του (βλ. *simplam, pecuniam*, 8). Το **Q** (**ℚ**) έχει επίσης μορφή που συναντούμε στον 1^ο αιώνα· αποτελείται από έναν μικρό σφαιρικό κύκλο, στη δεξιά πλευρά του εφάπτεται η μακριά ουρά του, η οποία εκτείνεται αρκετά χαμηλά κάτω από την βασική οριζόντια γραμμή.

Το κύριο σκέλος του **R** (**℞**) αποτελείται από μία επιμήκη καμπυλωτή γραμμή (συνήθως εκτείνεται κάτω από την νοητή οριζόντια γραμμή), πάνω από την οποία σχηματίζεται το στέμμα του, το οποίο επίσης είναι καμπυλωτό και επίμηκες. Ωστόσο όταν το γράμμα πραγματοποιεί συνένωση με προηγούμενο γράμμα όπως το **E**, τότε το κύριο σκέλος του αποτελείται από μία κάθετη ευθεία γραμμή η οποία αποτελεί συνέχεια της οριζόντιας γραμμής του **E**· σε αυτήν την περίπτωση δεν είναι επιμήκης, έχει μικρό άγκιστρο προς τα αριστερά στο κάτω μέρος του, ενώ το στέμμα του είναι βραχύ και καμπυλωτό (βλ. *Macer*, 1). Το **S** (**ℚ**) τις περισσότερες φορές σχηματίζεται μέσω δύο μεμονωμένων κινήσεων του καλάμου. Έτσι, το κύριο σκέλος του αποτελείται από μια ευθεία κάθετη γραμμή (συχνά σχηματίζεται στο κάτω μέρος της ένα άγκιστρο προς τα αριστερά) με ελαφριά κλίση προς τα δεξιά, πάνω στο οποίο εφάπτεται το στέμμα του, καμπυλωτό, σχηματίζοντας αμβλεία γωνία με το κύριο σκέλος.

Το **T** (**ℚ**) σχηματίζεται τις περισσότερες φορές με δύο διαφορετικές κινήσεις της γραφίδας, μία κάθετη που αποτελεί το κύριο σκέλος του γράμματος και από μία οριζόντια που

αποτελεί το στέμμα του. Στο κύριο σκέλος σχεδόν πάντα σχηματίζεται άγκιστρο προς τα δεξιά, ενώ σε μερικές περιπτώσεις σχηματίζεται άγκιστρο στην αριστερή πλευρά του στέμματος με κατεύθυνση προς τα κάτω. Επίσης, ενδέχεται το στέμμα να σχηματιστεί από μία βραχεία οριζόντια γραμμή (εξαιρετικά σπάνιο ωστόσο), ενώ συνενώσεις με γράμμα που προηγείται ή που έπεται, πραγματοποιούνται μέσω του στέμματός του. Να σημειωθεί ακόμη ότι το γράμμα άλλοτε είναι μεγάλοςχημο και άλλοτε μικρόσχημο ως προς το μέγεθός του.

Το U (U) παρουσιάζει ποικιλία στον τρόπο σχηματισμού του, καθώς άλλοτε σχηματίζεται με μία μόνο κίνηση και άλλοτε με δύο μεμονωμένες. Άλλοτε έχει οξυγώνιο σχήμα, άλλοτε αμβλυγώνιο (όταν είναι καμπυλωτό). Εμφανίζει, επίσης, καλλωπισμούς στις δύο άκρες του και πραγματοποιεί συχνά συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται και έπονται (βλ. U). Το X (X) αποτελείται από δύο διαφορετικές γραμμές οι οποίες τέμνονται μεταξύ τους και οι αριστερές απολήξεις του επιμηκύνονται ελαφρώς πάνω και κάτω από το γράμμα που προηγείται. Το Y (Y) εδώ αποτελείται από δύο μεμονωμένες κινήσεις του καλάμου, οι οποίες τέμνονται στη βάση τους σχηματίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο οξεία γωνία.

Μεταγραφή έκδοσης:

1. C(aius) Fabullius Macer, optio classis praetor(iae) Misenatium, (triere)
2. Tigride, emit puerum, natione transfluminianum,
3. nomine Abban quem <et> Eutychen, siue quo alio nomine
4. uocatur, annorum circiter septem, pretio denariorum
5. ducentorum et capitulario portitorio, de Q(uinto) Iulio
6. Prisco, milite classis eiusdem et triere eadem. eum pue-
7. rum sanum esse ex edicto, et si quis eum puerum
8. partemue quam eius euicerit, simplam pecuniam
9. sine denuntiatione recte dare stipulatus est Fabul-

Μετάφραση:

Ο Γάιος Φαμπούλλιος Μάκερ, υπασπιστής του πραιτωριανού στόλου από το Μισένο, της τριήρης με το όνομα Τίγρης, αγόρασε ένα αγόρι/δούλο με καταγωγή πέραν του ποταμού, με το όνομα Αββάς ή και Ευτύχης, ή με όποιο άλλο όνομα προσφωνείται, περίπου επτά χρονών, για διακόσια δηνάρια, συμπεριλαμβανομένου των τελωνειακών δασμών, από τον Κόιντο Ιούλιο Πρίσκο, στρατιώτη του ίδιου στόλου της ίδιας τριήρης. Το αγόρι είναι υγιές σύμφωνα με το διάταγμα και αν κάποιος έχει δικαιώματα πάνω στο αγόρι ή σε κάποιο μέρος του, η απλή τιμή αγοράς, δίχως ενστάσεις, να επιστραφεί αμέσως, συμφώνησε ο Φαμπούλλιος...

Αλφάβητο:

λ λ ς Ϸ ε ϝ α ι ρ λ λ η ο [α λ ϝ τ υ χ υ

Συνενώσεις χαρακτήρων:

ΑΝ (AN) ΑΡΙ (ARI) ΑΤ (AT) ΑΤΥΣ (ATUS) ΒΑΝ (BAN)
ΚΕΝΤΟΡ (CENTOR) ΚΛ (CL) ΚΤ (CT) ΔΑΡΕ (DARE) ΕΔ (EAD)
ΕΔ (ED) ΕΙ (EI) ΕΜ (EM) ΕΝ (EN) ΕΡ (ER) ΕΡΕΕΔ (EREEAD)
ΕΡΥΜ (ERUM) ΕΣ (ES) ΕΣΤ (EST) ΕΥ (EU) ΕΥΙ (EUI)
ΦΑ (FA) ΦΑΒΥΛ (FABUL) ΧΕΝ (HEN) ΙΑΝ (IAN) ΙΥ (IU)
ΜΙ (MI) ΜΠ (MP) ΝΙΑΜ (NIAM) ΟΡ (OR) ΟΡΙ (ORI)
ΠΑ (PA) ΠΕΚ (PEC) ΠΡΑΕ (PRAE) ΠΥ (PU) ΡΑΝ (RAN)
ΡΚ (RC) ΡΕΚΤΕ (RECTE) ΡΙ (RI) ΣΚΟ (SCO) ΣΕ (SE)
ΣΕΚ (SEC) ΤΕ (TE) ΤΕΡ (TER) ΤΙ (TI) ΤΟΡ (TOR) ΤΤΡΙ (TTRI)
ΤΥ (TU) ΥΜ (UM) ΥΣ (US) ΥΤΥ (UTY)

ChLA X 408 (100-299μ.Χ.)

Πρόκειται για απόσπασμα ιδιωτικής επιστολής, όπου αναφέρονται τρία πρόσωπα, ένας Βιτάλιος, ένας απελεύθερος και ένας χρυσοχόος. Ο πάπυρος χρονολογείται από τους ερευνητές μεταξύ του 2^{ου} και 3^{ου} αιώνα,³¹ ωστόσο τείνω να τον τοποθετήσω χρονολογικά αποκλειστικά στον 3^ο αιώνα και ειδικότερα στο δεύτερο μισό.³² Είναι έκδηλη πλέον η εξέλιξη στη μορφή των γραμμάτων και ειδικότερα, το χαρακτηριστικό αυτό επιτείνει η αφθονία συνενώσεων μεταξύ των γραμμάτων.³³

Το **A** (𐤀), τις περισσότερες φορές, εμφανίζεται σε συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται είτε που έπονται. Ωστόσο, στη μοναδική φορά που το συναντούμε αυτόνομο, σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου. Στις περιπτώσεις που σχηματίζει συνενώσεις, αυτές πραγματοποιούνται μέσω του κύριου σκέλους του όταν συνενώνεται με γράμμα που προηγείται (βλ. 𐤀𐤁) και μέσω του στέμματός του όταν συνενώνεται με γράμμα που έπεται (βλ. 𐤀𐤂). Το **B** (𐤁) διατηρεί ακόμη το τόξο του στην αριστερή πλευρά, σχηματίζεται με δύο κινήσεις και το διαχωρίζουμε από το **D** (𐤃) μέσω της κεραίας του, η οποία έχει κατεύθυνση προς τα αριστερά, μεγάλο μήκος και άγκιστρο στην απόληξή του.

Το **C** (𐤂) σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου, καθώς το στέμμα του σχηματίζεται ξεχωριστά έπειτα από τον σχηματισμό του ημισφαιρικού κύριου σκέλους του. Χαρακτηριστική είναι η τάση προς επιμήκυνση του στέμματός του προς τα δεξιά, έτσι ώστε μελλοντικά να προκύψουν από το σημείο αυτό περισσότερες συνενώσεις. Το **D** (𐤃) το συναντούμε διαφοροποιημένο και έχει δύο μορφές, μία μικρόσχημη (βλ. 𐤃𐤀) και μία

³¹ Περισσότερα για τον πάπυρο μπορούμε να αντλήσουμε από το άρθρο του Daris (1992), 155-56.

³² Αυτή η εκτίμηση προκύπτει έπειτα από συνεξέταση παράλληλων χρονολογημένων παπύρων καθώς και από την εξέταση των πινάκων του van Hoesen (1915).

³³ Παρατηρούνται οι εξής συνενώσεις: του **A** με τα D, F, R, T· του **C** με το R· του **D** με τα A, O· του **E** με τα M, R, S· του **F** με τα A, M· του **H** με το O· του **I** με τα M, O, T· του **M** με τα E, I, M, U· του **N** με το I· του **O** με τα D, E, H, I, T· του **R** με τα A, C, E, I, T, U· του **S** με τα E, S, U· του **T** με τα A, I, O, P, R, T· του **U** με τα M, N, R, S. Η γραφή ομοιάζει με τη χείρα 1 του παπύρου ChLA XLII 1213, ο οποίος χρονολογείται μεταξύ 225-250 μ.Χ. και με τη γραφή του παπύρου ChLA XLVII 1415, ο οποίος χρονολογείται το 267 μ.Χ.

μεγαλόσχημη, οι οποίες διαφέρουν αρκετά μεταξύ τους. Και στις δύο περιπτώσεις το γράμμα σχηματίζεται πλέον με μία κίνηση του καλάμου (επισεσυσρμένο) και είναι αρκετά περιποιημένο και περίτεχνο· η διαφορά τους, ωστόσο, έγκειται στην επιμήκυνση ή όχι της κεραίας. Επίσης, πραγματοποιεί συνενώσεις με γράμματα που έπονται μέσω της απόληξης του τόξου του (βλ. *hrt*).

Το **E** (*Ǝ*) εντοπίζεται συνεχώς σε συνενώσεις με γράμματα που έπονται ή προηγούνται, οι οποίες επιτυγχάνονται μέσω της οριζόντιας γραμμής του (βλ. *Ev hrt*). Αποτελείται από μία κάθετη ευθεία ή καμπυλωτή γραμμή και από την οριζόντια γραμμή του. Το **F** (*F*) εμφανίζεται δύο φορές, αφενός ως αυτόνομο, αφετέρου σε συνένωση. Ως αυτόνομο σχηματίζεται με τρεις κινήσεις, καθώς το στέμμα του σχηματίζεται ξεχωριστά και με δύο κινήσεις όταν βρίσκεται σε συνένωση, καθώς η οριζόντια γραμμή του έχει ήδη σχηματιστεί από την οριζόντια επιμήκυνση του στέμματος του γράμματος **A** (βλ. *chrusobafer*, 8).

Ο σχηματισμός του **G** (*Ɠ*) στον συγκεκριμένο πάπυρο θεωρώ πως έχει πραγματοποιηθεί εν τάχει, καθώς διακρίνω μια προσπάθεια του γραφέα να διορθώσει με μία επιπλέον καμπυλωτή γραμμή τον σωστό σχηματισμό του γράμματος.³⁴ Συνεπώς, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το γράμμα (σε περίπτωση που είχε σχηματιστεί σωστά αρχικά) σχηματίζεται με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου και έχει προσεγγιστικά τη μορφή του ελληνικού τελικού ς, γεγονός που αποτελεί χαρακτηριστικό της εποχής κατά την οποία τοποθετώ τον πάπυρο (~250 μ.Χ.). Το **H** (*Ƨ*) διατηρεί και εδώ την «κεφαλαιογράμματη» μορφή που έχουμε ήδη συναντήσει στα προηγούμενα παραδείγματα (εξαιρέση αποτελούν οι πάπυροι ChLA X 418 και ChLA XI 477) και αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι η τάση προς επιμήκυνση της δεξιάς άνω απόληξης ώστε να σχηματιστεί συνένωση με επόμενο γράμμα (βλ. *hoc*, 8).

Το **I** (*Ǝ*), το συναντούμε αρκετά συχνά σε συνένωση με γράμμα που προηγείται και ως βασικό του χαρακτηριστικό διακρίνουμε την ύπαρξη αγκίστρου στην κάτω απόληξη του

³⁴ Φαίνεται πως ο γραφέας αρχικά δεν είχε προσδώσει στο γράμμα την απαιτούμενη καμπυλότητα, γεγονός που διορθώνει με δεύτερη κίνηση του καλάμου.

γράμματος (δίχως όμως συνέπεια ως προς την κατεύθυνσή του), καθώς και την ύπαρξη ενός μικρού στέμματος με κατεύθυνση προς τα δεξιά. Το **L** (ℓ) σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου και διακρίνεται για την αμβλεία γωνία που σχηματίζουν τα δύο μέρη του, για την επιμήκυνση του κατώτερου σκέλους του κάτω από την νοητή οριζόντια γραμμή και για την συχνό σχηματισμό αγκίστρου (στη μία από τις τρεις περιπτώσεις) αριστερά της άνω απόληξής του.

Το **M** (ℳ) σε αυτό το παπυρικό απόσπασμα απαντάται αποκλειστικά σε συνένωση με γράμματα που προηγούνται και που έπονται αυτού. Στις μισές περιπτώσεις είναι στρογγυλόσχημο, επισεσυρμένο (η γραφίδα δεν ανασηκώνεται καθ' όλη τη διάρκεια του σχηματισμού, βλ. *criptionem*, 6) και προσιδιάζει περισσότερο στην «μικρογράμματη» γραφή. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις το **M** έχει «κεφαλαιογράμματη» μορφή, είναι περισσότερο γωνιώδες και ο κάλαμος ανασηκώνεται για να σχηματιστούν οι διαφορετικές κατευθύνσεις του γράμματος (σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου -βλ. *dum*, 2).

Το **N** (ℵ) εμφανίζει δύο μορφές, μία πιο περίτεχνη που τη συναντούμε μόνο μία φορά (βλ. *criptionem*, 6) και μία πιο ατημέλητη που απαντά σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις. Το περίτεχνο **N** είναι επισεσυρμένο και σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου, έχοντας στις απολήξεις του άγκιστρα προς τα αριστερά. Σε αυτήν την ιδιαίτερη μορφή, αυτό που τη χαρακτηρίζει είναι η συνεχόμενη κίνηση που σχηματίζει ταυτόχρονα το εγκάρσιο τμήμα που έως τώρα είχε αφετηρία την κορυφή του αριστερού σκέλους, και το δεξί σκέλος, έχοντας ως αφετηρία αυτή τη φορά τη βάση του αριστερού σκέλους (βλ. *Γιπτόν(η)*). Η δεύτερη μορφή που συναντούμε σχηματίζεται με τρεις κινήσεις του καλάμου· το αριστερό σκέλος του γράμματος έχει μεγαλύτερο μήκος από το δεξί και η εγκάρσια κίνηση πλέον δεν έχει αφετηρία την άνω απόληξη του αριστερού σκέλους, αλλά αντίθετα ο κάλαμος ακουμπά λίγο κάτω από την κορυφή του σκέλους (βλ. *in navi*, 5).

Το **O** (o) έχει σε όλο το απόσπασμα το ίδιο μέγεθος και μορφή, ενώ παρατηρούνται συχνές συνενώσεις του με γράμματα που προηγούνται (βλ. *domine*, 3· *hoc*, 8). Το **P** (p) έχει ακόμη την μορφή όπου το τόξο του έχει αντικατασταθεί από ένα στέμμα και σχηματίζεται με

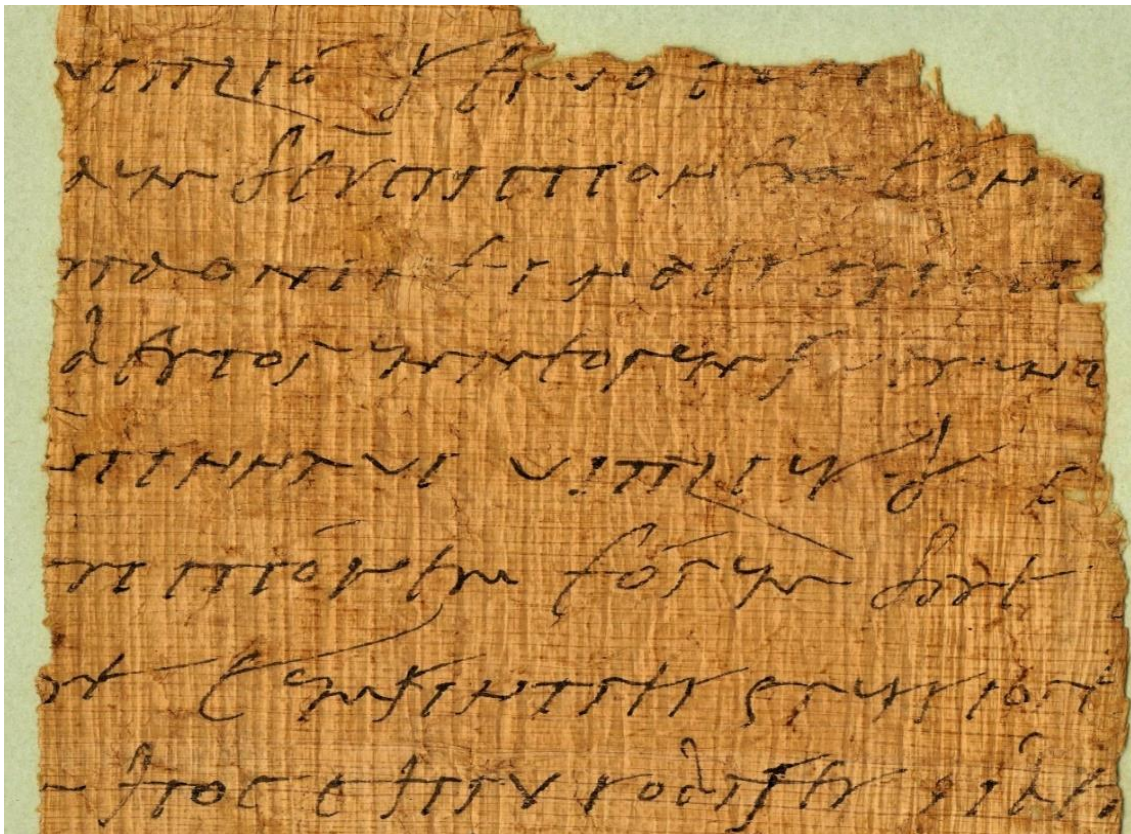
δύο κινήσεις (το στέμμα του σχηματίζεται ξεχωριστά, όπως έχουμε παρατηρήσει έως τώρα): βρίσκεται συνεχώς σε συνένωση με γράμματα που έπονται και η συνένωση αυτή πραγματοποιείται κάθε φορά μέσω του στέμματός του (προεκτείνεται οριζοντίως, ώστε να σχηματιστεί με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου ένα μέρος, είτε το στέμμα του επόμενου γράμματος).

Το **R** (\mathcal{R}), το συναντούμε είτε αυτόνομο είτε σε συνένωση με γράμματα που προηγούνται και που έπονται. Όταν είναι σε συνένωση, το γράμμα σχηματίζεται με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου (χωρίς αυτός να ανασηκωθεί, είναι δηλαδή επισεσυρμένο) και θυμίζει τη μορφή του μικρογράμματος ελληνικού γ (βλ. $\lambda\epsilon\gamma\tau\sigma$). Όταν βρίσκεται αυτόνομο, σχηματίζεται με δύο κινήσεις και αποτελείται από το κύριο σκέλος του (μία κάθετη καμπυλωτή γραμμή με κλίση προς τα δεξιά) και από το στέμμα του (\mathcal{R}). Η μορφή αυτή συγγέεται πολύ εύκολα με τη μορφή του **A**, ωστόσο η διαφορά τους έγκειται στο κύριο σκέλος τους (το κύριο σκέλος του **R** έχει μεγαλύτερο μήκος, μία ελαφριά καμπυλότητα και περισσότερη κλίση προς τα δεξιά) και στο στέμμα (το στέμμα του **R** είναι καμπυλωτό, ενώ του **A** είναι ευθύ).

Το **S** (\mathcal{S}) βρίσκεται συχνά σε συνένωση με γράμματα που προηγούνται, ωστόσο, απαντάει και ως αυτόνομο. Όταν βρίσκεται σε συνένωση, το γράμμα παρουσιάζει δύο μορφές: η μία είναι η επισεσυρμένη, καθώς το κύριο σκέλος και το στέμμα σχηματίζονται με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου (βλ. *descriptionem*, 2): στην άλλη μορφή, μόνο το κύριο σκέλος σχηματίζεται ως συνέχεια της προέκτασης του προηγούμενου γράμματος, ενώ το στέμμα σχηματίζεται με διαφορετική-δεύτερη κίνηση του καλάμου (βλ. *res*, 7). Ως αυτόνομο αποτελείται από το κύριο σκέλος (μία ευθεία κάθετη γραμμή με κλίση προς τα δεξιά, που μπορεί να σχηματίζει άγκιστρο στην απόληξή της -βλ. *serno*, 1) και από το στέμμα (μία ευθεία ή καμπυλωτή γραμμή που εφάπτεται ψηλά στο κύριο σκέλος -βλ. *res*, 7: *chrusobafer*, 8).

Το **T** (\mathcal{T}), το συναντούμε επίσης σε συνενώσεις αλλά και ως αυτόνομο. Η συνένωση πραγματοποιείται από το στέμμα του (το κύριο σκέλος με το άγκιστρό του σχηματίζονται στη συνέχεια -βλ. *descriptionem*, 2). Ως αυτόνομο σχηματίζεται επίσης με δύο κινήσεις (η πρώτη δημιουργεί το κύριο σκέλος με το άγκιστρο, και η δεύτερη το στέμμα του). Το **U** (\mathcal{U} / \mathcal{V})

παρουσιάζει μία ιδιομορφία καθώς δεν έχει ενιαία μορφή σε όλο τον πάπυρο. Έτσι, όταν βρίσκεται σε συνένωση με επόμενο γράμμα, τοποθετείται ψηλά και αποτελείται από μία απλή καμπυλωτή γραμμή (βλ. *eorum*, 6). Όταν όμως είναι αυτόνομο, αλλάζει εντελώς μορφή και από καμπυλωτό γίνεται οξυγώνιο (και σε αυτήν την περίπτωση το γράμμα σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου -βλ. *nani*, 5· εξαίρεση παρουσιάζει το U στην λ. *chrusobafer*, όπου φαίνεται πως σχηματίστηκε με δύο κινήσεις).

1. νιπλιό γηρο
2. αν δειππιοντα τον
3. πονητητη δειππιον
4. δευτοσ κητοσκη φυτρωνε
5. πτηνητη νιπλιου .δ ε
6. η ππιορτη φοση δει
7. ηε κητητητη εκητοσ
8. ηος εετησνροδτητη ριδη

Μεταγραφή έκδοσης:

1. [- - -] Vitalio servo e[- - -]
2. [- - -]dum descriptionem con[- - -]
3. [- - -]ra domine in descriptio[ne - - -]
4. [- - - li]bertorum meorum fuerunt[- - -]
5. [- - -]nt in navi Vitalius · d · c[- - -]
6. [- - - des]criptionem eorum dare[- - -]
7. [- - -]re cum sint res grussiore[s - - -]
8. [- - -] hoc chrusobaferliber[- - -]

Αλφάβητο:

α β γ δ ε ς ζ η θ ι κ λ μ ν ο π ρ ς τ υ φ

Συνενώσεις χαρακτήρων:

αφ (AFER) αχ (CR) αδ (DARE) αμ (EM) αο (EO)
ερ (ER) ερτο (ERTO) ες (ES) εο (HO) μι (MI)
ντι (NTI) πτι (PTI) πτιο (PTIO) ραδο (RADO) ρε (RE)
ρες (RES) ρι (RI) ρυμ (RUM) τα (TA) υμ (UM)
υμμεο (UMMEO) υς (USS)

Κεφάλαιο Β΄

Η νέα ρωμαϊκή επισεσυρμένη γραφή

Με την νέα ρωμαϊκή επισεσυρμένη³⁵ επέρχεται πλέον ένα νέο στάδιο στην ιστορία της λατινικής επισεσυρμένης γραφής, καθώς αυτή αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία των *επιχώριων* γραφών και της *καρολίγγειας μικρογράμματης*, οι οποίες με τη σειρά τους οδήγησαν στο σημερινό μικρογράμματο αλφάβητο.³⁶ Η γραφή αυτή βρισκόμενη υπό διαμόρφωση κατά τη διάρκεια του 3^{ου} και 4^{ου} αιώνα, αποτελεί εξέλιξη της *αρχαίας ρωμ. επισεσυρμένης*. Έτσι, η γρήγορη ροή του καλάμου επάνω στον πάπυρο, η τάση προς συνένωση των γραμμάτων μεταξύ τους, καθώς και το ανομοιόμορφο ύψος των γραμμάτων (αφορά τις κεραίες τους, τις ουρές τους κλπ.) αποτελούν εξίσου χαρακτηριστικά και της νέας ρωμ. επισεσυρμένης, τα οποία όμως τώρα απαντούν σε εντονότερο βαθμό, καθώς εξελίσσονται μαζί με τη γραφή στο πέρασμα των αιώνων. Ακόμη, η γραφή δεν παρουσιάζει συχνά συντομογραφίες, σε αντίθεση με την *αρχ. ρωμ. επισεσυρμένη*. Μεταξύ των λέξεων δεν υπάρχει σαφές όριο που να καθορίζει την αρχή και το τέλος τους. Αντίθετα, συναντούμε πολύ συχνά γράμματα που αποτελούν το τέλος μίας λέξης και την αρχή της επόμενης να συνάπτουν μεταξύ τους συνένωση. Το στοιχείο αυτό, όπως είναι φυσικό, δυσχεραίνει αρκετά την ανάγνωση αυτής της γραφής.

Αναφορικά με τη μορφή των γραμμάτων, παρατηρείται πλέον ότι αρκετά γράμματα σημειώνουν μεταβολές ως προς τον τρόπο που σχηματίζονται, γεγονός που οφείλεται ως ένα βαθμό στην ανάγκη των γραφέων για μεγαλύτερη ταχύτητα, αναγκάζοντάς τους να σηκώνουν ελάχιστα τον κάλαμο στον σχηματισμό των μεμονωμένων γραμμάτων, σχηματίζοντας, όπως

³⁵ Η γραφή αυτή έχει απασχολήσει σε έντονο βαθμό την επιστημονική κοινότητα, διότι οι ερευνητές δεν μπορούν με ασφάλεια να αποφανθούν για την καταγωγή και τη διαμόρφωσή της στο πέρασμα των αιώνων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Thompson (1912), ο οποίος δεν κατηγοριοποιεί την *ρωμαϊκή επισεσυρμένη* σε δύο κατηγορίες όπως οι περισσότεροι μελετητές και την αντιμετωπίζει ως μία ενιαία γραφή που εξελίχθηκε στο πέρασμα των αιώνων. Επίσης, υφίσταται σημαντική πολυγωνμία σχετικά με τη θέση που υποστηρίζει ότι η νέα ρωμ. επισεσυρμένη είναι μικρογράμματη γραφή. Προσωπικά υποστηρίζω ότι η νέα ρωμ. επισεσυρμένη, όπως και η *αρχαία*, δεν διεπόταν από κανόνες ως προς τη χρήση των μικρογράμματων γραμμάτων που σταδιακά άρχισαν να εμφανίζονται από τον 3^ο μ.Χ. αιώνα και επομένως δεν μπορεί να θεωρηθεί η γραφή στο σύνολό της ως μικρογράμματη. Αποτέλεσε, ωστόσο, τη βάση για τη δημιουργία του μικρογράμματος αλφάβητου που συναντούμε στις γραφές των χειρογράφων από τον 8^ο αιώνα και έπειτα. Σε αυτό μπορεί να μας οδηγήσει το γεγονός πως η ελληνική γραφή εκείνης της περιόδου δεν διεπόταν επίσης από κανόνες που να υπαγόρευαν τη χρήση μικρογράμματος αλφάβητου (η απουσία τονισμού ενισχύει αυτή τη θέση). Συνεπώς, οι εναλλαγές στο μέγεθος των λατινικών γραμμάτων (όπως παρατηρείται στα **C, I, O, P**) μπορούν να αποδοθούν στις εκάστοτε θέσεις τους (εάν πχ. βρίσκονται σε συνένωση ή στο τέλος της γραμμής), όπως και η εμφάνιση τύπων που αφορούν τη μετέπειτα μικρογράμματη γραφή, μπορεί να θεωρηθεί ως στοιχείο εξέλιξης της γραφής και όχι ως πλήρη και οριστική διαμόρφωση του μικρογράμματος αλφάβητου και της μικρογράμματης γραφής. Εξ άλλου η παρουσία «κεφαλαιογράμματων» και «μικρογράμματων» γραμμάτων δεν χαρακτηρίζεται από κάποια κανονιστικότητα. Αντίθετα, συχνό είναι το φαινόμενο ένα γράμμα (πχ. το N) να εμφανίζει και τις δύο μορφές του σε έναν πάπυρο, με τρόπο τυχαίο και ασυνάρτητο.

³⁶ Steffens (1909), V.

είδαμε και στην *αρχαία επισευρμένη*, γράμματα συνεχόμενης ροής. Έκδηλος είναι επίσης ο σχηματισμός πλήθους συνενώσεων μεταξύ γειτονικών γραμμάτων. Στη *νέα ρωμ. επισευρμένη* αυτό το στοιχείο δυσχεραίνει σε μεγάλο βαθμό την ανάγνωση της γραφής. Ακόμη ένα χαρακτηριστικό της *νέας ρωμ. επισευρμένης* αποτελεί η ποικιλία ως προς το μέγεθος των γραμμάτων. Μερικά γράμματα όπως τα **A, M, N, O, T, U** είναι κατά κανόνα μικρόσχημα· τα **B, D, H, K** έχουν τις κεραίες τους ψηλά, ενώ τα **G, P, Q** έχουν τις ουρές τους χαμηλά· τα **C, E, I, R** δεν έχουν κάποιο συγκεκριμένο μέγεθος (άλλοτε είναι μεγαλόσχημα, άλλοτε μεσαίου μεγέθους και άλλοτε μικρόσχημα)· ακόμη, το **F** και το **S** προεκτείνονται συχνά και πάνω και κάτω από την βασική οριζόντια γραμμή. Αυτά τα στοιχεία, όπως παρατηρήσαμε ήδη στην *αρχαία ρωμ. επισευρμένη*, διαμορφώνουν μία γραφή που διακρίνεται για την ύπαρξη τεσσάρων παράλληλων νοητών γραμμών οι οποίες ορίζουν το μέγεθος των γραμμάτων. Έτσι, πολλά γράμματα κυμαίνονται μεταξύ δύο παράλληλων γραμμών, όπως συμβαίνει με το κύριο στέλεχος των γραμμάτων που διαθέτουν κεραίες και ουρές, βρίσκεται δηλαδή και αυτό μεταξύ των δύο παράλληλων νοητών γραμμών καθώς ακουμπάει στην βασική οριζόντια νοητή γραμμή. Αντίθετα, οι κεραίες και οι ουρές τους εκτείνονται πάνω και κάτω από την βασική οριζόντια νοητή γραμμή, δημιουργώντας άλλες δύο παράλληλες γραμμές εντός των οποίων κυμαίνονται, ωστόσο έχοντας διαφορετικό μήκος κάθε φορά.

Στα νέα χαρακτηριστικά των γραμμάτων διακρίνουμε αλλαγή στον σχηματισμό του **A**· σταδιακά το στέμμα, ευρισκόμενο πάνω από το κάθετο σκέλος, φθίνει και πλέον το γράμμα σχηματίζεται με δύο σχεδόν ίσα καμπυλωτά μέρη τοποθετημένα το ένα πλάι στο άλλο, ομοιάζοντας με το γράμμα **U** και έχοντας το πάνω τμήμα του ανοιχτό. Το **B** σταδιακά μεταφέρει το τόξο του από την αριστερή πλευρά, στην δεξιά. Το **G** σταδιακά χάνει την καμπυλότητα του άνω σκέλους του, ενώ αντίθετα η ουρά του επιμηκύνεται και αργότερα θα σχηματιστεί ανεξάρτητα από το άνω σκέλος με δύο πλέον κινήσεις του καλάμου (σε πρώτο στάδιο η ουρά αποτελούσε συνέχεια του κύριου σκέλους, σχηματιζόμενη μέσω της συνεχόμενης ροής του καλάμου).

Το **M** αποκτά πλέον μικρογράμματη μορφή· η πρώτη γραμμή του γράμματος σχηματίζεται αυτόνομα, με εκκίνηση από πάνω προς τα κάτω, ενώ η τελευταία γραμμή του γράμματος είτε επιμηκύνεται προς τα κάτω, είτε σχηματίζει άγκιστρο προς τα αριστερά. Με όμοιο τρόπο σχηματίζεται και το **N**, το οποίο και αυτό παρουσιάζει πλέον μικρογράμματη μορφή. Το στέμμα στο **R** παύει να σχηματίζεται πάνω από το κύριο σκέλος και πλέον σχηματίζεται δίπλα του. Όταν το γράμμα βρίσκεται σε συνένωση, τότε το στέμμα αποκόβεται από το κύριο σκέλος μέσω μίας ορθής ή οξείας γωνίας, ενώ όταν βρίσκεται αυτόνομο, το

στέμμα είναι καμπυλωτό και σχηματίζει άγκιστρο προς τα επάνω. Το S δεν έχει πλέον φιδωτή μορφή και μοιάζει με το R, καθώς αποτελείται από μία κάθετη γραμμή, η οποία στο επάνω της άκρο σχηματίζει ένα τόξο με κατεύθυνση δεξιά και προς τα κάτω (όταν πρόκειται να σχηματίσει συνένωση με επόμενο γράμμα).

Τέλος, σύμφωνα με τους μελετητές, στην νέα ρωμ. επισευρμένη υπάγονται η αυτοκρατορική επισευρμένη (*Kaiserkursive*) και η ημι-επισευρμένη (*Halbkursive*).³⁷ Η αυτοκρατορική γραφή χρησιμοποιήθηκε για διοικητικούς σκοπούς της αυτοκρατορίας, χρησιμοποιούμενη αποκλειστικά από τους αυτοκρατορικούς γραμματείς, αποδίδοντας με αυτήν την πρακτική γνησιότητα στον αυτοκρατορικό λόγο,³⁸ ενώ ταυτόχρονα αποτελούσε ένα όπλο ενάντια στην πλαστογράφηση.³⁹ Η επισευρμένη χρησιμοποιήθηκε και ως βιβλιακή γραφή, ωστόσο με λίγο διαφορετική μορφή: οι άνω και κάτω απολήξεις των γραμμάτων δεν είχαν μεγάλο μήκος, τα γράμματα βρίσκονταν κοντά το ένα με το άλλο, ενώ οι άνω απολήξεις σχηματίζονταν συχνά με δύο γραμμές, οι οποίες ήταν τόσο στενά σχηματισμένες η μία δίπλα στην άλλη που δίνουν την εντύπωση πως πρόκειται για μία γραμμή. Την γραφή αυτή ο Steffens την ονομάζει ημι-επισευρμένη (*Halbkursive*) και σημειώνει πως αποτέλεσε τη βάση για τρεις βιβλιακές γραφές των εθνικών γραφών (την αρχαία ιταλική, την μεροβίγγεια και την δυτική γοτθική).⁴⁰

³⁷ Steffens (1909), VI. Ωστόσο, σύμφωνα με άλλους μελετητές, η αυτοκρατορική γραφή υπάγεται στην αρχαία ρωμ. επισευρμένη. Το 368 οι αυτοκράτορες Βαλεντινιανός και Βάλης επέπληξαν τον Φέστο, ανθύπατο της Αιγύπτου, για το γεγονός ότι οι γραμματείς του χρησιμοποιούσαν την επίσημη γραφή των αυτοκρατορικών διοικητικών γραφείων (δηλαδή την αρχαία ρωμ. επισευρμένη) και απαίτησαν την άγνη της μιμήσεως αυτής της γραφής για οποιαδήποτε έγγραφο, επίσημο είτε ανεπίσημο που δεν προερχόταν από τους αυτοκρατορικούς γραμματείς (βλ. *Codex Theodosianus* 9.19.3). Αυτή η κίνηση σκοπό είχε να διαχωρίσει τα αυτοκρατορικά έγγραφα και να τα προασπίσει από την πιθανότητα πλαστογραφίας, επιβάλλοντας σε όλα τα επαρχιακά διοικητικά γραφεία αλλά και σε όλους όσους επρόκειτο να συντάξουν κάποια επιστολή ή επίσημο έγγραφο να χρησιμοποιούν την λεγόμενη *litterae communes*, διακρίνοντάς της από την *litterae caelestes* των αυτοκρατορικών διοικητικών γραφείων. Για δείγματα των γραφών αυτών βλ. Παράρτημα.

³⁸ Bischoff (1990), 63.

³⁹ Foerster (1963), 121-122· Kelly (2004), 31-32· Hilgert (2016), 204-210.

⁴⁰ Steffens (1909), VI-VII.

ChLA X 430 (301-399μ.Χ.)

Πρόκειται για στρατιωτικό κατάλογο που περιλαμβάνει ονόματα στρατιωτών και τις ιδιότητές τους. Η αριστερή στήλη σώζει ελάχιστα γράμματα από τα ονόματα των στρατιωτών και κάποιες ιδιότητες αυτών (πχ. *optio, beneficiarius, dromadarius*), ενώ στην δεξιά σώζονται μόνο ονόματα. Ο συγκεκριμένος πάπυρος είναι γραμμένος σε *folium versum* και αποτελεί πιθανώς συνέχεια του παπύρου ChLA X 429 που είναι γραμμένος σε *folium recto*, ο οποίος επίσης περιλαμβάνει ονόματα και ιδιότητες στρατιωτών.⁴¹

Η εξέλιξη πλέον της γραφής είναι εμφανής. Αρκετά γράμματα παρουσιάζουν μία διαφορετική εικόνα ως προς τον σχηματισμό τους (πχ. τα **A, B, M, N, O, P, S**) και ως προς τις συνενώσεις που πραγματοποιούνται,⁴² ενώ και η κλίση των γραμμμάτων προς τα δεξιά είναι εντονότερη σε σύγκριση με την *αρχ. ρωμ. επισευρμένη*. Έτσι, το **A** (**Α**) βρίσκεται σε όλες τις

περιστάσεις σε συνένωση είτε με γράμμα που προηγείται είτε με γράμμα που ακολουθεί· έχει διαφορετική μορφή από αυτή που ξέραμε έως τον 3^ο αιώνα καθώς πλέον αποτελείται από δύο σκέλη (ένα δεξί και ένα αριστερό) σχηματιζόμενα μέσω μίας συνεχόμενης κίνησης του καλάμου, τα οποία συνάπτονται στην κορυφή τους και δημιουργούν μεταξύ τους μία οξεία γωνία· το γράμμα πλέον αποκτά εμφανώς μία μικρογράμματη μορφή.

Αλλά και το **B** (**β**) παρουσιάζει μία άλλη μορφή, καθώς το τόξο του το συναντούμε πλέον στη δεξιά πλευρά του (σε αντίθεση με την *αρχ. ρωμ. επισευρμένη*) και σχηματίζεται με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου (ο κάλαμος ξεκινά από ψηλά (πάνω από την βασική οριζόντια γραμμή) προς τα κάτω, δημιουργώντας το κάθετο σκέλος του και εν συνεχεία, χωρίς να σηκωθεί ο κάλαμος, σχηματίζει το τόξο, το οποίο μένει ελαφρώς ανοιχτό). Το **C** (**ζ**) έχει μικρό μέγεθος, σχηματίζεται είτε με μία είτε με δύο κινήσεις του καλάμου και πραγματοποιεί συνένωση με επόμενο γράμμα από το ανώτερο σημείο του σκέλους του· στην περίπτωση που σχηματίζεται με δύο κινήσεις, το γράμμα αποκτά κοντά στη βάση του σκέλους του ένα «σπάσιμο», πάνω από το οποίο συνεχίζει το υπόλοιπο σκέλος να σχηματίζεται (βλ. *Mecinus*, 7).

⁴¹ Βλ. εικ. 4 του Παραρτήματος.

⁴² Παρατηρούνται οι εξής συνενώσεις: το **A** με τα **N, S, T**· το **C** με το **I**· το **D** με το **O**· το **E** με το **M**· το **I** με τα **C, L, T**· το **L** με τα **F, I**· το **M** με τα **E, O**· το **N** με τα **A, U**· το **O** με τα **D, M, R**· το **R** με το **O**· το **S** με τα **A, U**· το **T** με τα **A, I, U**· το **U** με το **S**.

Το μοναδικό **D** (*ſ*) που συναντούμε στον πάπυρο (βλ. *Domitian*, 3), έχει μικρογράμματη επισεσυρμένη μορφή (το κύριο σκέλος και το τόξο του σχηματίζονται με μία κίνηση του καλάμου και ο καλάμος ακολουθεί πορεία από πάνω προς τα κάτω και αριστερά), ενώ ταυτόχρονα πραγματοποιεί συνένωση με το **O** που ακολουθεί· η κεραία του επιμηκύνεται πάνω από την βασική οριζόντια γραμμή. Το **E** (*ʃ*) το συναντούμε δύο φορές (μία σε συνένωση και μία αυτόνομο), έχει «κεφαλαιογράμματη» μορφή και αποτελείται από ένα ελαφρώς καμπυλωτό κύριο σκέλος και από την οριζόντια γραμμή του τοποθετημένη στη μέση του κύριου σκέλους· ευρισκόμενο σε συνένωση (βλ. *Folmenti*, 10), χρησιμοποιεί το τελευταίο άκρο του **M** για τον σχηματισμό του μισού κύριου σκέλους του· το υπόλοιπο σκέλος σχηματίζεται σε επόμενη κίνηση και τέλος η οριζόντια γραμμή χρησιμεύει ως αφετηρία του γράμματος **N** που έπεται.

Το **F** (*ʃ*) αναγράφεται μία φορά και η μορφή του είναι λίγο διαφορετική από αυτή που είχαμε συνηθίσει στα έως τώρα παπυρικά αποσπάσματα· το γράμμα πλέον δεν διαθέτει στέμμα, σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου (με μία κίνηση σχηματίζεται το μισό κάθετο σκέλος, ενώ με μία δεύτερη το γράμμα αποκτά ταυτόχρονα το υπόλοιπο σκέλος και την οριζόντια γραμμή του)· η απόληξη του κύριου σκέλους επιμηκύνεται κάτω από την βασική οριζόντια γραμμή. Το **G** (*ʃ*) δεν απαντά στο *verso* του παπύρου, απαντά όμως στο *recto* (βλ. *digais*, 1)⁴³ βρίσκεται σε συνένωση με το **A** που ακολουθεί και έχει φιδωτή μορφή (το γράμμα έπαψε να αποτελείται από ένα τόξο και από μία ουρά), ενώ η συνένωση πραγματοποιείται από το ανώτερο μέρος του σκέλους του.

Η «μικρογράμματη» και επισεσυρμένη μορφή του **H** (*h*) είναι πλέον ευδιάκριτη· το γράμμα σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου και η άνω απόληξή του σχηματίζει άγκιστρο προς τα αριστερά. Το **I** (*ʃ*) έχει μία μικρόσχημη και μία μεγάλοςχημη μορφή, όπως εξ άλλου είχε και στην *αρχ. ρωμ. επισεσυρμένη* και βρίσκεται πάντα σε συνένωση με το **L** και το **T** όταν αυτά προηγούνται· και στις δύο περιπτώσεις το γράμμα χρησιμοποιεί μέρος του σκέλους αυτών γραμμάτων για να σχηματιστεί· έτσι, το στέμμα του **T** επιμηκύνεται προς τα δεξιά και κάτω

⁴³ Βλ. εκ. 4 του Παραρτήματος.

για να σχηματίσει το **I** (βλ. *Domitian*, 3), ενώ στην συνένωση με το **L** τα δύο γράμματα σχηματίζονται με μία κίνηση του καλάμου και το **I** «κρέμεται» από την βάση του **L** (βλ. *Vitalis*, 2· *Hilias*, 4).

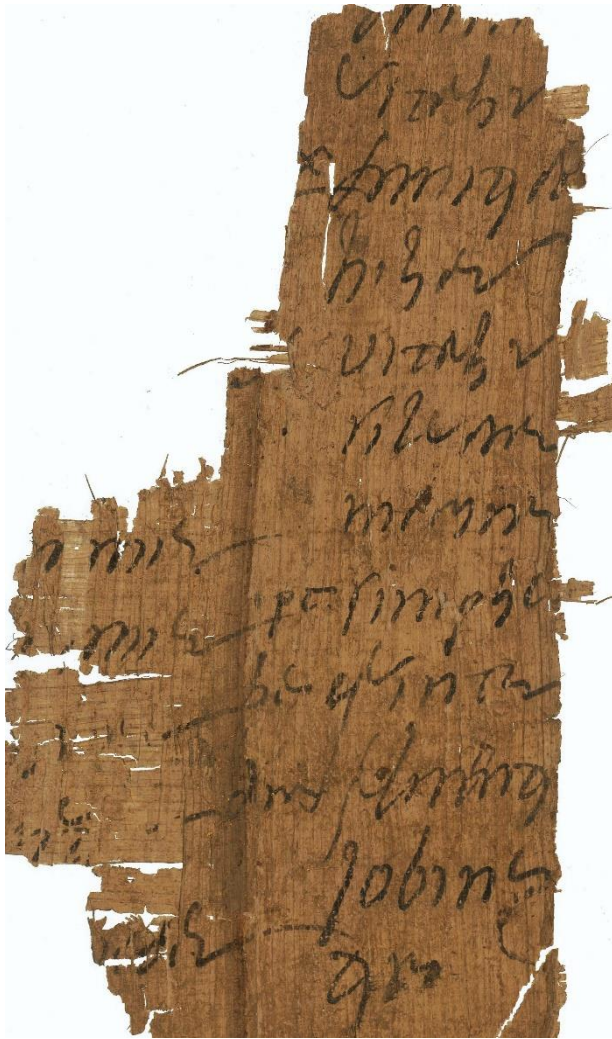
Το **L** (**ℒ**) σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου, η άνω απόληξη σχηματίζει άγκιστρο προς τα αριστερά και η βάση του σχηματίζει οξεία γωνία με το κάθετο σκέλος, προεκτεινόμενη προς τα πάνω και δεξιά· όταν πραγματοποιεί συνένωση με επόμενο γράμμα (συγκεκριμένα με το **I**), αυτή πραγματώνεται από την απόληξη της βάσης του. Το **M** (**ℓ**) εμφανίζει «μικρογράμματη» και επισεσυρμένη μορφή και σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου· με τον ίδιο τρόπο σχηματίζεται και το **N** (**ℓ**). Το **O** (**o** **o**) το συναντούμε με τέσσερις διαφορετικές μορφές: σε ταυτόχρονη συνένωση με γράμμα που προηγείται και που έπεται (βλ. *Domitian*, 3), αυτόνομο με σχήμα ωοειδές (βλ. *Iobinus*, 11), αυτόνομο ως έντονη βούλα (βλ. *Folmenti*, 10) και σε συνένωση με το **R** ως μία κάθετη γραμμή (βλ. *tiro*, 12).

Το **P** (**p**) έχει «μικρογράμματη» μορφή, σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου και αποτελείται από μία κάθετη γραμμή που επιμηκύνεται κάτω από την βασική οριζόντια γραμμή και από ένα κλειστό τόξο που εφάπτεται στο κύριο σκέλος του γράμματος. Το **Q** (**q**) έχει και αυτό μικρογράμματη και επισεσυρμένη μορφή, σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου και αποτελείται από ένα τόξο ανοιχτό προς τα επάνω και από την ουρά του, η οποία επιμηκύνεται αρκετά χαμηλά. Το **R** (**r**) σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου καθώς το κύριο σκέλος και το στέμμα του δημιουργούνται ταυτόχρονα, σχηματίζοντας στη βάση του σκέλους, απ' όπου εκκινεί ο σχηματισμός του στέμματος, μία θηλιά· εν συνεχεία, από την άκρη του στέμματος πραγματοποιείται συνένωση με το **O** που ακολουθεί.

Το **S** (**s** **ſ** **ſ**) έχει διαφορετική μορφή όταν βρίσκεται στην αρχή της λέξης σε σύγκριση με όταν βρίσκεται στο τέλος της. Έτσι, στην αρχή της λέξης, το κύριο σκέλος του και το στέμμα του σχηματίζονται είτε ταυτόχρονα, με μία κίνηση του καλάμου (μέσω αναδίπλωσης που πραγματοποιείται στη βάση του σκέλους), είτε το στέμμα σχηματίζεται με μία δεύτερη κίνηση

του καλάμου (εκκινούμενη από την μέση του κύριου σκέλους, βλ. *Simplic*, 8—και στις δύο περιπτώσεις η γωνία που δημιουργείται μεταξύ του κύριου σκέλους και του στέμματος, είναι ελάχιστων μοιρών), ενώ στην άκρη του στέμματος και στις δύο περιπτώσεις σχηματίζεται άγκιστρο· στο τέλος λέξεως (συνήθως σε συνένωση με γράμμα που προηγείται) το γράμμα αποκτά μεγαλύτερο άνοιγμα στη γωνία μεταξύ του κύριου σκέλους (το κύριο σκέλος εδώ έχει μικρό μήκος και άγκιστρο προς τα αριστερά) και του στέμματος, το στέμμα εκκινεί από την βάση του κύριου σκέλους (δεν υπάρχει αναδίπλωση) και προεκτείνεται αμέσως προς τα πάνω και δεξιά, ξεπερνώντας σε μήκος το κύριο σκέλος.

Το κύριο σκέλος του **T** (τ) σχηματίζει άγκιστρο στη βάση του προς τα δεξιά, το στέμμα του δημιουργείται με μία δεύτερη κίνηση του καλάμου και είναι είτε καμπυλωτή, προκειμένου να σχηματίσει συνένωση με επόμενο γράμμα, είτε ευθυτενής/ίσια. Το **U** (\mathcal{U} \mathcal{U} \mathcal{U}) εμφανίζει συνολικά τρεις μορφές: ως αυτόνομο είναι συνήθως μεγάλοςχημο και σχηματίζεται είτε απλώς με τη διαγραφή ενός τόξου ανοιχτού στο επάνω του μέρος (συνήθως η δεξιά του πλευρά σχηματίζει άγκιστρο προς τα δεξιά, βλ. *Vitalis*, 2 —το απλό τόξο το συναντούμε επίσης να τοποθετείται ελαφρώς πάνω από την βασική οριζόντια γραμμή, βλ. *Quintus*, 9), είτε μέσω δύο κινήσεων του καλάμου, όπου η δεύτερη διαγράφει μία κάθετη γραμμή στην δεξιά πλευρά του τόξου και ακουμπά στη βασική οριζόντια γραμμή (βλ. *Vitalis*, 5 —στην περίπτωση αυτή το γράμμα σχηματίζει άγκιστρα στις δύο πλευρές του τόξου, στρεφόμενα προς τα αριστερά)· η τρίτη μορφή αφορά την περίπτωση που το γράμμα βρίσκεται σε συνένωση είτε με γράμμα που προηγείται, είτε με γράμμα που έπεται: τότε το **U** είναι μικρόσχημο και από την δεξιά απόληξή του συνήθως «κρέμεται» το γράμμα **S** (βλ. *Mecinus*, 7 και *Iobinus*, 11).

2. Ὑιταλῶν
3. Δομιτιανῶν
4. Ηιλίας
5. Ὑιταλῶν
6. Σιλβανῶν
7. Μεκίμων
8. Σιμπλικίου
9. Κύντου
10. Φολμέντιου
11. Ιοβίνου
12. Τίρου

Μεταγραφή έκδοσης:

1. Amm[onius - - -]	7. Mecinus [- - -]
2. Uitalis [- - -]	8. Simplic[ius - - -]
3. Domitian[us - - -]	9. Quintus [- - -]
4. Hilius [- - -]	10. Folmenti[- - -]
5. Uitalis [- - -]	11. Iobinus [- - -]
6. Siluanus [- - -]	12. tiro [- - -]

Αλφάβητο:

α β γ δ ε ς ζ η θ ι κ λ μ ν ο π ρ σ τ
υ φ χ ψ ω

Συνενώσεις χαρακτήρων:

αν(AN) ανος(ANUS) ασ(AS) αι(CI) ανος(DOM)
λι(LI) ανος(MEN) ανος(RO) ανος(TA) ανος(TALI) ανος(TI)
ανος(TUS) ανος(US) ανος(US)

ChLA XIX 687 (317-324μ.Χ.)⁴⁴

Πρόκειται για συστατική επιστολή (ανήκει στο είδος *epistolae commendaticiae*),⁴⁵ της οποίας αποστολέας είναι κάποιος *Vitalis*, δημόσιος υπάλληλος στην Αίγυπτο (δεν συντάξε ο ίδιος την επιστολή, αλλά κάποιος γραφέας του),⁴⁶ παραλήπτης της ο *Achillius*, ηγεμόνας της Φοινίκης, ενώ ο *Theofanes* είναι το πρόσωπο που συστήνει ως κατάλληλο ο *Vitalis* στον ηγεμόνα της Φοινίκης για το αξίωμα που καταλαμβάνει ο *Dyscolus* (πιθανόν κάποιος ανώτερος δημόσιος υπάλληλος στην Συρία ή στη Μικρά Ασία).⁴⁷

Η γραφή παρουσιάζει πλήθος συνενώσεων,⁴⁸ στοιχείο που δυσχεραίνει την ανάγνωση του παπύρου. Έτσι, το **A** (Α α) ως επισεσυρμένο και εδώ, είναι ανοιχτό στο επάνω του μέρος, αποτελείται από δύο σκέλη σχηματιζόμενα με μία κίνηση του καλάμου και στην αριστερή του πλευρά σχηματίζει συνήθως τόξο· το γράμμα στις περισσότερες των περιπτώσεων συνάπτει συνενώσεις με γράμματα που έπονται ή προηγούνται (βλ. *Achillio*, 1· *Uitalis*, 2· *benignitas*, 3· *etiam*, 4). Το **B** (Β β) σε αυτόν τον πάπυρο έχει το τόξο του στην αριστερή πλευρά του σκέλους του,⁴⁹ όπως συνέβαινε και στην αρχ. ρωμ. επισεσυρμένη και γι' αυτόν τον λόγο εύκολα το συγχέει κανείς με το γράμμα **D**· η βασική τους διαφορά έγκειται στο ότι το **B** έχει την τάση να συνάπτει συνενώσεις με τα γράμματα που ακολουθούν (βλ. *omnibus*, *bonis*, *benignitas*, 3), ενώ αντίθετα το **D** παραμένει ανεξάρτητο (βλ. *dubito*, *praedicabilis*, 6).

Το **C** (C c) εμφανίζει δύο μορφές, μία μεγαλόσχημη (βλ. *cum*, 3) και μία μικρόσχημη (βλ. *scholasticos*, 4)· στις περισσότερες περιπτώσεις το γράμμα έχει ένα «σπάσιμο» στο μέση του σκέλους του, καθώς σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου (βλ. *cum*, 3· *rificentiae*, 5)· δεν σχηματίζει συνενώσεις, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις (βλ. *Achillio*, 1· *me cultore*, 4·

⁴⁴ Για τα επιχειρήματα υπέρ της χρονολόγησης αυτής, βλ. Bresslau (1906), 171 και Seider (1972), N. 51 για την ακριβή χρονολόγηση.

⁴⁵ Bresslau (1906), 169.

⁴⁶ Bresslau (1906), 169.

⁴⁷ Seider (1972), N. 51.

⁴⁸ Στο παπυρικό απόσπασμα που παραθέτω παρατηρούνται οι εξής συνενώσεις: το **A** με τα B, D, E, F, L, M, N, P, R, S· το **B** με τα A, E, I, O, U· το **C** με το Γ· το **D** με τα A, E, O· το **E** με τα A, B, C, D, H, L, N, O, P, Q, R, S, T, U, X· το **F** με τα A, Γ· το **H** με τα E, O· το **I** με τα B, C, F, L, R, T, U· το **L** με τα A, E, I, T· το **M** με τα A, O, U· το **N** με τα A, E, O· το **O** με τα B, D, E, H, M, N, R, T· το **P** με τα A, T· το **Q** με το E· το **R** με τα A, E, I, O, T, u· το **s** με τα a, e, u· το **t** με a, e, i, l, o, p, r, s, u· το **u** με τα b, e, i, m, n, r, s, t· το **x** με τα a, e.

⁴⁹ Την μορφή αυτή τη διατηρεί έως και τον 5^ο αιώνα, βλ. Steffens (1909), πιν. 13.

provinciae, 7) Το **D** (ḏ ḏ) δεν έχει σταθερή μορφή και σχηματίζεται είτε με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου (το τόξο και το κύριο σκέλος διαγράφονται ταυτόχρονα διαγράφοντας πορεία από τα αριστερά προς τα δεξιά, καθώς πρώτα σχηματίζεται το τόξο και έπειτα το κάθετο σκέλος του, βλ. *domino*, 1· *domini*, *Dyscoli*, 9), είτε το τόξο και το κύριο σκέλος σχηματίζονται με δύο διαφορετικές κινήσεις, προσιδιάζοντας στο σημερινό γράμμα **D** (βλ. *quod*, 5· *dubito*, 6).

Το **E** (Ꝣ ꝣ) πραγματοποιεί συνεχώς συνενώσεις και οι περιπτώσεις που το γράμμα είναι αυτόνομο είναι ελάχιστες. Έτσι, παρατηρούμε ότι το γράμμα σχηματίζεται με δύο τρόπους: είτε το άνω σκέλος του γράμματος και η οριζόντια γραμμή του σχηματίζονται με μία κίνηση του καλάμου, δημιουργώντας έτσι την εικόνα ενός «σπασίματος» στο μέση του κύριου σκέλους (ειδικά όταν αυτό βρίσκεται αυτόνομο –βλ. *maxime*, 4· *domine*, 6· *humane*, 12), είτε όταν βρίσκεται σε συνένωση, συνήθως αυτή πραγματοποιείται μέσω της οριζόντιας γραμμής του, η οποία χρησιμεύει ως μέρος του σκέλους του επόμενου γράμματος και γι' αυτόν τον λόγο παρατηρείται η οριζόντια γραμμή να κατευθύνεται συχνά προς τα κάτω (βλ. *benignitas*, 3· *etiam*, 4)· ακόμη, παρατηρούμε ότι στο άνω μέρος του σκέλους σχηματίζεται μία θηλιά, στοιχείο που προοικονομεί την κλειστή μορφή του άνω σκέλους του σημερινού μικρογράμματος *e* (βλ. *domine*, *Theofanen*, 6).

Το **F** (ꝥ) σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου (η μία σχηματίζει το κύριο σκέλος και η δεύτερη την οριζόντια γραμμή του)· το στέμμα του δεν είναι οριζόντιο όπως στην *αρχ. ρωμ. επισεσυρμένη*, ωστόσο διαθέτει ένα στέμμα λοξό με κατεύθυνση προς τα πάνω και δεξιά, εν αντιθέσει με τον προηγούμενο πάπυρο που εξετάσαμε (ChLA X 430), όπου το **F** δεν διαθέτει καθόλου στέμμα· η απόληξη του κύριου σκέλους επιμηκύνεται αρκετά κάτω από την βασική οριζόντια γραμμή· επίσης, το γράμμα συνάπτει πολύ συχνά συνενώσεις με γράμματα που έπονται (βλ. *rificentiae*, 5· *Theofanen*, 6). Το **G** (Ꝧ), όπως και στον προηγούμενο πάπυρο, επιδεικνύει μια μεταβολή ως προς τη μορφή του, έχει δηλαδή φιδοειδή μορφή, καθώς αποτελείται από δύο αλληπάλληλα τόξα, το πρώτο μεγαλύτερης διαμέτρου από το δεύτερο και

η ουρά του συχνά επιμηκύνεται χαμηλά, κάτω από την βασική οριζόντια νοητή γραμμή (βλ. *benignitas*, 3· *suggestione*, 8).

Το **H** (*h*) και εδώ έχει μικρογράμματη μορφή (τη μορφή αυτή χρησιμοποιούμε και εμείς σήμερα): σχηματίζεται είτε με μία κίνηση του καλάμου, είτε με δύο και στην άνω απόληξή του σχηματίζεται άγκιστρο προς τα αριστερά: ακόμη, το γράμμα συνάπτει συχνά συνενώσεις με γράμματα που έπονται (βλ. *honeste*, 5· *Theofanen*, 6). Το **I** (*j*) πότε είναι μικρόσχημο, πότε μεγαλόσχημο και συνάπτει συχνά συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται (βλ. *in omnibus*, 3· *scholasticos*, 4· *rificentiae*, 5). Το **L** (*l*) σχηματίζει καμπυλωτή βάση, συχνά συνάπτει συνενώσεις με το **I** και σχηματίζει στο άνω άκρο της κεραίας του μία θηλιά όταν βρίσκεται σε συνένωση με γράμμα που προηγείται (βλ. *Achillio*, 1· *Uitallis*, 2· *velit*, 5).

Το **M** (*m*) είναι «μικρογράμματο» και επισεσυρμένο, καθώς και τα τρία του πόδια σχηματίζονται με μία κίνηση του καλάμου: η δεξιά του απόληξη συχνά έχει κλίση προς τα αριστερά και δεν συνάπτει συχνά συνενώσεις (βλ. *tum*, 3· *maxime*, 4). Το **N** (*n*) το συναντούμε με τη «κεφαλαιογράμματη» μορφή του, ωστόσο εμφανίζεται και με την «μικρογράμματη» εκδοχή του: ως «κεφαλαιογράμματο» σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου (η πρώτη σχηματίζει την κάθετη γραμμή πάνω στην οποία εγκάρσια, με μία δεύτερη κίνηση, σχηματίζεται το υπόλοιπο γράμμα, βλ. *bonis benignitas*, 3· *honorificentiae*, 4-5). Το **O** (*o*) εμφανίζει και αυτό δύο εκδοχές, μία μικρόσχημη και μία μεγαλόσχημη και συνάπτει συχνά συνενώσεις (βλ. *omnibus bonis*, 3· *scholasticos*, 4· *oriundum*, 7).

Το **P** (*p*) παρουσιάζει δύο εκδοχές: η μία αφορά την περίπτωση όπου το **P** βρίσκεται σε συνένωση με προηγούμενο γράμμα: σε αυτή την περίπτωση η επιμηκυμένη κάθετη γραμμή του κύριου σκέλους και το τόξο του σχηματίζονται με δύο διαφορετικές κινήσεις του καλάμου (το κύριο σκέλος «κρέμεται» συνήθως από το προηγούμενο γράμμα –βλ. *praeditia*, 3·

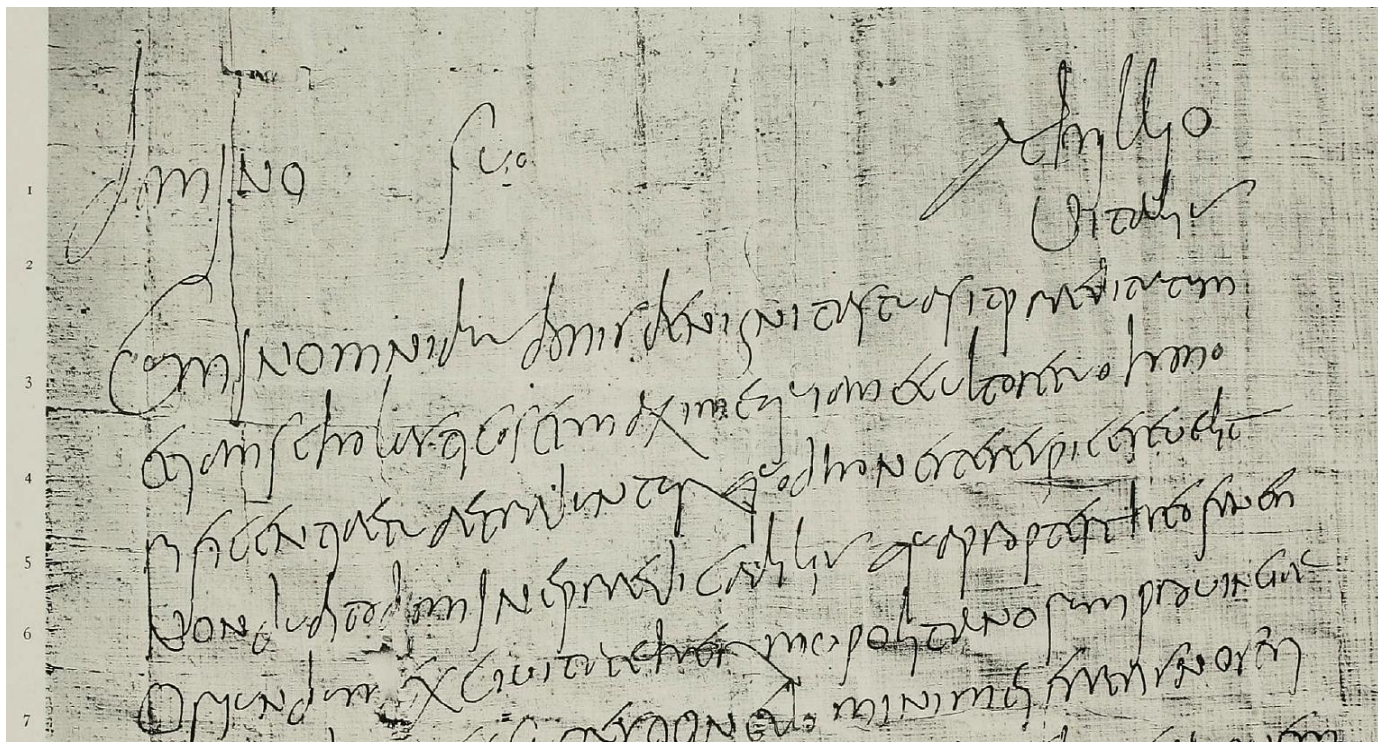
praedicabilis, 6)· η δεύτερη μορφή του αφορά την περίπτωση όπου το γράμμα είναι ανεξάρτητο· τότε το γράμμα είναι επισευρμένο και σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου, το τόξο δηλαδή αποτελεί συνέχεια του κύριου σκέλους (βλ. *respicere*, 5· *Hermopolitanorum*, 7). Το **Q** (𐌒) σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου, έχει ανοιχτό το επάνω του μέρος και η ουρά του επιμηκύνεται αρκετά κάτω από την βασική οριζόντια γραμμή (ενδέχεται να σχηματίζει άγκιστρο προς τα αριστερά -βλ. *qui*, 4· *quod*, 5).

Το **R** (𐌖 𐌗) είναι επίσης επισευρμένο και βρίσκεται σχεδόν πάντα σε συνένωση (βλ. *praedita*, 3· *cultore*, 4)· τις περισσότερες φορές είναι μικρόσχημο και σπανιότερα το κύριο σκέλος του επιμηκύνεται κάτω από την βασική οριζόντια γραμμή (βλ. *honorificentiae*, 4-5· *Hermopolitanorum*, 7)· το στέμμα του μερικές φορές επιμηκύνεται προς τα δεξιά (βλ. *traduntur*, 5· *Hermopolitanorum*, 7). Το **S** (𐌱 𐌲) παρουσιάζει δύο μορφές, μία «μικρογράμματη» (βλ. *Uitalis*, 2· *omnibus*, 3) και μία «κεφαλαιογράμματη» (βλ. *suo*, 1· *scholasticos*, 4)· και στις δύο περιπτώσεις το γράμμα σχηματίζεται με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου, ωστόσο η «κεφαλαιογράμματη» δεν συνάπτει συνενώσεις και η απόληξη του γράμματος επιμηκύνεται αρκετά κάτω από τη βασική οριζόντια νοητή γραμμή· εν αντιθέσει, το «μικρογράμματο» **S** συνάπτει σχεδόν πάντα συνενώσεις και συγχέεται εύκολα με το **R**· και στις δύο περιπτώσεις το γράμμα σχηματίζει στην απόληξη του στέμματός του άγκιστρο προς τα δεξιά.

Το **T** (𐌢) σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου (μία για το κύριο σκέλος και μία για το στέμμα) και συνάπτει συνεχώς συνενώσεις με γράμματα που έπονται· οι συνενώσεις πραγματοποιούνται μέσω του στέμματός του, το οποίο επιμηκύνεται προς τα δεξιά και κάτω, αποτελώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τμήμα του σκέλους του επόμενου γράμματος (βλ. *benignitas tuas*, 3)· ακόμη, το γράμμα στη βάση του σχηματίζει άγκιστρο προς τα δεξιά. Ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει η συνένωση του **E** με το **T**· έτσι, η οριζόντια γραμμή του **E** επιμηκύνεται προς τα δεξιά και κάτω σχηματίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το κύριο σκέλος του **T**, το οποίο εν συνεχεία θα ολοκληρωθεί με τον σχηματισμό του στέμματός του σε επόμενη κίνηση του καλάμου (βλ. *etiam*, *et*, *tuo*, 4).

Το **U** (ϰ) είναι καμπύλο και με εξαίρεση το **U** της λ. *Uitalis* στη δεύτερη σειρά όπου είναι μεγαλόσχημο (αξίζει να σημειωθεί ο σχηματισμός θηλιάς στην αριστερή πλευρά του σκέλους), στις υπόλοιπες περιπτώσεις είναι μικρόσχημο· το γράμμα συνάπτει πολύ συχνά συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται και που έπονται (βλ. *cum, omnibus, tua, 3*) ενώ το συναντούμε να διαγράφεται ψηλότερα από τα υπόλοιπα γράμματα, όταν βρίσκεται κοντά με το **Q**.⁵⁰ Το **X** (χ) έχει τη γνωστή σε εμάς μορφή (δύο γραμμές που διασταυρώνονται μεταξύ τους) και το δεξί του σκέλος επιμηκύνεται ελαφρώς κάτω από την βασική οριζόντια γραμμή (βλ. *maxime, 4*).

⁵⁰ Αυτό το χαρακτηριστικό εντοπίστηκε και στον προηγούμενο πάπυρο στην λ. *Quintus, 9*.

3. Com NOmnibus donir d' d'ignificafca f' p' r' d' i' c' a' t' u' m
4. Com scholaf q' cor maxim' q' u' m' d' i' c' t' u' r' e' u' r' o' n' o
5. n' f' i' c' t' u' r' e' u' r' o' n' o' f' q' u' o' d' h' o' n' o' r' e' u' r' p' i' c' t' u' r' e' u' r' o' n' o
6. n' o' n' d' i' c' t' u' r' e' u' r' o' n' o' f' p' r' o' d' i' c' t' u' r' e' u' r' q' u' o' p' r' o' p' t' e' r' d' i' c' t' u' r' e' u' r' o' n' o
7. o' n' d' u' m' d' i' c' t' u' r' e' u' r' o' n' o' f' p' o' l' y' t' o' n' o' f' u' m' p' r' o' u' i' n' c' i' a' d'

Μεταγραφή έκδοσης:

1. Domino suo Achillio
2. Uitalis.
3. Cum in omnibus bonis benignitas tua sit praedita, tum
4. etiam scholasticos et maxime, qui a me cultore tuo hono-
5. rificentiae tuae traduntur, quod honeste respicere velit,
6. non dubito, domine praedicabilis. Quapropter Theofanen
7. oriundum ex civitate Hermupolitanorum provinciae

Μετάφραση:

Στον κύριό του Αχίλλειο, ο Βιτάλης.

Καθώς η καλοσύνη σου παρέχεται σε όλους τους καλούς ανθρώπους, δεν αμφιβάλλω ότι ακόμη και στους μαθητευόμενους και μάλιστα σε εκείνους οι οποίοι παρουσιάστηκαν στην εντιμότητά σου από εμένα, τον πιστό σε σένα (τον υπηρέτη σου), αρέσκειται να τους αντιμετωπίζει με τρόπο έντιμο, αξιότιμε κύριέ μου. Επομένως, τον Θεοφάνη, καταγόμενο από μία πόλη της επαρχίας της Ερμούπολης...

Αλφάβητο:

α α β β γ γ δ δ ε ε ς ς ζ ζ η η θ θ ι ι κ κ λ λ μ μ ν ν
ο ο ρ ρ ς ς τ τ υ υ φ φ χ

Συνενώσεις χαρακτήρων:

αβ(ABI) αε(AE) αμ(AM) αρ(AP) ασ(AS) αξ(AX)
βεν(BEN) βι(BI) βον(BON) βυ(BUS) βι(βι) βι(βι)
ελ(ELI) εν(EN) επ(EP) εγ(EQ) ερε(EREV)
εστε(ESTERES) ετι(ETI) αετρα(ΑΕΤΡΑΔ) εχ(EX)
φαν(FAN) φι(FI) ηεο(HEO) ηον(HON) λασ(LAS)
λο(LTO) ραε(RAED) ρε(RETU) ρι(RI) ρο(RO)
ρουμε(RUM) τασ(TAS) τερ(ΤΕΡΤ) τπ(TP) τυρ(TUR)
υμ(UM) υν(UN)

P. Vindob. lat 122a (489μ.Χ.)

Πρόκειται για δημόσιο έγγραφο, έναν κατάλογο από *Gesta Municipalia*, με τον οποίο επικυρώνεται η δωρεά του βασιλιά *Odovakar* προς τον ευγενή *Pierus*· η δωρεά αφορά το ποσό των 690 σόλιδων (ρωμαϊκό νόμισμα). Η γραφή δημιουργήθηκε από ένα χέρι μόνο (από τον *Flavius Annianus*), είναι αρκετά ρέουσα με πολλές συνενώσεις,⁵¹ ενώ απαντώνται και συντομογραφίες (βλ. *magg, dd, 2*).⁵²

Το **A** (*u*) και σε αυτόν τον πάπυρο είναι ανοιχτό στο επάνω του μέρος, είναι επισευρμένο, μικρόσχημο και μοιάζει πολύ στη μορφή του με το **U**· τα χαρακτηριστικά εκείνα που καθιστούν ευκολότερη τη διάκριση μεταξύ των δύο αυτών γραμμάτων είναι η επιμήκυνση της απόληξης του δεξιού σκέλους του **A** -αυτό υποβοηθά επίσης την σύναψη συνενώσεων με επόμενα γράμματα-, καθώς και η στένωση του αριστερού σκέλους του, σε σύγκριση με το **U** που είναι περισσότερο ευρύ, και του οποίου το δεξί κατακόρυφο σκέλος καταλήγει κάθετα ως προς την οριζόντια νοητή γραμμή.

Το **B** (*b d*) παρουσιάζει δύο μορφές, στη μία το γράμμα έχει το τόξο του στην αριστερή πλευρά του κάθετου σκέλους του (βλ. *praesentibus, 5*) και στην άλλη βρίσκεται στην δεξιά του (βλ. *praesentibus, 3*)· για τον λόγο αυτό τα γράμματα **B** και **D** (*d*) συγχέονται πολύ εύκολα μεταξύ τους και ο μόνος τρόπος να τα διαχωρίσουμε είναι μέσω της απόληξής τους (στο **B** η κάτω απόληξη του συνεχίζει προς τα δεξιά, ευνοώντας κατά αυτόν τον τρόπο πιθανή συνένωση με γράμμα που έπεται, ενώ η αντίστοιχη απόληξη του **D** είναι κάθετη ως προς την οριζόντια νοητή γραμμή)· και στις δύο περιπτώσεις το γράμμα είναι επισευσμένο, σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου, διαγράφει συχνά θηλιά στην κεραία του και το τόξο του τις περισσότερες φορές είναι ανοιχτό.

⁵¹ Οι συνενώσεις που παρατηρούνται στο παπυρικό απόσπασμα είναι οι εξής: το **A** με τα C, D, E, G, M, R, T, U· το **C** με τα A, E, O, T, U· το **D** με τα A, E· το **E** με τα A, C, D, E, G, I, M, N, P, R, S, T, U, X· το **F** με το U· το **G** με τα A, E, N, O, R· το **I** με τα E, L, R, T· το **L** με το I· το **M** με τα A, E· το **N** με τα A, E, G, O· το **O** με τα C, G, N, R, S· το **P** με τα E, R, T· το **Q** με το T· το **R** με τα A, E, G, I, O, P, T, Y· το **S** με τα E, O, T· το **T** με τα A, C, E, I, O, P, Q, R, S· το **U** με τα A, B, C, E, F, T· το **X** με το E.

⁵² Περισσότερες πληροφορίες για τον πάπυρο μπορούμε να αντλήσουμε από το άρθρο του Santifaller (1952), όπου εκτός από πραγματολογικά στοιχεία, παρουσιάζει και παλαιογραφική ανάλυση του παπύρου.

Το **C** (Ꝣ) παρουσιάζει και αυτό δύο μορφές: στην μία η γραφίδα διαγράφει συνεχόμενη κίνηση (βλ. *chartarius*, 2· *corpore*, 4), ενώ στην έτερη ο κάλαμος ανασηκώνεται για να σχηματιστεί το σκέλος του γράμματος με δύο κινήσεις, έχοντας ένα «σπάσιμο» στη ράχη του, χαρακτηριστικό που ευνοεί τη συνένωση με γράμματα που προηγούνται (βλ. *actoribus*, 3· *cum*, 5). Το **D** (ꝥ) όπως και το **B** έχει «μικρογράμματη» μορφή, σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου, διαγράφει μία θηλιά στην κεραία του και το τόξο του στις περισσότερες περιπτώσεις είναι ανοιχτό, ενώ δεν συνάπτει ποτέ συνενώσεις με γράμματα που έπονται, παρά μόνο με γράμματα που προηγούνται (βλ. *quae devotioni*, 3· *ad*, 4).

Το **E** (Ꝣ) εμφανίζει ποικιλία ως προς τη μορφή του, καθώς, εξαιτίας των συχνών συνενώσεων που συνάπτει, η μορφή του μεταβάλλεται. Έτσι, σε αρκετές περιπτώσεις εμφανίζεται ως στρογγυλόσχημο (βλ. *quae devotioni*, 3), σε άλλες το γράμμα σχηματίζει θηλιά στο άνω μέρος του σκέλους του και διαθέτει οριζόντια γραμμή (βλ. *ei*, 1· *Gregorius*, 2, χαρακτηριστικό που συναντήσαμε ήδη στον προηγούμενο πάπυρο που εξετάσαμε), ενώ σε άλλες το γράμμα δεν διαθέτει οριζόντια γραμμή, σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου (σε αρκετές περιπτώσεις το κάτω σκέλος υφίσταται ως συνέχεια προηγούμενου γράμματος, έχοντας τη μορφή του γράμματος C) και πάντα συνάπτει συνένωση με γράμμα που έπεται μέσω του υπερυψωμένου άνω του σκέλους (βλ. *quem*, 2· *vestra*, 5).

Το **F** (ꝥ) επιμηκύνεται πάνω και (κυρίως) κάτω από την βασική οριζόντια νοητή γραμμή, η οριζόντια γραμμή του συνάπτει συνένωση με γράμμα που έπεται και ακόμη στο κύριο σκέλος του παρατηρείται ένα «σπάσιμο» (βλ. *fundos*, 4). Το **G** (Ꝥ) είναι επισεσυρμένο και συχνά το οριζόντιο δοκάρι/στέμμα του αποτελείται από δύο γραμμές (βλ. *magg*, 2)· σε άλλες περιπτώσεις το γράμμα σχηματίζεται με μία κίνηση του καλάμου και έχει τη μορφή του αραβικού αριθμού 3 (βλ. *gravitate*, 5). Το κύριο σκέλος του γράμματος είναι φιδοειδές και επιμηκύνεται αρκετά κάτω από τη βασική οριζόντια νοητή γραμμή, ενώ η οριζόντια γραμμή του/στέμμα έχει ως αφετηρία μία οριζόντια νοητή γραμμή.

Το **H** (**h**) παρουσιάζει την «μικρογράμματη» επισεσυρμένη μορφή που χρησιμοποιούμε και εμείς στην σύγχρονη εποχή· ενδέχεται να σχηματίζει θηλιά στο άνω σκέλος του. Το **I** (**i** |) είναι είτε μικρόσχημο, είτε μεγαλόσχημο· στη μεγαλόσχημη μορφή συναντούμε την απόληξή του είτε να επιμηκύνεται αρκετά κάτω από την οριζόντια νοητή γραμμή, είτε να καταλήγει πάνω σε αυτή και να μην την διαπερνά (βλ. *ei*, 1 και *Ingrediatur*, 2 αντίστοιχα)· ακόμη, συνάπτει συχνά συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται και σχηματίζει θηλιά ή άγκιστρο στη άνω απόληξή του.

Το μοναδικό **L** (**ℓ**) που συναντούμε στο παπυρικό απόσπασμα υπό εξέταση είναι επισεσυρμένο, διαγράφει θηλιά στο άνω σκέλος του, ενώ η κάτω απόληξή του έχει κατεύθυνση προς τα δεξιά και πάνω, ευνοώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη σύναψη συνένωσης με γράμμα που έπεται (βλ. *utilitatem*, 1). Το **M** (**m** | **h**) είναι «μικρογράμματο» και επισεσυρμένο, έχοντας τη μορφή που χρησιμοποιείται και από εμάς σήμερα· σχηματίζει συχνά στην δεξιά απόληξη του σκέλους του άγκιστρο προς τα δεξιά (βλ. *Pyramitanae*, 4) και όταν συνάπτει συνένωση με γράμματα που προηγούνται, αυτή επιτυγχάνεται μέσω της αριστερής απόληξης του σκέλους του, η οποία συχνά επιμηκύνεται προς τα πάνω (βλ. *utilitatem*, 1· *corporem*, 4).

Το **N** (**n** | **h**) σχηματίζεται όπως και το **M**, δηλαδή με μία κίνηση του καλάμου (επισεσυρμένο), ενώ η δεξιά του απόληξη συνήθως καταλήγει ευθειασμένη στην βασική οριζόντια νοητή γραμμή (βλ. *patroni*, 1· *evotioni*, 3)· ακόμη, σε περίπτωση συνενώσεων, αυτές πραγματοποιούνται κατά τον ίδιο τρόπο, όπως και στο γράμμα **M**. Το **O** (**o** | **o**) σχεδόν πάντα βρίσκεται σε συνένωση με γράμματα είτε που προηγούνται είτε που έπονται, ενώ συχνά παρατηρούμε άγκιστρο/προεξοχή στο πάνω μέρος του (βλ. *evotioni*, 3· *commodare*, 5· *nobis*, 7).

Το **P** (**p** | **p**) παρουσιάζει εδώ διαφορετική μορφή από αυτή που έχουμε δει έως τώρα· το τόξο του έχει μεγαλύτερη διάμετρο και σχηματίζεται με μία δεύτερη κίνηση του καλάμου,

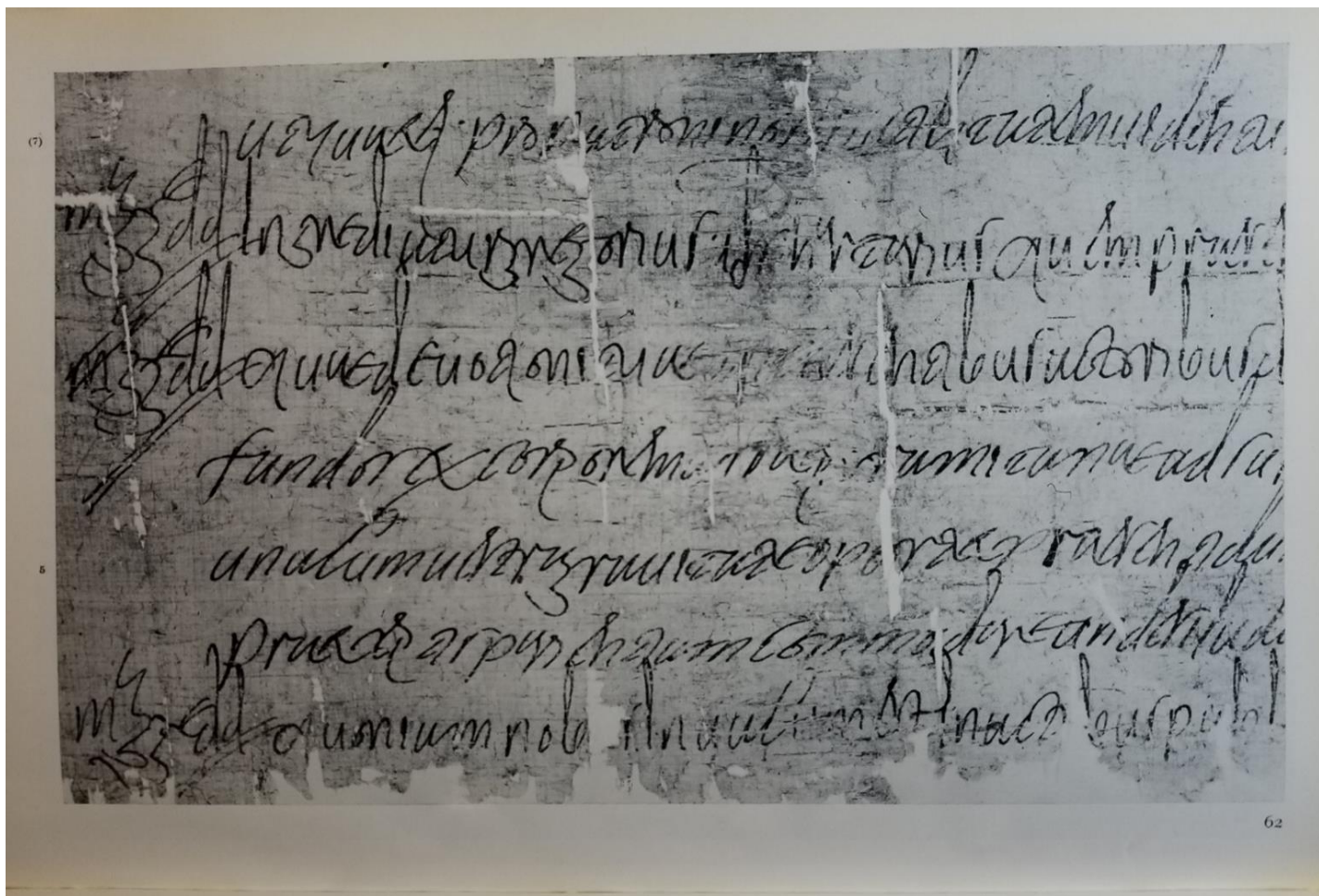
καθώς αυτό εφάπτεται στο κάθετο λοξό δοκάρι που σχηματίζεται πρώτο (κύριο σκέλος) και το οποίο προεξέχει (σε συνάρτηση με το τόξο) προς τα αριστερά (βλ. *pro patroni*, 1· *praese*, 2)· σε αυτήν του τη μορφή το **P** δεν συνάπτει συνενώσεις, καθώς το γράμμα αποκτά διαφορετική μορφή όταν βρίσκεται σε συνένωση με γράμμα που προηγείται· τότε, το τόξο ως προέκταση του προηγούμενου γράμματος διαγράφεται πρώτο και έπειτα ακολουθεί το δοκάρι του, το οποίο σε αυτήν την περίπτωση επιμηκύνεται αρκετά κάτω από την νοητή οριζόντια γραμμή και είναι καμπύλο (βλ. *praeceptis*, 6). Το **Q** (*q* *γ*) διαθέτει και αυτό μεγαλύτερο τόξο σε σχέση με τα **Q** που συναντήσαμε έως τώρα, το οποίο συνήθως είναι κλειστό στο πάνω μέρος του (εξάιρεση αποτελεί το **Q** στη λ. *quae*, 1, όπου ευρισκόμενο σε συνένωση με το **T**, το τόξο του παραμένει αναγκαστικά ανοιχτό)· η ουρά του επιμηκύνεται κάτω από την νοητή οριζόντια γραμμή.

Το κύριο σκέλος του **R** (*r* *λ*) υφίσταται πάντα χωρισμό, ο οποίος είτε ξεκινά από τη βάση του (βλ. *actoribus*, 2) είτε ψηλότερα (βλ. *patroni*, 1)· οι δύο απολήξεις του χρησιμεύουν για την σύναψη συνενώσεων με γράμματα που προηγούνται και που έπονται (βλ. *patroni*, 1· *corpore*, 4)· αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτόν τον πάτυρο δεν υπόκεινται σε μεταξύ τους σύγχυση τα γράμματα **R** και **S** όταν το **S** βρίσκεται αυτόνομο, σε αντίθεση με ό,τι έχουμε εξετάσει έως τώρα. Έτσι, το **S** (*f*) όταν βρίσκεται αυτόνομο, έχει τη μορφή του κεφαλαίου ελληνικού γράμματος *Γ* καθώς σχηματίζεται με δύο διαφορετικές κινήσεις του καλάμου, οι οποίες δημιουργούν μεταξύ τους μία σχεδόν ορθή γωνία, ενώ το κύριο σκέλος του συχνά έχει μεγαλύτερο πάχος από το στέμμα του, δημιουργώντας την εικόνα ενός «σπασίματος» (βλ. *Gregorius, chartarius*, 2)· όταν βρίσκεται συνενωμένο με άλλο γράμμα, τότε η μορφή του μοιάζει με εκείνη του **R**, ωστόσο η διαφορά τους έγκειται στο στέμμα τους (βλ. *vestra*, 5).

Το **T** (*t* *ρ*), εξαιτίας του πλήθους συνενώσεων που συνάπτει, παρουσιάζει ποικιλία ως προς το σχήμα του. Έτσι, το κλασικό σχήμα (κάθετο σκέλος και οριζόντια γραμμή/στέμμα) το συναντούμε σε τρεις διαφορετικές εκδοχές: την οριζόντια γραμμή του να είναι καμπυλωτή είτε ευθυτενής, με άγκιστρο στην αριστερή της πλευρά και να μην εφάπτεται στο κύριο σκέλος, κυρίως όταν το γράμμα συνάπτει μέσω αυτής συνένωση με γράμμα που έπεται (βλ. *ut, patronis, chartarius* 1· *pyramitanae*, 4)· ακόμη, η οριζόντια γραμμή (καμπυλωτή) διασχίζει το κύριο σκέλος στη μέση του, μορφή που χρησιμοποιείται και από εμάς (βλ. *actoribus*, 3· *vestra*, 5)·

στην τρίτη περίπτωση που συναντούμε, η οριζόντια γραμμή (κυματιστή) παύει να είναι οριζόντια και σχηματίζεται σχεδόν κατακόρυφα, προεκτεινόμενη προς τα δεξιά, αποτελώντας κατ' αυτόν τον τρόπο μέρος του σκέλους του επόμενου γράμματος –ιδιαίτερα του **E**, (βλ. *utilitatem, 1· gravitate oportet, 5*).

Για το **U** (**u**) βλ. στην περιγραφή του **A**, ιδιαίτερα για τα χαρακτηριστικά εκείνα που μας βοηθούν να τα ξεχωρίσουμε. Το μοναδικό **X** (**x**) που συναντούμε σε αυτό το παπυρικό απόσπασμα βρίσκεται σε συνένωση με γράμμα που προηγείται· η μία του γραμμή είναι λοξή και ευθυτενής, ενώ η άλλη που την διαπερνά είναι κυματιστή· ιδιαίτερα, η μία από τις δύο προεκτείνεται κάτω από την οριζόντια νοητή γραμμή (βλ. *ex, 4*). Μοναδικό είναι και το **Y** (**y**) σε αυτό το απόσπασμα· αποτελείται από δύο γραμμές που σχηματίζουν μεταξύ τους οξεία γωνία, έχοντας το σχήμα του σημερινού μικρογράμματος *y*.

2. In gredi uar gregor u r u d ch r u a n u r q u e d m p r u r e
3. q u e d e u o r o n i a u e c h a b u r u b o r b u r d
4. f u n d o r x c o r p o r t m p r u m i d a n u e u d t u
5. u n u l u m u d r y r u u i u e r o p o r a p r a d c h e d u

Μεταγραφή έκδοσης:

1. ut quae ei pro patroni nostri utilitatem videntur
2. Mag(istratus) d(ixerunt): Ingrediatur Gregorius v(ir) d(evotus), chartarius, quem praesentes
3. Mag(istratus) d(ixerunt): Quae devotioni tuae a praesentibus actoribus d
4. fundos ex corpore massae Pyramitanae ad supplendam
5. una cum vestra gravitate oportet praesentibus
6. praeceptis parientiam commodore; unde si iubetis
7. Mag(istratus) d(ixerunt): Quoniam nobis invocare est in actibus publicis

Μετάφραση:

1. ...προκειμένου/ώστε αυτά που φαίνονται σε αυτόν προς όφελος του δικού μας συνηγόρου...
2. Οι δικαστές είπαν: Ας προσέλθει ο Γρηγόριος άνδρας ευσεβής, έμπορος χαρτιού, τον οποίο οι παρόντες...
3. Οι δικαστές είπαν: Αυτά που στην δική σου ευσέβεια/αφοσίωση από τους παρόντες δράστες...
4. Κτήματα από το σύνολο της Massa Pyramitana προκειμένου να ολοκληρωθεί/επιτευχθεί...
5. είναι απαραίτητο/αναγκαίο μαζί με τη δική σας μεγαλοπρέπεια στους παρόντες...
6. στις εντολές να επιδείξω υπακοή/ να ανταποκριθώ στις επιταγές: επομένως αν ορίζετε...
7. Οι δικαστές είπαν: Εφόσον εμείς έχουμε κληθεί να συμμετέχουμε σε δημόσιες υποθέσεις...

Αλφάβητο:

α β δ ε ζ η θ ι κ λ μ ν ο ρ π ρ σ τ υ φ χ ψ
Γ δ ε ζ η θ ι κ λ μ ν ο ρ π ρ σ τ υ φ χ ψ

Συνενώσεις χαρακτήρων:

ακτονη(ACTORI) αλυ(ACU) αεωδ(AEAD) αεδ(AED)
αεζ(AEI) αμ(AM) αε(ARE) αρ(AR) ατρονη(ATRON)
αυ(ATU) εομ(COM) κορ(CORP) εμ(EM) εν(EN)
εστραγ(ESTRAG) ευ(EV) φυ(FU) λι(LI) νγρεδ(NGRED)
ορεμ(OREM) οσεχ(OSEX) ραεπερ(RAECEP) ραε(RAES)
ραεσεν(RAESEN) ραυ(RAV) ρεγ(REG) ργ(RG) ρο(RO)
ρτεπερ(RTETP) ταν(TAN) τατεο(TATEO) τατεμ(TATEM)
τι(TI) τε(TQ) τυ(TU) νραμ(YRAM)

ChLA III+XLVIII 181 (572μ.Χ.) – London, British Museum, Add. Ms. 5412

Πρόκειται για έγγραφο πώλησης κτηματικής περιουσίας στην Ραβέννα. Κάποιος *Domninus* (αγρότης), πουλάει στον *Deusdedit* (δικαστικός επιμελητής) δύο διαφορετικές εκτάσεις γης, στην συνολική τιμή των 5 χρυσών σόλιδων. Στο τέλος του εγγράφου την αγορά προσυπογράφουν πέντε μάρτυρες, ενώ ιδιογράφως υπογράφει και ο *Domninus*.⁵³ Το κείμενο συντάσσει ο *Flavius Iohannis* με την ιδιότητα του συμβολαιογράφου, ο οποίος χρησιμοποιεί μία επαγγελματική νέα επισευρμένη γραφή που διακρίνεται για την ταχεία ροή της. Είναι εμφανής η προσπάθεια του γραφέα να ελαχιστοποιήσει όσο το δυνατόν περισσότερο το ανασήκωμα του καλάμου, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πλήθους συνενώσεων.⁵⁴ Επίσης, ιδιαίτερα εμφανής (σε αντιδιαστολή με όσους παπύρους έχουμε εξετάσει έως τώρα) είναι η διαφορά μεταξύ των γραμμάτων που περιορίζονται στις δύο νοητές οριζόντιες γραμμές (πχ. **A, E, M, N, U**) και σε αυτά των οποίων οι απολήξεις προεκτείνονται είτε προς τα πάνω είτε προς τα κάτω, χρησιμοποιώντας κατ' αυτόν τον τρόπο το σχήμα των τεσσάρων οριζοντίων γραμμών (πχ. **B, D, H, F, P, R**): ακόμη, η γραφή έχει κλίση προς τα δεξιά.

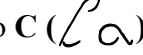

Έτσι, το **A** (ψ) είναι και σε αυτόν τον πάπυρο επισευρμένο, ανοιχτό στο άνω μέρος του και τα δύο μέρη του γράμματος είναι ισοσκελή και διαγράφονται το ένα δίπλα στο άλλο· συγγέεται εύκολα με το γράμμα **U** και το μόνο στοιχείο που μας βοηθά να τα ξεχωρίσουμε είναι το γεγονός ότι το **U** δεν συνάπτει ποτέ συνένωση με γράμμα που έπεται, σε αντίθεση με το **A** του οποίου το τελευταίο άκρο επιμηκνόμενο, επιτρέπει την συνένωση με επόμενα γράμματα (βλ. *duplariae*, 5-6· *quantum*, 7): ακόμη, το γράμμα το συναντούμε σε ορισμένες περιπτώσεις να «αιωρείται» και να συνενώνεται μέσω της κάτω απόληξής του με γράμμα που

⁵³ Εξαιτίας του μεγάλου μεγέθους του παπύρου, παραθέτω με τη μορφή συνδέσμου την σελίδα όπου φιλοξενείται το πορτφόλιο του παπύρου: http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_5412_f001r.

⁵⁴ Οι συνενώσεις γραμμάτων που διακρίνουμε είναι οι εξής: το **A** με τα **B, C, D, E, F, L, M, N, R, T**· το **B** με το **A**· το **C** με τα **C, E, O, Q, R, S, T**· το **D** με τα **A, E, S, T**· το **E** με τα **A, C, E, F, H, I, L, M, N, Q, R, S, T**· το **F** με τα **A, E, I, R, U**· το **G** με το **O**· το **I** με τα **E, L, R, T**· το **L** με τα **E, I, T, U**· το **M** με τα **A, E, O**· το **N** με τα **A, E, O**· το **O** με τα **C, M, N, R, S, T**· το **P** με τα **E, R, S**· το **Q** με τα **C, E, T**· το **R** με τα **A, E, F, I, O, R, S, U**· το **S** με τα **C, D, E, O, P, R, T**· το **T** με τα **A, C, E, I, L, O, Q, S, U**· το **U** με τα **F, L, T**.

έπεται (βλ. *taxatione*, 5· *designatis*, 10). Το **B** () έχει το τόξο του (είτε ανοιχτό είτε κλειστό)

στην δεξιά πλευρά του σκέλους, είναι επισεσυρμένο και σχηματίζει στην κορυφή του θηλιά.

Το **C** () πολύ συχνά εμφανίζεται να προσκολλάται και να συνενώνεται με γράμμα που προηγείται· σε αυτήν την περίπτωση η βάση του **C** σχηματίζεται μέσω της επιμήκυνσης του προηγούμενου γράμματος (πχ. του **E** ή του **R**), οπότε και η γραφίδα ανασηκώνεται ώστε να σχηματιστεί το υπόλοιπο σκέλος του γράμματος (βλ. *et circumscriptione*, 9· *traditione constare*, 12)· όταν το **C** συνάπτει συνενώσεις με γράμματα που έπονται, τότε επιμηκώνεται το στέμμα του προς τα κάτω σχηματίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τμήμα του επόμενου γράμματος (βλ. *cogantur*, 4· *pollicetur*, 6)· στην περίπτωση που το **C** είναι αυτόνομο, η γραφίδα επίσης ανασηκώνεται για να διαγράψει αρχικά τη βάση του γράμματος και έπειτα το υπόλοιπο σκέλος του (βλ. *huic*, 7· *mancipationique*, 9· *unciis*, 10)· και στις δύο περιπτώσεις, το **C** είναι συνήθως μεγαλόσχημο και σχηματίζει άγκιστρο στην άνω απόληξή του. Το **D** () σχηματίζει το τόξο του στην αριστερά πλευρά του κύριου σκέλους του (συνεπώς δεν συγχέεται με το **B**), το οποίο συνήθως είναι ανοιχτό, καθώς συνάπτει συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται (βλ. *dolum*, 8· *cessante de*, 9)· ακόμη, όπως και το **B**, σχηματίζει στο άνω τμήμα του σκέλους του θηλιά (η κεραία αναδιπλώνεται).

Το **E** () έχει μία μικρόσχημη και μία μεγαλόσχημη μορφή: όταν το γράμμα βρίσκεται αυτόνομο, σχηματίζεται με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου, καθώς δημιουργείται ταυτόχρονα και η οριζόντια γραμμή του -σχήμα που προοικονομεί την σημερινή μορφή του (βλ. *venditore*, 2· *venditioni*, 7)· τις περισσότερες φορές το τμήμα εκείνο που χρησιμοποιείται ως οριζόντια γραμμή του **E**, επιμηκώνεται και σχηματίζει τμήμα των γραμμάτων που έπονται, συνάπτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο συνενώσεις (βλ. *metu et*, 9· *de qua*, 14)· ακόμη, συνενώσεις συνάπτει και με γράμματα που προηγούνται, των οποίων οι δεξιές απολήξεις επεκτεινόμενες σχηματίζουν την βάση του **E**· ωστόσο συναντούμε σε μεγάλο βαθμό το **E** να σχηματίζει την οριζόντια γραμμή του με δεύτερη κίνηση του καλάμου, η οποία επεκτείνεται και συνάπτει συνένωση με γράμμα που έπεται (πχ. με το **D**, **H**, **L**) δίχως να σχηματίζει στο άνω του άκρο θηλιά (βλ. *meliorate*, 4· *taxatione habita*, 5· *reddere*, 6).

Το **F** () παρουσιάζει πλέον μία διαφορετική μορφή, καθώς διακλαδίζεται χαμηλά

(επιμηκύνεται αρκετά κάτω από την βασική οριζόντια νοητή γραμμή): το στέμμα του και η οριζόντια γραμμή του συχνά σχηματίζονται με μία δεύτερη συνεχόμενη κίνηση του καλάμου (βλ. *inferre*, 4): ωστόσο, το γράμμα παρουσιάζει και μία εξολοκλήρου επισεσυρμένη εκδοχή, όπου με μία συνεχόμενη κίνηση του καλάμου σχηματίζονται ταυτόχρονα το κύριο σκέλος, το στέμμα και η οριζόντια γραμμή, η οποία επεκτείνεται και συνάπτει συνένωση με γράμμα που έπεται (βλ. *aedificateque*, 5· *professione*, 14): επίσης, το **F** σε κάποιες περιπτώσεις σχηματίζει το κύριο σκέλος και το στέμμα του με μία συνεχόμενη κίνηση και σε δεύτερο χρόνο η οριζόντια γραμμή διαπερνά το κύριο σκέλος και επεκτείνεται ώστε να συνάγει συνένωση (βλ. *fuerit*, 1· *interfuerit*, 7). Το στέμμα του **G** () είναι αυτόνομο (διαγράφεται ακριβώς πάνω από την

φιδοειδή κάθετη γραμμή/κύριο σκέλος και δεν προσκολλάται σε αυτή) και επεκτεινόμενο, σε ορισμένες περιπτώσεις, συνάπτει συνένωση με γράμμα που έπεται (βλ. *designatis*, 10): αξίζει να σημειωθεί ότι στην λ. *gestis* 12, το **G** μας δίνει μία εικόνα για το πώς αυτό εξελίχθηκε εν τέλει στο σημερινό γράμμα **G**.

Το **H** () είναι επισεσυρμένο και έχει τη μορφή με την οποία είναι γνωστό και σε εμάς σήμερα (η μόνη προσθήκη σε σχέση με τους υπόλοιπους παπύρους της νέας επισεσυρμένης που εξετάσαμε, είναι η θηλιά που σχηματίζει στο άνω άκρο του, βλ. *habita*, 5). Το **I** () είναι πότε μεγάλοςχημο, πότε μικρόςχημο και σχηματίζει στην άνω απόληξή του άγκιστρο προς τα αριστερά (*huic, venditioni* 7): όταν βρίσκεται σε συνένωση με γράμμα που προηγείται (πχ. με τα **L**, **T**), η απόληξή του επιμηκύνεται αρκετά κάτω από την βασική οριζόντια νοητή γραμμή.

Το **L** () είναι επισεσυρμένο και σε αυτόν τον πάπυρο που εξετάζουμε, με χαρακτηριστικό γνώρισμα τον σχηματισμό θηλιάς στο άνω μέρος του σκέλους του (βλ. *pollicetur*, 6· *dolum*, 8): το γράμμα, και σε αυτό το παπυρικό απόσπασμα, συνάπτει συνενώσεις μέσω της απόληξής του: ιδιαίτερα ευνοϊκή και συχνή εκείνη με το γράμμα **I** (βλ. *solidorum*, 2· *simili*, 5· *pollicetur*, 6).

Τα **M** (\mathfrak{m}) και **N** (\mathfrak{n}) έχουν τη μορφή που έχουμε συναντήσει ήδη σε προηγούμενους παπύρους της νέας επισευρμένης, είναι δηλαδή επισευρμένα και συχνά συνάπτουν συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται. Το **O** (\mathfrak{o}) συνάπτει συχνά συνενώσεις μέσω των άνω απολήξεών του, καθώς στο άνω τμήμα του γράμματος οι γραμμές προεξέχουν και δεν συγκλίνουν (*meliorate*, 4· *taxatione, modo omnia*, 5). Το **P** (\mathfrak{p}) παρουσιάζει μία μικρόσχημη και μία μεγαλόσχημη μορφή και οι διαφορές τους έγκεινται στην διάμετρο του τόξου τους και στο μήκος του κάθετου δοκαριού τους: ως μεγαλόσχημο, υπάρχει μία διακλάδωση ψηλά στο κύριο σκέλος, όπου διαχωρίζεται το τόξο από το κάθετο δοκάρι (βλ. *emptori*, 7· *mancipationique*, 8 vs. *superius*, 10)· το κάθετο δοκάρι, στην περίπτωση που δεν υπάρχει η διακλάδωση στο κύριο σκέλος, επιμηκύνεται αρκετά κάτω από την βασική οριζόντια νοητή γραμμή (βλ. *superius*, 10· *sponsione*, 15).

Το **Q** (\mathfrak{q}) παρουσιάζει δύο διαφορετικές μορφές, η μία αφορά τις περιπτώσεις όπου το γράμμα είναι αυτόνομο και η άλλη όταν το γράμμα βρίσκεται σε συνένωση με γράμμα που προηγείται: όταν είναι αυτόνομο έχει τη μορφή που μας είναι ήδη γνωστή από προηγούμενους παπύρους (βλ. *quantum*, 7· *mancipationique*, 8· *que*, 9)· στις περιπτώσεις που το **Q** βρίσκεται σε συνένωση, τότε η μορφή του αλλάζει ριζικά (τη μορφή αυτή την συναντήσαμε με μία μικρή παραλλαγή στον προηγούμενο πάπυρο που εξετάσαμε, όπου το γράμμα βρισκόταν επίσης σε συνένωση): έτσι, στις περιπτώσεις αυτές το τόξο εκλείπει, και το **Q** αποτελείται από δύο σχεδόν κάθετες μεταξύ τους γραμμές, στοιχείο που προοικονομεί την μορφή με την οποία είναι και σε μας γνωστό το μικρογράμματο *q* (η συνένωση πραγματοποιείται μέσω του οριζόντιου σκέλους του, το οποίο διαθέτει μία ελαφρά καμπυλότητα -βλ. *quoque*, 4· *aedificateque*, 5· *de qua*, 14).

Τα **R** (\mathfrak{r}) και **S** (\mathfrak{s}) στον συγκεκριμένο πάπυρο συγχέονται σχετικά εύκολα: όταν το **R** δεν συνάπτει συνένωση με γράμμα που έπεται, το στέμμα (συχνά καμπυλωτό) διαχωρίζεται από το υπόλοιπο σκέλος συνήθως ψηλότερα και στρέφεται οριζοντίως προς τα

δεξιά (βλ. *venditor*, 6· *venditor*, 10), ενώ όταν συνάπτει συνενώσεις, τότε οι γραμμές που θα σχηματίσουν το στέμμα και το κύριο σκέλος, διακλαδίζονται πάντα στη βάση του γράμματος, σχηματίζοντας μεταξύ τους μία οξεία γωνία και το στέμμα, καθώς επρόκειτο να συνάψει συνένωση, προεκτείνεται προς τα κάτω (βλ. *riae rei*, 6· *emptori interfuerit*, 7). Αναφορικά με το **S** (𐀱), το μοναδικό στοιχείο που μας βοηθά να το διακρίνουμε από το **R**, είναι το γεγονός ότι η δεξιά απόληξη του σκέλους του διαγράφει ένα άγκιστρο προς τα δεξιά και κάτω (βλ. *successoribus*, 3· *soribus*, 4· *simili*, 5), ωστόσο αυτό δεν συμβαίνει πάντοτε· ακόμη, να σημειώσουμε ότι το γράμμα εμφανίζει μία μεγάλοςχημη και μία μικρόσχημη μορφή.

Το **T** (𐀲) σχηματίζεται με δύο κινήσεις του καλάμου, καθώς το στέμμα του και το κάθετο δοκάρι του δεν συνδέονται· το στέμμα του είναι καμπύλο και μέσω αυτού συνάπτονται συνενώσεις με γράμματα που έπονται (βλ. *emptori interfuerit*, 7· *venditor*, 10)· συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται συνάπτονται μέσω της βάσης του, καθώς την σχηματίζουν οι προεκτεινόμενες δεξιές απολήξεις των γραμμάτων (βλ. *comparatori*, 3· *et*, 4· *taxatione*, 5). Το **U** (𐀳) δεν συνάπτει συνενώσεις με την απόληξή του, χαρακτηριστικό που μας βοηθά να το διακρίνουμε από το **A**· ωστόσο συνάπτει συνενώσεις με γράμματα που προηγούνται μέσω της αριστερής απόληξης του σκέλους του (βλ. *quantum*, 7)· συχνά συναντούμε το γράμμα να διαγράφεται ψηλά με την μορφή μίας καμπύλης γραμμής με κατεύθυνση είτε οριζόντια, είτε προς τα κάτω (βλ. *heredibus*, 2· *cogantur, quoque*, 4· *afuturum*, 8). Το **X** έχει τη μορφή που έχουμε συναντήσει και σε προηγούμενους παπύρους (*taxatione*, 5).

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is densely packed and spans most of the page. The script is highly stylized and difficult to decipher without specialized knowledge of the language or dialect. The text appears to be organized into several lines, with some lines starting with larger, possibly decorative or initial letters. The overall appearance is that of an aged, possibly leather-bound manuscript page.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or a date. The text is written in the same cursive script as the main body of the document. It appears to be a personal or official mark, possibly indicating the author or the date of the document's completion.

Μεταγραφή έκδοσης:

1 erit tunc quanti ea res erit, quae evicta fuerit, duplum pretium
2 *suprascriptum* quinque solidorum a *suprascripto* venditore et ab eiusque *heredibus*
3 et successoribus eidem comparatori *suprascripto* eiusque *heredibus* et succes-
4 soribus cogantur inferre, sed et rei quoque melioratae instruc-
5 tae aedificateque taxatione habita simili modo omnia dupla-
6 riae rei se qui *supra* venditor *heredesque* suos reddere pollicetur, vel
7 quantum *suprascripto* emptori interfuerit huic venditioni traditioni
8 mancipationique rei *suprascriptae* dolum malum abesse afuturum-
9 que esse vi metu et circumscriptione cessante; de quibus
10 unciis superius designatis sibi *suprascriptus* venditor usumfructum re-
11 tenuit dierum triginta, quod possit *suprascripto* emptori ut leges cen-
12 seant pro sollemni traditione constare, et gesti[s allegandi]
13 municipalibus concessit licentiam non denuo inquisita
14 eius professione, de qua re et de quibus omnibus *suprascriptis* stipu-
15 latione et sponsione interposita. Actum Ravennae die et *consulatu suprascriptis* † † †
16 Signum † *suprascripti* domnini viri honesti Agellarii venditoris.

.

Μετάφραση:

...τότε είναι εξαναγκασμένοι ο προαναφερθείς πωλητής, οι κληρονόμοι του και οι απόγονοί του, στον ίδιο τον προαναφερθέντα αγοραστή και στους κληρονόμους του και απογόνους του, όποια αξία θα έχει η ιδιοκτησία να καταβάλουν διπλή την προαναφερθείσα τιμή των πέντε Σολίδων (νομισματίων), αλλά επίσης για τις βελτιώσεις, τις παρασκευές και τα κτίσματα υπόσχεται ο προαναφερθείς πωλητής και οι κληρονόμοι του όλα επίσης να τα καταβάλουν στον προαναφερθέντα πωλητή είτε κατ' εκτίμηση, είτε τόσο όσο θα αξίζει. Στην αγορά, στην μεταβίβαση, παράδοση της προαναφερθείσας ιδιοκτησίας απουσιάζει η κακή πρόθεση, η βία, ο φόβος και η εξαπάτηση. Σχετικά με το ποια καθορισμένα δωδέκατα των οποίων την επικαρπία ο προαναφερθείς πωλητής κρατά το δικαίωμα για τριάντα ημέρες, τι μπορεί να επιτραπεί στον προαναφερθέντα αγοραστή, όπως προβλέπει ο νόμος, ως δωρεά και τι συμφωνεί με την καταχώριση (αυτής της πράξης) στα δημόσια αρχεία, χωρίς να απαιτείται από την πλευρά του περεταίρω εξήγηση γι' αυτό το ζήτημα και για όλα εκείνα που προαναφέρθηκαν βρίσκονταν έχουν διευθετηθεί με συμφωνία και εγγύηση. Έλαβε χώρα στη Ραβέννα, την προαναφερθείσα ημέρα και στο προαναφερθέν προξενείο. Η υπογραφή του προαναφερθέντος κυρίου, ανδρός ευγενούς, αγρότη, πωλητή...

တေ့ၣ် (TERFU) ခ (TI) တ (TOR) တေ (TORI)

တေ့ (TORU) တေ့ (TRAD) တ (TU)

Συμπέρασμα

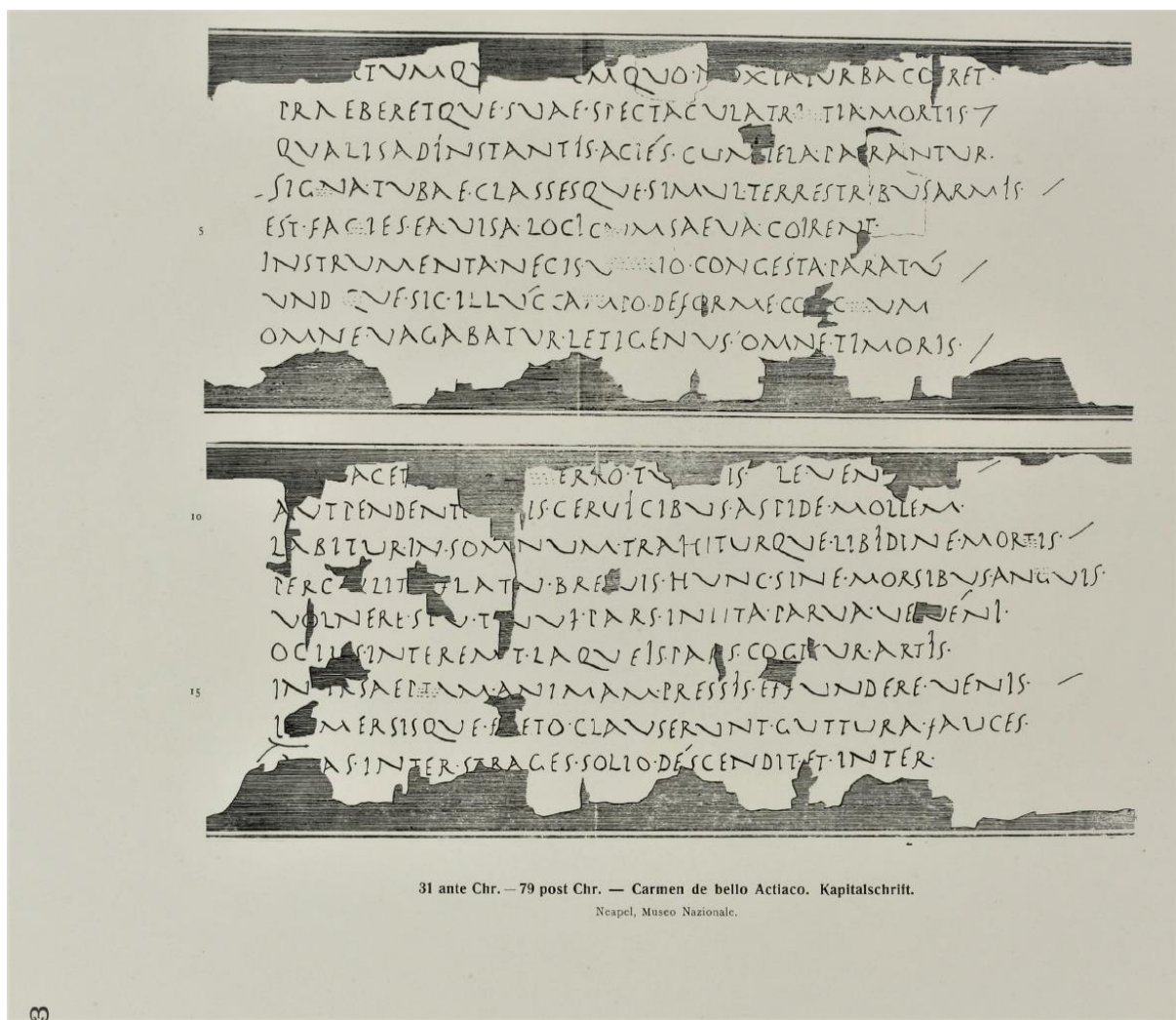
Συμπερασματικά, η εργασία δείχνει ότι η λατινική επισευρμένη γραφή υφίσταται μεταβολές ως προς τον σχηματισμό των γραμμάτων της. Οι μεταβολές αυτές επέρχονται ως φυσική ακολουθία, καθώς το πέρασμα του χρόνου δημιουργεί διαφορετικές νόρμες τις οποίες καλούνται οι άνθρωποι της εποχής να ακολουθήσουν. Επιπρόσθετη αιτία των μεταβολών που παρατηρούνται, θεωρούμε την τάση των γραφέων να προσδώσουν στην γραφή τους μεγαλύτερη ταχύτητα. Πιθανώς, η τάση αυτή για ταχύτητα επέφερε το πλήθος συνενώσεων που παρατηρούμε να αυξάνονται με την πάροδο του χρόνου, προσδίδοντας στη γραφή μία οριστική επισευρμένη μορφή. Αρκεί να παρατηρήσει κανείς πόσο αυτές αυξήθηκαν σταδιακά από τον 3^ο αιώνα και έπειτα, όταν δηλαδή η γραφή άρχισε μεταβάλλεται (όσο περισσότερες συνενώσεις συναντούμε σε έναν πάπυρο, τόσο μεταγενέστερος είναι αυτός). Οι συνενώσεις επέβαλλαν έναν διαφορετικό σχηματισμό των γραμμάτων, τα οποία αποκτώντας επισευρμένο τύπο, αποτέλεσαν τη βάση της μετέπειτα μικρογράμματης γραφής των χειρογράφων (από τον 8^ο αιώνα και έπειτα). Εν κατακλείδι, παραθέτω συγκεντρωμένα με τη μορφή ενός πίνακα τα γράμματα που συναντήσαμε στους παύρους που συμπεριέλαβα στην εργασία, αναδεικνύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την εξέλιξή τους στους αιώνες:

Γράμμα	1 ^{ος} π.Χ.- 1 ^{ος} μ.Χ.	1 ^{ος} μ.Χ.	1 ^{ος} - 2 ^{ος} μ.Χ.	2 ^{ος} μ.Χ.	2 ^{ος} - 3 ^{ος} μ.Χ.	4 ^{ος} μ.Χ.	4 ^{ος} μ.Χ.	5 ^{ος} μ.Χ.	6 ^{ος} μ.Χ.
A	Α	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁⲁ	Ⲁ	Ⲁ
B	Β	Ⲃ		Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	ⲂⲂ	ⲂⲂ	ⲂⲂ
C	Γ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	ⲄⲄ	Ⲅ	Ⲅⲁ
D	Δ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅⲅ	ⲅ	ⲅⲅ
E	Ε	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	ⲆⲆ	Ⲇ	ⲆⲂ
F	Φ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ
G	Ζ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ
H	Η	ⲉ	ⲉ		ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ
I	Ι	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ
L	Λ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋⲋ
M	Μ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	ⲌⲌ	Ⲍ
N	Ν	ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍⲍ	ⲍⲉ	ⲍⲍ
O	Ο	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	ⲎⲎ	Ⲏ
P	Π	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏⲏ	ⲏⲏ	ⲏⲏ

Q	u	a		a		y	y	qy	qy
R	r	r	r	r	r	r	rr	rn	rr
S	s	s	r	s	s	rrv	rsv	r	rn
T	t	t		t	t	t	t	tt	ttt
U	u	u	u	v	uv	uvu	v	u	u
X	x	f		x			x	x	

Παράρτημα

Εικόνα 1

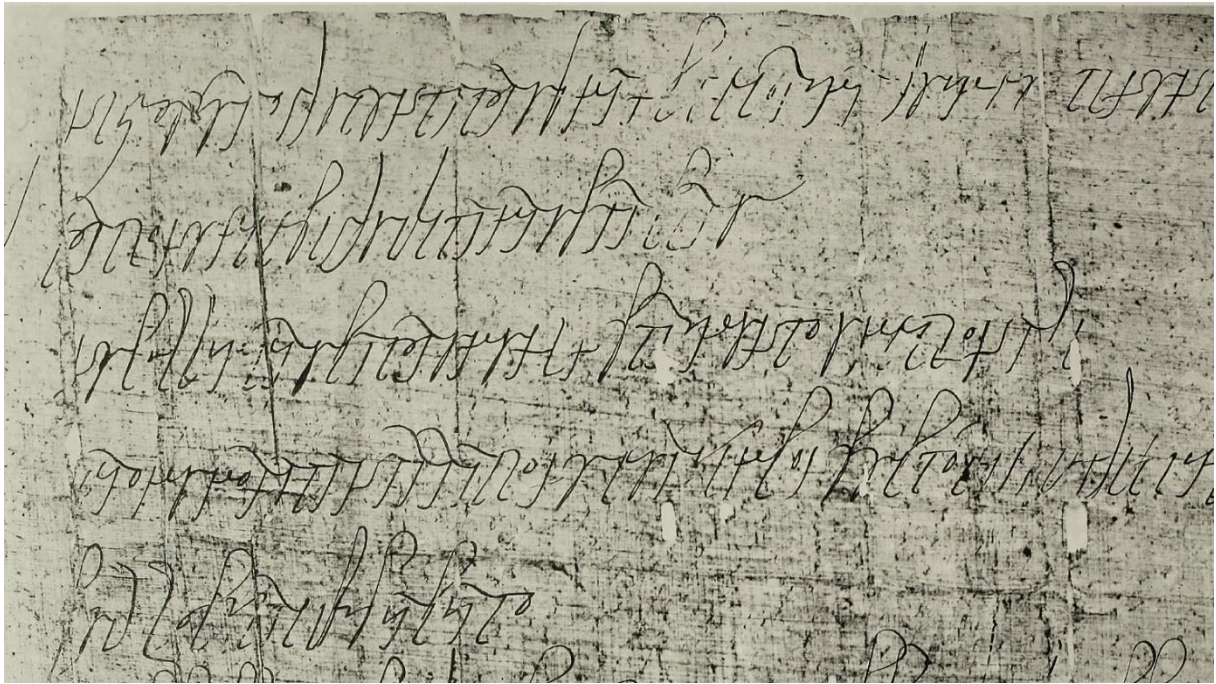

31 ante Chr. — 79 post Chr. — Carmen de bello Actiaco. Kapitalschrift.

Neapel, Museo Nazionale.

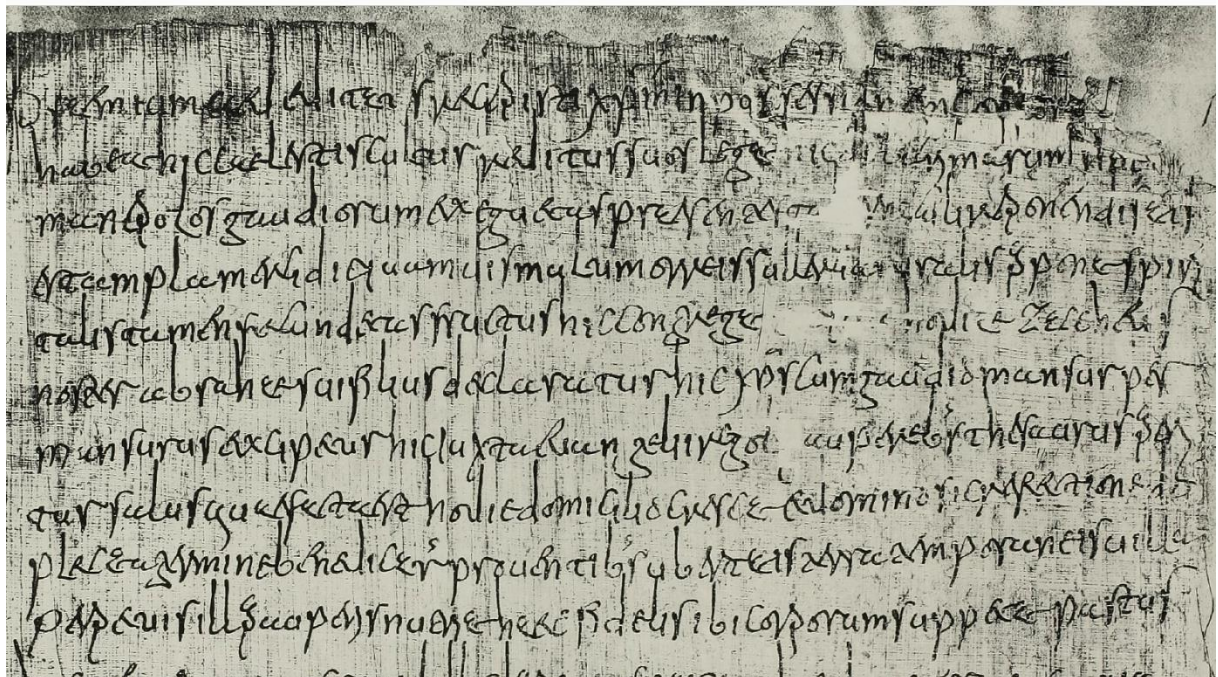
Κεφαλαιογράμματα, Steffens (1909) πιν. 3

Εικόνα 2

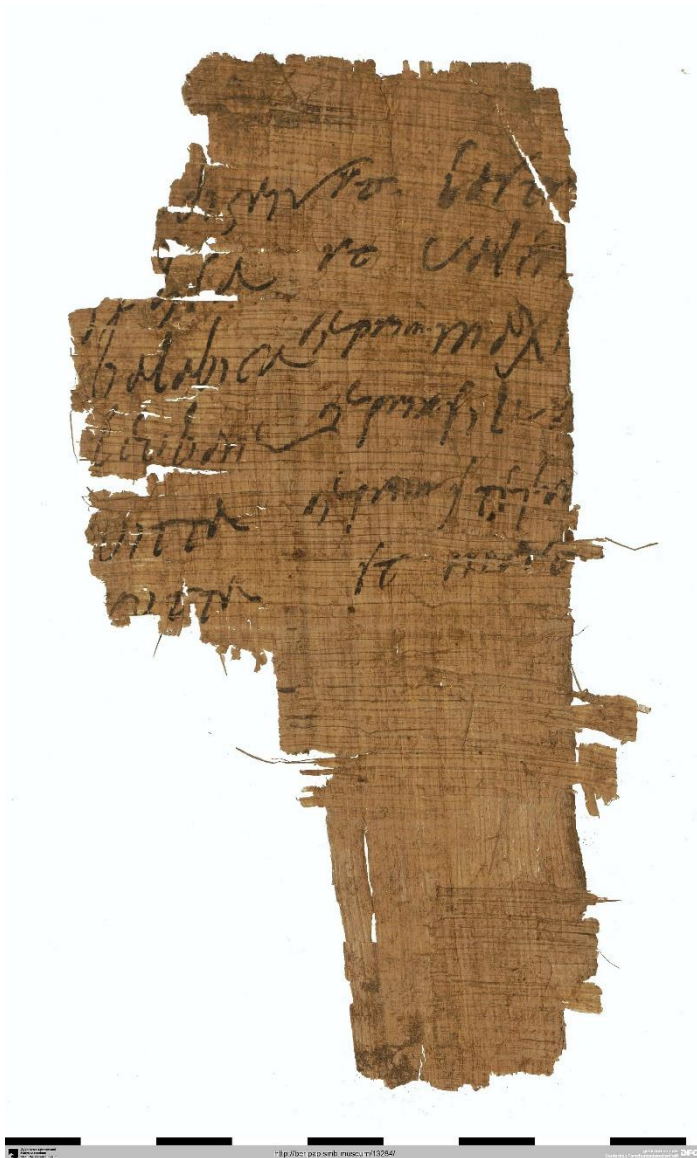
Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική επισευρμένη (Kaiserkursive), Steffens (1909) πιν. 16

Εικόνα 3

Ρωμαϊκή Ημι-επισευρμένη (Halbkursive), Steffens (1909) πιν. 24

Εικόνα 4

ChLA X 429 R.

Βιβλιογραφία

- Bischoff, B. (1990). *Latin palaeography: Antiquity and the Middle Ages*. Cambridge University Press.
- Bresslau, H. (1906). Ein lateinischer Empfehlungsbrief (Pap. lat. Argent. 1). *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete*, 3(2), 168-172.
- Bretholz, B. (1912). *Lateinische Paläographie* (Vol. 1). BG Teubner.
- Brown, V. (1970). A Latin letter from Oxyrhynchus. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, (17), 136-143.
- Daris, S. (1992). Spigolature documentarie 35-39. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 94, 153-157.
- Dickey, E. (2009). The Greek and Latin languages in the papyri. In: Bagnall, R.S. (ed.) *The Oxford handbook of papyrology*. Oxford University Press.
- Foerster, H. (1963). *Abriss der lateinischen Paläographie* (2 Aufl.). Anton Hiersemann.
- Hilgert, M. (Ed.). (2016). *Understanding Material Text Cultures: A Multidisciplinary View* (Vol. 9). Walter de Gruyter GmbH.
- van Hoesen, H. B. (1915). *Roman cursive writing*. Princeton University Press.
- Hornshøj-Möller, S. (1980). Die Beziehung zwischen der älteren und der jüngeren römischen Kursivschrift: Versuch einer kulturhistorischen Deutung. *Aegyptus*, 60(1/2), 161-223.
- Kelly, C. (2004). *Ruling the later Roman empire*. Harvard University Press.
- Santifaller, L. (1952). Die Urkunde des Königs Odovakar vom Jahre 489. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 60, 1-30.
- Seider, R. (1972). *Paläographie der lateinischen Papyri* (Band 1). Anton Hiersemann.
- Speidel, M. P. (1982). Auxiliary units named after their commanders: four new cases from Egypt. *Aegyptus*, 62(1/2), 165-172.
- Steffens, F. (1909). *Lateinische Paläographie: 125 Tafeln in Lichtdruck mit gegenüberstehender Transkription nebst Erläuterungen und einer systematischen Darstellung der Entwicklung der lateinischen Schrift*. 2., verm. Aufl. Walter de Gruyter & Co.

Thompson, E. M. (1912). *An introduction to Greek and Latin Paleography*. Clarendon Press.